TOLDY FERENC

ÖSSZEGYŰJTÖTT MUNKÁI.

III.

TOLDY FERENC

ÖSSZEGYŰJTÖTT MUNKÁI.

HARMADIK KÖTET.

PEST.
KIADJA RÁTH MÓR.
1870.

MAGYAR

KÖLTŐK ÉLETE.

TOLDY FERENCTŐL.

ELSŐ KÖTET.

PEST.
KIADJA RÁTH MÓR.
1870.

226745

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

A
1977

HORVÁTH MIHÁLYNAK

EGYKOR

CSANÁDI PÜSPÖK- S MAGYARORSZÁG CULTUSMINISTERÉNEK

MOST

TRIBUNICI VÁL. PÜSPÖK ÉS VASKAI APÁTNAK, AZ ALSÓHÁZ TAGJÁNAK S A M. TUD. AKADEMIA OSZTÁLYELNÖKÉNEK

BARÁTSÁG ÉS TISZTELET JELÉÜL.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

ELŐSZÓ.

E két kötetben a magyar költők azon életrajzai vannak összeállítva, melyek részint Irodalmi Kézikönyvem- és Irodalomtörténeti Olvasókönyvemben az illető írók jellemzésére kiválasztott mutatványokhoz bevezetésül szolgálnak, részint más munkákban voltak elszórva (mint Pestié a Régi Magyar Prózaírók I. köt., II. Balassáé a Nemzeti Encyclopaediában, Faludié munkáinak általam közzétett teljes kiadásában), részint végre, s nem kis számmal, egyenesen a jelen szerkezet szükséges kiegészítésére készültek.

Szükségesnek érzem előadni az okot, melyért e, már eredetök és közvetlen első rendeltetésöknél fogva vázlatos, formájokat tekintve szépműi rangot nem igénylhető kis dolgozatokat e gyűjteménybe felvettem.

Chrestomathiai munkák rendszerint rövid életűek, még azon esetben is, ha azok mind conceptiójok és szerkezetöket, mind a szemelvényezést, az életrajzi részeket, s netán némi magyarázó jegyzeteket is tekintve a szerző saját kútfővizsgálatai és önálló tanulmányainak rendszeres művei, s ekép eredeti

munkák rangjára emelkednek: nem levén az irodalmi orzás semmi téren könnyebb és már ennél fogva is anyagilag jutalmazóbb mint ezen; amiért kevés év elég elfeledtetni az ily, eredetiséget, néha talán alapvetői érdemet is igénybe vehető munkát. Így aztán a szerző saját, különösen életrajzi, részei is, a fő munkával együtt, kisiklanak, legalább a köz, forgalomból.

Öt vagy hat chrestomathiai munkám van, melyekkel negyven éven túl (1827-től 1869-ig) igyekeztem irodalmunkat, hol egészben, hol annak egyes szakai vagy korai szerint mind szélesebb körökben megismertetni, azoknak nyelvi, széptani és történeti bevezetések, életrajzok, közben elhintett nyelvtörténeti, széptani, irodalmi, néha reál jegyzetek által is megértésöket és méltatásokat előmozdítani. Egy e munkáim közől újabb, mint hogy expilátió által már is háttérbe szoríttathatott volna, de maholnap ezzel is meg fog történni, mi az elébbiekkel megtörtént; s azok legönállóbb részeinek tartalma is — az életrajzoké — mind inkább nem már első kézből, hanem értetlenül és hanyagúl készült kivonatokban marad majd forgásban.

Óhajtottam egyfelül, hogy e téren folyt munkásságomnak Összegyűjtött kisebb Munkáim révén is fenn maradjon nyoma; másfelül úgy látszott hogy ezen, újakkal kiegészített, életrajz-sor mintegy *külső költészettörténetet* is képez, s mint ilyen párhuzamos részt minden magyar irodalomtörténethez.

Érdemesek voltak-e e kisebb dolgozatok az

összeállításra; mint új egész megfelelnek-e a mondott célnak? azt megitélni természetesen nem az én dolgom. A szempontot azonban, mely azok megbízhatóságának alapja, előadnom szabad, sőt kell. Azok részint kritikailag megvizsgált s megválasztott kútfőanyagnak — ennek mineműsége és mennyisége erejéig — szerves feldolgozásai; részint magok is, az utolsó század embereire nézve, helyenként kútfői fokra emelkedők. T. i. sokat, igen sokat a magam tudomásából merítettem. Az 1752-ben született Virág, s az 1759-ben született Kazinczy Ferenctől fogva, számos, s a legnevesebb, írókat majd mind vagy személyesen ismertem, vagy levelezésben álltam velök, és nem csak rólok magoktól bírok adatokat; nem csak magamnak volt alkalmam őket észlelni, s fejlődésök meneteléről, ha tán töredékesen is, gondolkodások, nézeteik és koruk irodalmi életéről képet nyerni, hanem ugyan tőlök régibb kortársaikról is sokat hallottam, mi az ezekről fennlévő holt adatoknak életet kölcsönöz, s ezek jobb megértésére nem ritkán kulcsot nyújt. Ha tehát a figyelmes olvasó régibb embereinkről, kik születésökkel a XVIII. századnak majdnem elejét érintik, s régibb korokról, itt és másutt, egy-egy vonást kútfő idézése nélkül talál, tudja hogy oly iratlan kútfő használtatott, melyet emlékezetem őrzött meg: egy nemét *az irodalomtörténeti hagyománynak.* Szerencsésb az életíró Kazinczy korára nézve, melyből, ha emlékrajzok csak kivételesen, de levelezések már nem kis számmal ma-

radtak fenn, melyek egy és más író belső életére is világosságot vetnek. Ha ez utóbbiakból itt nem minden használtatott fel, mi azokban használható van, oka az hogy nem teljes képeket törekedtem adni — mint péld. e Munkák I. és II. kötetében — hanem csak is áttekintéseket; s ha mégis némely rajz jóval terjedelmesb a többinél, sőt a feldolgozásban is az egyenlőség hiánya észrevehető, az onnan van, hogy némelyek, eredetileg már, más célra készültek volt, hogy a források nem egyenlő bőségben folynak, hogy itt s ott a nagyobb fontosság nagyobb tért követelt; míg ismét másutt rövidebb lehettem, ahol t. i. bővebb dolgozatok már léteznek. Névszerint magam is dolgoztam ki némelyeket egyediratilag úgy, hogy itt elég volt rövidletet adnom, igazoló jegyzetek nélkül, de felvennem azokat — bár az alapdolgozat e gyűjtemény más kötetében előfordúl — épen a jelen két kötetben foglalt szerkezet teljessége követelte. Végre jellemző itéletek leginkább csak oly íróknál szövettek be, kik irodalomtörténeti munkákban részletesben nem tárgyaltattak.

Egyébiránt átnézve, újabb adatokkal, ahol ilyek felmerűltek, kiegészítve közöltetnek e rajzok; javíttatott a kifejezés is helyenként: de ép az adatokra, azok külső-belső összefüggésére, s a majdnem szótárírói rövidségre törekvés által szárazzá vált előadáson utólagos gond sem segíthetett. Tartalmi becsen a munka, jelen formájában, sem emelkedik fel.

Pávasziget Pest mellett, július 31. 1870.

TARTALOM.

Magyar költők élete. I.

	Lap
Farkas András. 1538	3
Pesti Gábor. 1536—1538	6
Istvánfi Pál. 1539	11
Batizi András. 1530—1550	14
Székely István. 1538—1558	18
Erdősi János. 1539—1541	22
Szegedi Kis István. 1505—1572	31
Horvát András. 1542—1549	34
Tinódi Sebestyén. 1541—1556	36
Sztárai Mihály. 1549—1560	43
Bánkai Nagy Mátyás. 1540—1575	50
Heltai Gáspár. 1550—1575	53
Bornemisza Péter. 1558—1584	58
Ilosvai Péter. 1564—1574	67
Görgei Albert 15.	70
I. Balassa Bálint. 1572—1594	73
Szenci Molnár Albert. 1574—1632	83
Rimay János. † 1631	89
Beniczky Péter. 1603	95
Gróf Zrínyi Miklós. 1618—1664	97
Báró Liszti László. 1653	107
Gr. II. Balassa Bálint. † 1684	110
Gyöngyösi István. 1625—1704	117
Gróf Kohári István. 1649—1731	125
Rádai Pál. 1677—1733	136

Lap
Báró Amade László. 1703—1764 140
Faludi Ferenc. 1704—1779 143
Bessenyei György. 1742—1811 161
Báró Orczy Lőrinc. 1718—1789 172
Barcsay Ábrahám. 1742—1806 175
Ányos Pál. 1756—1784 181
Gróf Teleki József. 1738—1796 185
Péczeli József. 1750—1792 191
Baróti Szabó Dávid. 1739—1819 198
Révai Miklós. 1749—1807 204
Rájnis József. 1741—1811 220
Dugonics András. 1740—1818 228
Pálóci Horváth Ádám. 1760—1820 236
Gróf Gvadányi József. 1725—1801 241
Földi János. 1755—1801 245
Gróf Ráday Gedeon. 1713—1792 252
Szentjóbi Szabó László. 1767—1795 257
Dayka Gábor. 1768—1796 260
Bacsányi János. 1763—1845 267
Verseghy Ferenc. 1757—1822 275
Virág Benedek. 1752—1830 286
Csokonai Vitéz Mihály. 1773—1805 291
Kis János. 1770—1846 300
Kisfaludy Sándor. 1772—1844 315

MAGYAR KÖLTŐK

ÉLETE.

I.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

MAGYAR KÖLTŐK

ÉLETE.

FARKAS ANDRÁS.

Vir. 1538.

Farkas András, deák néven *Andreas Lupus*, Esztergámban született, 1531-től fogva a wittenbergi egyetemben tanult, és, ha csakugyan egy azon *Lupinus Andrással*, ki a csengeri hitvallást 1570-ben Debrecenben kinyomatta, idővel a Calvin értelmére tért, s a hazában papi hivatalt viselt [1]). Tőle egy érdekes verses krónikát bírunk, mely 1538-ban készült, s először, úgy látszik szinte ez évben, meg is jelent Krakóban, ily cím alatt: „*Cronica de introductione scyttarum*

[1]) *Bartholomaeides:* Memoria Vngarorum qui in univ. Vitebergensi a tribus proxime concludendis seculis studia in ludis patriis coepta confirmarunt. Pest, 1817. l. 9.

in Vngariam et Judeorum de Aegypto", hely s év kitétele nélkül, kis 8-rétben, 16 lapon. Ezen eredeti kiadást ismerték még Bod Péter [2]) és Cornides Dániel, mely utóbbi azt kéziratgyűjteménye számára le is másoltatta [3]). Azóta az lappang, vagy végkép elveszett. Benfoglaltatik a Hoffgref-féle énekgyűjteményben is [4]) ily cím alatt: „*Miképpen az úristen Izraelnek népét Egyiptomból, és hasonlóképpen az magyarokat Szithiából kihozta*", valamint Bornemisza Péterében is [5]), hol az iménti cím előtt fő címül még e sor áll: „*A zsidó és magyar nemzetről.*" E költemény nem „historiai ének" mint e század legtöbbjei, hanem valóságos iránykölteméný, melyben a két nép történeti fő phásisainak párhuzamai csak a költő dorgálásai és inté-

---

[2]) Magyar Athénás, 1766. l. 81.

[3]) L. kéziratai Q jegyű kötetét a m. akad. könyvtárában. Nevezetes ez első kiadás azért is, mert *a legrégibb magyar nyomtatott kótákat* foglalja magában.

[4]) Van az akademiai könyvtárban egy, eddig végkép ismeretlen, csupa 1538 és 1552 közt készült, bibliai tárgyú költeményeket magában foglaló, legkisebb 4-r. nyomatott, midőn ép volt 54 ívre terjedett, *kótás énekgyűjtemény*, mely a nyomdai készület után ítélve, Kolosvárt *Hoffgref Györgynél* nyomatott, ki 1550-től 1558-ig bírt külön nyomdát, 1554-ben Tinódi munkáit adta ki, s tán épen ez időben s magának Tinódinak felügyelése alatt nyomtatta ki az akkor legkelendőbb bibliai apró eposzok e gyűjteményét. Kényelmesb hivatkozás okáért ezen gyűjteményt alább is mindig Hoffgref neve alatt idézem.

[5]) Ennek címe: Énekek három rendbe. Detrekő várába, 1582. 4-r. (az akad., egyetem, a Rádai-féle péceli és saját könyvtáramban).

sei kiinduló pontjaiúl szolgálnak. Álláspontja hazafiúi, protestáns, és erkölcsi. S épen mint ilyen bír a darab fontossággal; s míg egyfelűl akkori állapotjaink vázlatával érdekel, másfelűl naivsága és bensőségével megindít [6]).

[6]) Közelebb ismertetve általam: „A magyar történeti költészet Zrínyi előtt“ című munkám I. közleményében. Bécs, 1850. l. 11.

PESTI GÁBOR.

Vir. 1536—8.

Pesti Mizsér Gábor, a meseköltészetnek megindítója irodalmunkban, születéséről közönségesen csak Pestinek írta magát; mikép „Új Testamentoma“ 2. l. olvassuk „nemzetsegerewl Mijsser nemzetbewl walo“, mely Pest városának előkelő polgári családja volt[1]). Papságra adván magát, 1536-ban Bécsben találjuk, hol először is a négy evangelistát adta új fordításban ily címmel: „*Nouum Testamentum seu quattuor evangeliorum volumina lingua Hungarica donata, Gabriele Pannonio Pesthino Interprete.* Wij Testamentum magijar nijeluen. Cum gratia et priuilegio Romane Regie Maiestatis ad quinquennium. 1536.“ Deák előszavá-

---

[1]) Egy *Mizsér Mihályt*, tán épen Gáborunk atyját, találok Pest városa esküttt polgárai közt 1512-ben (l. Horvát Istv. Pest régi német Ofen nevéről, 24. l.). Pray, Ind. Rar. Libr. I. 152. az olasz Misser v. ófrancia Missire-ből véli származtathatni Pesti Gábor nevét; de hátha az, tekintettel a város számos tatár lakóira, a családdal együtt, tatár eredetű?

ban Rotterdámi Rézmán tekintélyére hivatkozva, vítatja a szentirásnak népnyelvekre fordíttatása hasznait. A kor szokása szerint elibe nyomatott dicsérő versek mutatják hogy Pesti, Brassicánus Sándor, Fábri Ulrik, Laz Farkas akkori nevezetes bécsi tudósok előtt nagy becsben állott, s velök baráti viszonyban élt. Nálunk *Bod Péter* volt első, ki e fordításról emlékezett, utána a többi; őelőttök ismerte már a francia *Lelong* (Bibl. S. Páris, 1723. I. 447.). A júliusban megjelent munkát nyomban a *Mesék* követték. A cs. udvari könyvtárban levő teljes példány[2]) fametszetű karimában, e címet viseli:

Aesopi phrygis fa
bulae, Gabriele Pannonio
Pesthino interprete.
Esopus fabulaij, mellijeket ma
stan wijionnan magijar nijel
lwre forditot Pesthij Gabriel.
Horatius in arte poetica
Nec uerbum uerbo curabis
reddere fidus Interpres.
Plinius libro 36. Cap. 12.
Aesopus fabulaꝛ. Philosophus.

Következik a deák előszó, Brassicánus dicsérő verse, s így a szöveg. Végül olvastatik *Viennae Pannoniae*,

---

[2]) A néhai Sándor Istváné, melyet összes könyvtárával a felállítandó m. akademiának hagyott, s mely ideiglen a nemz. muzeum könyvtárában tétetett le őrzés végett, ebben még mind eddig nem találtatott meg. (Hátha ez azon példány, mely jelenleg Ponori Thewrewk József birtokában van?)

in officina Joannis Singrenii, mense augusto anno M. D. XXXVI. Nyomtatot Bechbe Janos Sijngrenius mijhelyebe, kijsazzony hauaba. Ezer ewt zaaz harmyczhat Eztendewbe. S ezek alatt a magyar címer. A kisnyolcadrétű könyv egy betüsorból áll (A—Z); az első ív számozatlan, a többi 1-től 89-ig számozva, a Z ív öt levél. A Meséket is először a külföldön találjuk, bár röviden, felemlítve, még pedig *Fabricius Albert*nél: Bibl. Graeca. Lib. II. cap. IX. (nálam Ed. secunda, Hamburgi 1708. a 405. lapon így: „Hungarice Vindobonae 1536.“); ismertetve pedig a császári példány után a hálás emlékezetre méltó *Denis* által (Wiens Buchdruckergeschicht 1782. 378—80. ll.), ki egy mesét le is nyomatott. Utána, még 1795-ben, az elfelejthetetlen *Sándor István* (Sokféléje III. köt. 86—93. ll.) adott bővebb hírt és három mesét (XXIX. XXXVIII. XXXIX.); végre ötvennyolc évi hallgatás után újra a derék *Révész Imre* (az Új M. Muz. III. folyama I. köt. 344—8. 1853.) nyelvjegyzeteket; végre az egész munkát második kiadásban „Magyar Prózaírók a XVI. és XVII. századból“ című gyűjteményemben adtam (Pest 1858). E munka előszavában mondja Pesti: „Si genio quopiam aspirante levis haec alea, primaeque aliae feturae meae foeliciter ceciderint, plusculum aliquando audebo, et ut par est, officiosius patriae studebo inservire.“ — *Bod Péter* adata (M. Athénás 220. l.), mely szerint Pestink 1537-ben Statilius János erdélyi püspök idejében gyulafejérvári kanonok és ugocsai főesperes volt volna, s melyet azóta az egész világ híven ismételt utána, nem csak kútfőidézéssel nincs

támogatva, hanem magában is igen hihetetlen hogy Statilius egy Ferdinánd kir. tartományában, sőt székesvárosában lakó fiatal papot neveztetett volna káptalanához; és sehogy sem egyeztethető azzal, mit Pesti harmadik munkájában mond, melynek címe: „*Nomenclatura sex linguarum, latinae, italicae, gallicae, bohemicae, hungaricae et germanicae.* Lingua autem Hungarica noviter accessit, cum latinarum dictionum quam plurimarum, quae prius depravatae fuerant, restitutione. Per Gabrielem Pannonium Pesthinum. (következik a német cím.) Wien, Hans Singriener 1538. Cum privilegio.“ E munkát t. i. Újlaki Ferenc győri püspök és pozsonyi prépost, utóbb kir. helytartó s a quadripartitumi bizottmány tagjának felszólítására s pártfogása alatt adta ki a deák ajánlólevél szerint, mely 1538-ban januárban, s így Bod szerinti erdélyi kanonoksága idejében költ. Vagy tán a Ferdinánd erdélyi püspöke Gerendi Miklós neveztette volna ki címzetes kanonokká a maga, reá nézve in partibus infidelium fekvő, megyéjébe, mely az ugocsai esperességgel együtt János kir. tartományához tartozott? De akkor honnan veszi magát Bod Péter adatában a Statilius neve, minden további megjegyzés nélkül? Ha mindezeket, s ahoz még az erdélyi római egyház állását veszem ez időben, bizton állíthatni, hogy Pesti sem gyulafejérvári kanonok nem volt, sem Erdélyt nem látta soha. Egyébiránt az említett előszóban leljük egyszersmind utolsó nyomát Pesti Gábor irodalmi munkásságának, mert ezen innen sem újabb művével nem találkozunk, sem szótára újabb kiadásai, ú. m. az 1550., 1561. és

1568-dikiak, nem viselik jeleit a magyar szerző befolyásának. Talán a kor érdekének másfelé, a hitviták felé fordúlta némította el őt? De mivel az összeköttetések és pártolás nélkül nem szűkölködő fiatal és buzgó író, a négy evangelista fordítója, e téren is érezhetett kedvet és ösztönt a működésre, mégis e három munkán túl nem adott többé semmit: hajlandóbb vagyok kora halálát tenni fel. Mert oly tiszta felfogásával bírván Pesti Gábor a hazai nyelv kimíveltetése s a haza dísze és érdeke szoros összefüggésének, mikép az a Meséi és Szótára előtt álló szép előszók több helyéből kitünik; annyi honszeretet lángolván kebelében, s oly lelkesen készűlvén az irodalmi téren mozdítani elő a magyar értelmiséget s honosai erkölcsi és vallási boldogulását: az oly szépen megkezdett pályát csakis a halál szakaszthatta meg [3]).

---

[3]) T. i. a mi Pestinket nem szabad azon Pesti Gáborral azonítani, ki az 1552-ki beregszászi zsinat vallástételét más tizenöt predikátorral együtt aláírta, s kit *Budai Ézsajás* (Magyarország Históriája, II. köt. 3-d. kiadás, Pest 1833. l. 83.) a Geleji Katona István Névtelenének lenni gyanít.

ISTVÁNFI PÁL.

Vir. 1539.

Kisasszonyfalvi[1] **Istvánfi Pál**, az Istvánfiak ősrégi családjából, fia Istvánnak, ki 1495 Erdélyben kir. adószedő (dicator) volt*), a Mohácsnál elesett királyi palotásnak Istvánfi Jánosnak vére, Miklósnak, XVI. századbeli jeles történetírónknak atyja, a páduai egyetemen mívelt férfiu[2]). Ifjuságában úgy látszik Perényi Péter alatt vitézkedett, kinek kíséretével 1532-ben a mohácsi mezőn Szulimán által elfogatván, sza-

---

[1]) Ma Kisasszonyfa, Baranyának pécsi kerületében; nem csak ősi jószága, s rendes lakja, de hihetőleg születéshelye is Pálunknak, valamint a pécsi egyetem, kimíveltetésének első eszköze.

*) *Engel*, Fortsetzung d. Allg. Welthistorie. XLIX. 149. l.

[2]) *Töke Ferenc* Epitaphium clar. viri, nobilitate generis, virtute et eruditione praestantissimi Dom. Pauli Istvvanfy a Kysasszonfalva, S. R. Mai. Consil. Bécs, 1553. *L. Denis* Wiens Buchdruckergeschicht, 506. l. és *Gr. Kemény József*, az Irodalmi Berek. II. L. 155.

badságát aranynyal kénytelenült visszaváltani [3]). Utóbb I. Ferdinánd részén találjuk mint királyi tanácsost a pozsonyi kamaránál. Mint ilyen 1549-ben gróf Salm Miklós cs. vezér által küldetve, Martinuzzinál követséget viselt [4]), s az 1550-ki pozsonyi országgyűlés által az ország határai megvizsgálására rendelt bizottmányok egyikének tagja volt [5]). Meghalt 1553, s pár nappal utána leánya Erzsébet [6]). Azon Istvánfi Pál tehát, ki Sziget alatt vitézkedett [7]), s ama nagy napon, 1566. sept. 7. Zrínyi Miklós oldalánál elesett [8]), nem a mi Pálunk, hanem valószinűleg ennek fia volt. Istvánfi Pál, az idősb, egyike az elsőknek, kik a verselt novellát irodalmunkba átültették. Fenvan tőle a Boccacciónál is előforduló „Gualtieri és Grizelda" története (Decam. X. 10.), de nem ez, hanem Petrarcha deák dolgozata után [9]), teljes szabadsággal, ily címmel: „*Szép rövid krónika az ifjú Volter királyról és az Janikula* [10]) *leányáról Grizeldisz asszonyról, mint pró-*

---

[3]) *Istvánfi Miklós*, Hist. L. XI., nálam Colon. 1724. l. 111. a.

[4]) *Istvánfi Miklós*, Hist. L. XVII. l. 180. a.

[5]) Anni 1550: Art. 43.

[6]) *Tőke* az id. h.

[7]) *Istvánfi*, L. XXIII. l. 294. b.

[8]) U. ott, l. 300. a.

[9]) Opera, I. De historia Griseldis, mulieris maximae constantiae et potentiae. Nálam „De obedientia ac fide uxoria mythologia" cím alatt Francisci Petrarchae V. C. Opuscula Historica et Philologica. Bernae, 1604. pag. 185—214.

[10]) Az olasz Giannucoléból elrontva, mint Gvalterből Volter.

báltatott legyen meg Grizeldisznek házasságban való hű tökéletessége." A vég versszak szerint ez 1539-ben készült, s hihetőleg többször is kinyomatott; ránk azonban csak három igen kései utánnyomat maradt, úgymint Komlós Andrásé, Debrecen, 1574: „Historia regis Volter" deák fő címmel, Heltai Gáspárnéé, Kolosvár, 1580., és Brewer Lőrincé, Lőcse, 1629., mely utóbbi egyenesen az eredeti kiadást látszik visszaadni. Mind három 4-r. (s az akad. könyvtárban találtatik).

BATIZI ANDRÁS.

Vir. 1530—50.

Batizi András, neve után ítélve Szatmárnak Batiz nevű falvából vette eredetét, s jókorán mestere Gálszécsi István [1]) a híres reformátor által az új tudományba beavattatván, maga is egyike lett az első reformátoroknak [2]), ki „a magyar Lutherrel“ Dévaival együtt nyerte meg Drágfi Gáspárt a hitújításnak, s ennek oltalma alatt Újhelyt reformálta, utóbb a Szilágyságot is [3]). Már 1530-ban kezdett Batizi Kassán felekezete számára egyházi énekeket készíteni [4]), és miután több éven át iskolatanítói hivatalt viselt Szik-

---

[1]) *Batizi* saját Ker. Tudománya előszavában.

[2]) *Pázmány Péter:* Kalauza II-ik kiadása (Pozsony, 1623.) 221. lapján.

[3]) *Ms. Anonymi:* „Modus et tempus reformationis religionis apud Hungaros“ Geleji Katona István Praeconium Evangelicumja (Gyulafej. 1638.) előszavában; és *Lampe* Hist. Eccl. Ref. in Hung. (Trajecti, 1728.) I. 93. 97. 598.

[4]) *Tolnai István* Kalauza (Kolosv. 1699.) után *Bod* a M. Ath. 31. lapján.

szón [5]), s Újhelyt, Erdődön és Tokajban paposkodott [6]), 1542-nek tavaszán Wittenbergbe ment [7]), hol 1550 körül másodszor is megfordúlt [8]). Az erdődi zsinaton 1545-ben egyike volt azon huszonkilenc reformátornak, kik az itt költ tizenkét hitcikkelyt aláírták [9]). Később, mint a magyar protestánsok nagyobb része, a Luther értelmétől a Calvinéra ment által, mint abból is látszik, hogy a beregszászi zsinat (1552.) cikkelyeiben ő is megegyezett [10]). Ennek tulajdonítható, hogy „Keresztyén Tudománya" (hely nélk. 1550., s újra Kolosv. Heltainál 1555.[11]) még e század végén is, a Szikszai Siderius Jánoséval együtt, a ref. egyházban elemi tankönyvül rendeltetett [12]). Batizi első a vallási epika mívelői közől, kinek munkái korunkig eljutottak. Kétség kivül több e nemű költeményei közől csak hat maradt ránk, és ezek sem eredeti kiadásaikban, hanem jóval későbbi gyűjtemények és utánnyo-

---

[5]) Itt költ 1530-ban a sz. háromságról szerzett éneke, mint annak vég szakja mutatja.

[6]) *Jankowich* szerint.

[7]) *Szombathy János* Kazinczynál, Magy. Régiségek, I. (Pest, 1808.) l. 177. és *Szirmay Antal* Szatmár vármegye (Buda, 1809.) I. 205.

[8]) *Bartholomaeides* az id. h. l. 15.

[9]) *Batizi*, Kereszty. Tud. előszavában.

[10]) *Lampe* az id. h. l. 93.

[11]) *Geleji Katona Névtelene* az id. h., s utána *Lampe* az id. h. l. 104. Mihálynak írja, de hibásan itt úgy, valamint a 127. lapon, hol a Ker. Tudomány szerzőjét szinte Mihálynak írja, minek nyomán Bod két Batizit csinál a 32. lapon a mi Batizinkból.

matokban. Ilyek: 1. „*Az drága és istenfélő vitéz Gedeonról szép história,*“ 1540. Fenmar. a Hoffgref énekgyűjt. 2. „*Az istenfélő Zsuzsánna asszonynak históriája*“, 1541. Fenmar. a Hoffgref és Bornemisza énekgyűjt., és Brewer utánnyomatában, Lőcse, 1628. 3. „*Jónás prófétának históriája,* Ninive városáról, és Jónás prófétának az tengerben bevetéséről, az cethalnak elnyeléséről és kiokádásáról, és istentül megfeddetéséről.“ 1541. Fenm. Hoffgrefnél, de elül csonkán, Bornemiszánál változtatott vég szakkal; a fenn kitett teljes címmel pedig Lipsiai Pál utánnyomatában Debr. 1596. a debr. könyvtárb. s a Lugossy-códexben. 4. „*Meglött és megleendő dolgoknak teremtéstül fogva mind az ítéletig való história*“ 1544. Hoffgrefnél. 5. „*Más história az Nabugodonor királyról és az négy birodalmokról*“ 1544. ugyanott. E kettő aztán, egybe forrasztva a 4. alatti cím alatt Bornemisza énekgyűjteményében áll, s *így* nem annyira eposi, mint didaktikai darab, mert benne a Nabukadnezar álma csak kiindulópontnak használtatik a világ közel elmúlása hirdetésére, s az emberiségben ez okért isteni félelem gerjesztésére. Az egész erre megyen ki:

„Mikoron az ágak szépen kibimbóznak,
Jelentik hogy az nyár immár közel vagyon:
Akképpen az jegyek nyilván azt jelentik
Hogy itilet napja immár elközelget.
Azért minden ember lelkéhez tekéntsen,
És az ő bűnétől minden megrettenjen,
Isteni félembe *) ő magát foglalja,
És várja nagy vígan az úr Jézus Krisztust.“

*) Félelembe.

6. „*Izsák patriarkának szent házasságáról való szép história*“ 1546. Fenmaradt Hoffgref és Bornemisza énekgy., külön is hely és évjegy nélk. Debr. Lipsiai Pálnál, 1596. a debr. könyvtárb. — Ezeken kivül találtatnak Batizinak 7. több *egyházi énekei* 1530 óta a XVI. századbeli énekes könyvekben, és 8. egy tandal: „*Az házasságról való ének*“ 1546. Bornemiszánál, úgy a lipcsei s a Lugossy-códexekben. — Az 1549-ki krakai „Orthographia Hungarica“, melyet Szombathy János [13]), s utána mások, Batizinak tulajdonítanak, már csak az abban tanított, s másfelül a Batizi által ugyan akkor Keresztyén Tudományában követett, lényegesen különböző, helyesírásnál fogva sem övé *).

---

[12]) *Lampe* az id. h. l. 128. 296.

[13]) *Kazinczynál* az id. h.

*) Kétségtelenül Dévai Bíró Mátyásé. L. Révész Imre munkáját Dévairól. Pest, 1863.

SZÉKELY ISTVÁN.

Vir. 1538—58.

Mint a protestáns hymnologia nagyobb mérvben első megindítója helyet követel magának a XVI. század énekszerzői során **Bencédi Székely István** is, ki Erdélynek Udvarhelyszékéből Bencédről származott [1]), és felsőbb maga-kiképzése végett 1529-ben a krakai egyetembe ment, hol a magyar társoda tagja volt [2]). Utóbb a reformátióhoz csatlakozván, 1538-ban Szikszón [3]), 1544-ben Liszkán találjuk mint iskolamestert [4]), 1548.

---

[1]) *Bod*, Athénás, a 257. l.

[2]) „Stephanus Siculus“ néven iratott be. Hogy a mi Székelyünk értetik itt, egy, 1556-ban neve mellé vetett széljegyzet tanusítja, mely így hangzik: „Is successu temporis Sacramentariorum nefandissima haeresi infectus, aliosque plurimos infecit.“ L. *Regestrum Bursae Cracoviensis* Hung. Buda, 1821. a 42. lapon.

[3]) Első kátéja szerint ez évből, melyet mint ilyen a szikszai tanuló gyermekeknek ajánlt.

[4]) Mint kátéjának második, ez évbeli, kiadása bizonyítja.

ismét Szikszón, de már mint predikátort[5]), s végre, miután a Calvín tanát az úrvacsorájáról fogadta volt el[6]), 1558-ban Göncön, szinte ez állásban[7]). Székely nem annyira reformátori és hitszónoki, mint inkább tanítói és irodalmi munkásságával mozdította elő a hitújítást; s azon igyekvéseinek első gyümölcse volt: „*A keresztyén ekklézsiának régi deák Hymnusainak magyarázatja*“ (Krakó, 1538.), azaz fordításuk, melyet Prínyi Péter segedelmével adott ki[8]), de mely fájdalom mind maig lappang, sőt a protestánsok régi énekes könyveikben sem találunk énekeket, melyek akár a címen, akár a versfőkben az ő nevét viselnék. Mindazonáltal tán nem jogosítlan azon sejtelmem, hogy a

---

[5]) Ez évben kijött Zsoltár-fordításában „sziksoi plebanusnak“ neveztetik.

[6]) Amit az [1]) jegyzetben közlött 1556-ki tudósítás világosan állít, melytől nincs okunk a hitelt megtagadni, kivált ha azon egész vidék Magyarországának, különösen az 1552-beli beregszászi zsinat óta, e tanhoz állását számba veszszük. Székely nevét azonban egy „Vallástétel“ aláírói közt sem sikerült megtalálnom; s általában sem mint reformátort nem említik egyháztörténeti íróink, sem az akkori tanítók és papok sorozataiban nem fordúl elő; sőt régi íróink előtt munkái, de még neve is, általában ismeretlenek: csupán krónikáját említi Szenci Molnár Albert, Czwittinger stb.

[7]) „Sz. Jakab hava 20-dik napján“ kelt Krónikájában „Verbi Divini Minister Göncensis“-nek neveztetik.

[8]) Ennyit, s nem többet, tudunk eddig e könyvről *Bod Péter* után, az id. h. 258. l.; régibb említést nem találok. *Sándor István* is csak e nyomon hoz fel Székelytől „Istenes Énekeket“.

breviáriumi hymnusok után készült régi protestáns névtelen énekek mind, vagy nagyobb részt, épen a Székely hymnáriumából valók[9]). — Ugyanez évben következett 2. A keresztyénségnek fundamentomáról való Tanuság, Krakó 1538, ajánlva szikszai tanítványainak; s ennek, úgy látszik, második kiadása: 3. A keresztyénség fundamentomáról való rövid Tanuság, Krakó 1544, ajánlva Régi Kelemen vitézlő úrnak, ezt megelőzik az olvasás szabályai. 4. A hit fundamentoma, 1546, Bod szerint bőven adja ugyanazon tárgyat, s „már szép tudós munka". Mind a hármat ismerte még az Athénás írója, s a két elébbi még kevéssel ez előtt az enyedi könyvtárban őriztetett, mielőtt t. i. ez, az oláhok által feldúlatott. Következett: 5. „Zsoltárkönyü, Székel Estvántul magyar nyelre (így) fordíttatott." Krakó 1548, melyben az eredetiből rabi hűséggel dolgozott minden zsoltár mellé bő magyarázatokat vet. „Gávai Lukács vitézlő nemös férfiu"-hoz intézett ajánló-levelében azt mondja hogy „kit (azaz: mely fordítást) ha te kegyelmed jó neven fogadand, es egyeb keresztyéneknek ajánlandod, hogy a Christos népe azból épűltessék, hát *rövid napon* mind az egész bibliát istennek segítségéből kibocsátom": mely azonban, tán egy ily nagy munkához arányos pártfogás hiányából, meg nem jelent. E zsoltárkönyv előtt állott a Jankowich Miklós példányában: 6. Císio János, azaz Calendáriom, mely az ünnepek nap-

[9]) Egy ilyen (Iam lucis orto sidere) Irodalomtörténeti Olvasókönyvemben látható, I. k. 139. l.

jainak első tagjait a holnapok rendi szerint előadja. Krakó 1548. Egy időben jött: 7. Calendárium magyar nyelven, Krakó (1548) [10]), az első örökös naptár nyelvünkön. Hosszas időköz után még egyszer lépett fel Székely az irodalomban, sok tekintetben legnevezetesb, munkájával: 9. Chrónika ez világnak jeles dolgairól, Krakó 1559, melyet Németi Ferenc tokaji helytartónak ajánlott, mint „nemes urának“ [11]). Ezen túl semmi híre többé Székelynek.

---

[10]) Egyetlen, a Cserei Farkas krasznai könyvtárában (most az erdélyi muzeumében) fenmaradt példányát, első, Kulcsár István ismertette meg a Hazai Tudósítások 1808-ki I. félévi 31. sz.

[11]) Hátha a Németi Ferenc számára készült azon két zsoltárének, melyek egyike (LXXVII. psalm.) versfőiből ez fejlik ki: „Az Németi Ferenc éneke“; másikáéból: „Uramnak Némethinek éneke“ (L. a *Bornemisza* énekgyűjt. CXI. és CXXXV. b. lev.) a Székely munkája?

ERDŐSI JÁNOS.

Vir. 1539—41.

Erdősi János, közönségesen *Io. Sylvester Pannonius*, epochális férfiu, az újmagyar irodalom egyik legérdemesebb bajnoka, Szinnyérváralján, Szatmárnak nagybányai járásában, nemes és birtokos szüléktől született [1]). Korai kedvelője a tudományoknak, 1526-ban Krakóba ment tanulmányait az ottani egyetemben folytatni [2]). Nem tudni mi okból, talán hogy a reformátió iránt hajlandóságot nyilvánított, kénytelen volt ősi és szerzett vagyonát hátra hagyva [3]) honából kibúj-

---

[1]) L. *Erdősit* magát Grammatikája 34. lapján (Kazinczynál).

[2]) *(Miller J. F.)* Regestrum Bursae Cracov. Hung. Buda, 1821. l. 40., hol magát így írta be: „Johannes Silvester de Zynyerwaralya". Már 1527-ben a nyári félévben a Bursának séniora volt.

[3]) „*Bona* enim — így ír fiához 1536-ban — *et patria et avita*, iure haereditario tibi debita partim improbi cives, partim ii qui presbyterorum sese nomine venditant, indigne possident." Grammatikája ajánló-levelében, l. 8.

dosni[4]), s gyermekek oktatásából táplálkozni[5]). Úgy látszik már ekkor határozta el magát az Újtestamentom fordítására, s hihetőleg e célból Melanchthon exegetai leckéit hallgatandó, 1534-ben, bár házas már, Wittenbergbe ment[6]), hol e híres férfiu becslését kivíván[7]), visszatért, s a Nádasdi Tamás által alapított újszigeti tanodában iskolatanítói hivatalát vagy folytatta, vagy megkezdte[8]). Újtestamentoma 1536-ban már jóformán készen állott[9]), s épen e munka fordította figyelmét a magyar nyelv sajátságos természetére, s jókorán, s korát megelőzve, azon nyelvtudományi nagy igazság tudatára jutván, hogy minden

---

[4]) „Tibi, quem *in exilio super exilium genui* . . .“ Ugyanott l. 5.

[5]) „Nam posteaquam me fortuna eo detrusit, *ut elementariorum puerorum sim praeceptor* . . .“ Ugyanott l. 7.

[6]) Hol magát az egyetemi anyakönyvbe így írta be: „Ego Joannes Sylvester, *alias Erdősi*, subscribo legibus studiosorum nationis hungaricae Wittebergae commorantium.“ L. *Kazinczyt* a M. Régis. előszavában, l. XII.

[7]) „Joannem Sylvestrum etiam, *hominem doctum*, Celsitudini Tuae commendo“: írja Melanchthon gr. Nádasdi Tamásnak Lipcséből, nonis octobr. 1537. L. *Ribini*nél Memorabilia Eccl. Aug. Conf. I. l. 41.

[8]) *Kazinczy* s mások őt Nádasdi mellett udvari pappá is teszik; de ez állításnak semmi alapja nincsen.

[9]) Nyelvtana előtti előszavában így szól: „Visum est mihi imprimis utile, antequam Novum Testamentum sermone nostro patrio nostra opera *in manus exeat hominum*, haec scribere propaedeumata.“ l. 5.

nyelvtanulásnak az anyanyelvéből kell kiindúlnia [10]), magyar nyelvtant dolgozott „*Grammatica hungaro-latina* in usum puerorum recens scripta“ szerény cím alatt (Neanesi, azaz Sárvár-Újsziget, 1539.), az elsőt Cesinge János elveszett nyelvtana után, s hiányost ugyan, mégis mély belátásának s éles itéletének múlhatlan emlékét, mint ki abban nem nyelvmesterként, hanem hasonlító nyelvbuvárként járt el. Nyomatott az újszigeti nyomdában, mely Nádasdi Tamás költségén létesült, s melyben maga Erdősi is úgy látszik mint betüszedő, sőt metsző is működött [11]). Két évvel utóbb csakugyan követte ezt *Újtestamentoma* (Újsziget, 1541.) görögből fordítva, mely hűség és szabályos nyelvezet tekintetében előkelő helyet foglal el század-

---

[10]) Ugyanott: „partim vero et potissime quod hi nondum satis intelligunt . . . . quantum referat *ex naturali sermone* peregrinum comparare.“ l. 6. s ismét: „ . . comperi opus esse institutione pueris in patria quoque lingua *ad pernoscendas casuum doctrinas, reliquasque linguae proprietates.*“ l. 7.

[11]) Hogy Erdősi maga is tettleg dolgozott a Nádasdi nyomdájában, a Gramm. e helyéből következtethetni: „Sziget oppidum est arci, quam vocant Sárvár, adiacens, ubi primum divinam hanc imprimendi artem, opera quidem et impensa principis nostri Magn. Dom. Thomae de Nádasd Comitis et Bani, *ministerio vero etiam nostro, in Hungaria nostra excolere cepimus.*“ Tudjuk egyébiránt, hogy a nyomtatás első századában helyenként tudós férfiak foglalkodtak a betüszedéssel; s talán nem tévedek, ha tovább menve azon fametszeteket is, melyekkel Erdősi a maga Újtestamentomát illustrálta, s melyek némelyikei az *I. S.* (Joannes Sylvester) névbetüket mutatják, neki tulajdonítom.

beli társai közt. Az ajánlást I. Ferdinánd fiai, Miksa és Ferdinánd hercegek fogadták el, s így amely pártolást az újra keletkező nemzeti irodalom első bajnoka a hazában nem lelt [12]), abban az udvarnál részesült. Bár jó Erdősink németül nem tudott [13]), a bécsi egyetemnél megürült héber tanszéket, melyet előtte a zsidóból keresztyénné lett Margaritha, korának a héber tudományban nagy tekintélye, bírt, úgy látszik már 1542-ben [14]), kétségkivül irodalmi érdemei dijában [15]),

---

[12]) Az olasz főiskolákban mívelt Nádasditól hivatalt ugyan nyert Erdősi, de azontúl, úgy látszik, semmit. Nyelvtanát ön kisded fiának ajánlotta: „quod *cui*, praeter te inscriberem, *habebam neminem*" mond hozzá írt ajánlatában. Így Újtestamentomának is, mint láttuk, Bécsben keresett pártfogókat. Kegyelőjének nevezi (mihi gratiosissimum) a Mohácsnál elesett Perényi Gábor fiát és Komjáti Benedek növendékét Perényi Jánost (l. 34.), Nádasdi Tamásnak elmondja (u. ott l. 35, 36.) a nyomda és iskola körüli érdemeit, de hogy őt, a Melanchthon által neki ajánlottat, segítette volna, *nem*.

[13]) Emlegetvén, hogy némely népek máskép ejtik a szókat, mint írva vannak, így folytatja: „Germanos nostros, *audio ab illis qui huius linguae periti sunt*, perinde facere." Gramm. l. 49. És *Reisacher* nyilván írja (Depictio Doctorum Acad. Vienn. *Denis*nél, Wiens Buchdruckergesch. l. 488.), hogy a magyaron kivül, a görög, zsidó és latín nyelveket tudja: vajjon elhallgatta volna-e a németet? Az eredeti hely ez:

Hungaricae Graecam, Solymam, linguamque Latinam
Addis . . .

[14]) L. *Podhradczkyt* a Tudománytár Új Folyama X. köt. l. 121.

[15]) Így vélekszik *Denis* is, az id. könyv 412. l.

ő nyerte el. Utóbb e tanszék D. Plancus Andrásra bízatott, Erdősink pedig a históriára tétetett által 52 fr. évi fizetéssel [16]). A dicsőn megkezdett irodalmi pályát azonban új hivatalának fáradalmai s elbetegülése mellett nem folytatta. Amit Bécsben kiadott, középszerű görög és deák elegiákból állott [17]). Egyébiránt Erdősink tiszteltetett tanítványai által [18]), a király pedig neki, ki úgy látszik mind szegénységgel [19]), mind

---

[16]) L. *Kink* Geschichte der kais. Universität zu Wien. Wien, 1854. I. Bdes 2r Th. 166. l.

[17]) Ilyek: De bello Turcis inferendo, 1544. „Az elegia, ú. mond *Denis* l. 411., hosszú, nem rossz, s beszéd módra van szerkesztve. Különös élénkséggel adatnak elő a törökök garázdálkodásai, s a vitéz Corvínusokról is van emlékezet. A mellé vetett elegiai zsoltárparaphrasis vége felé az elegiában már érintett azon sejtelem, amiért Fejérvárnak a török általi bevétele előtt a méhrajok elrepültek, bővebben előadatik." — In tristissimum Annae Reginae obitum, 1547. „Négy rövid deák, s két görög meglehetős költemény" mond Denis. — „In mortem Gulielmi Mamminger", 1550. jött ki egyéb tanártársaiéval együtt. — „Querela Fidei, ad Ser. Rom. Hung. et Boh. Regem Divum Ferdinandum," 1551. Ennek ajánló-levele több becses életrajzi adatokat foglal magában; az elegiáról mondja *Denis*: „hosszú; az akarat jobb volt a munkánál." Ezekhez, miket *Denis* ismertet 411, 429, 459, 487. ll., s részint *Pray* az Index II. 379. l., *Podhradczky* a Tudománytár id. h. még ezt adja: „Querela D. Jesu Resurgentis, carminibus lyricis conscripta, ad Ser. Regem Ferd." Év nélkül. Harmincegy Alkäusféle versszak, szinte életrajzi érdekkel. Hihetőleg megelőzte a Querela Fidei-t.

[18]) Mint *Reisacher* fenn idézett munkácskája mutatja.

[19]) „Suscipe scripta tui, Rex clementissime, servi,
Oppressumque malis respice, quaeso, pie."

betegséggel küszködött[20]), végre (1551.) egy kis földbirtokot adományzott Bécs mellett, melyet midőn el kivána foglalni, a hivatalnokok által ellene lázított földnépe úgy megtámadta, hogy az életveszedelem elől, felesége, gyermekei s minden vagyona hátrahagyásával futni kényszerült, kik — így ír oct. 8. Ferdinándnak — „még most is bújdosnak, s kitéve a köz gúnynak és üldöztetésnek, életöket búban és siralomban töltik“[21]). Okát e bajnak nem tudjuk meg, de tán nem tévedünk, ha azt magyarlétében keressük. 1552-ben még ott találjuk őt a bölcsészeti kar tanárai között; ellenben egy 1554. jan. 17. költ kir. rendeletben, mely a tanárok fizetését újra rendezi, már semmi nyoma: mihez képest ekkor, úgy látszik, többé nem élt[22]). Hogy Erdősi, bár ifjuságában figyelemmel, tán előszeretettel is volt a reformátió iránt, utóbb pedig bibliai munkájához Melanchthon tanításaival élt, még sem szűnt meg katholikus lenni, a mai közvélemény ellenére is bizonyos[23]). Említett két munkája egyikét,

---

így esdeklik a királyhoz a Querela Jesu előtt álló hexastichonban, Podh. id. h.

[20]) Köszvényben szenvedett. *Reisacher* az id. h. így ír hozzá:

„Et quanquam *pedibus fato vexeris acerbo*,
Artibus et praestas, ingeniove vales.“

[21]) *Denis*nél az id. h. l. 487.

[22]) *Kink* az id. h. l. 165.

[23]) Erdősit protestáns hazánkfiai Nádasdi Tamással együtt protestánssá, s Kazinczy azon felül a M. Régiségek XIII. lapján Nádasdi Tamás udvari papjává, teszik. Nádasdira nézve az

az Újtestamentomot „mint akkor még egyetlen katholikus fordítást“ Stainhofer 1574-ben újra kiadta; a

---

egész dolog Melanchthonnak hozzá írt két levelén alapszik, mely Nádasdit úgy nem teszi protestánssá, mint Mária királynét, II. Lajos hitvesét, Luther ajánló-levele nem, melyet ez Vigasztaló Zsoltárai elibe tűzött. Sok gondolkodó fő viseltetett tudományos érdekkel a protestáns mozgalmak iránt azok kezdetével, a nélkül, hogy egyházilag hozzájok állt volna. Emlékezzünk csak a nagy Erasmusra! Melanchthon ajánlja ugyan Nádasdinak Dévait s Erdősit tanítókúl, s Drugnert papúl, de a sikernek semmi nyomával, kivevén hogy Erdősi elemi tanító lett. S ez nem levelezés, hanem levél-elfogadás. Nádasdi protestánssága tűrésre szorítkozott (l. *Podhradczkyt* is a Tudtár Új Foly. VI. 166. s köv. ll.); Erdősié a Nádasdiéval együtt rogy össze. Ő pártolhatta, tán hevesben is, ifjusága idején saját egyháza akkor elhatalmazott visszaélései ellen az újító mozgalmakat, s tán innen azon üldözés, melyet a papok s az ezekre hallgató polgárok részéről vont magára (l. a 3. jegy.); hallgatta Melanchthont, írt egy vagy több egyházi éneket is, mely nem lévén dogmatikai tartalmú, épen úgy felvétethetett Bornemisza énekes könyvébe, mint számos breviáriumi énekek: de mind ezek dacára Erdősi nem volt protestáns, különben nem hívatott volna meg a bécsi egyetemhez tanárúl, hol egy 1537-ki rendelet szerint Wittenbergben felavatott tudorok nem alkalmaztathattak; hol egy 1546-ki rendelet szerint nem lehetett tanárrá senki, ki a hittudományi kar, a bécsi püspök s az egyetemi korlátnok vizsgálatukon átesvén be nem bizonyítá, hogy „a régi, igaz keresztyén vallás híve, s az egyház engedelmes tagja,“ mely rendelet 1554-ben oda módosíttatott, hogy az új tanár az egyetemi rector előtt nyilatkoztassa ki „miszerint orthodox hitű s a katholikus egyház tagja“ (l. Kink, Geschichte der k. Universität zu Wien, I. l. 299.). E szigorú intézkedések mutatják I. Ferdinánd orthodox buzgóságát, mely szerint ő heterodox férfiút, ha Erdősi ez volt, bizonyosan nem kegyelt volna. Ezekhez még Erdősi ön tanus-

nyelvtant, mely csak egy, csonka, példányban maradt fenn, (ma Fáy Alajos emődi könyvtárában), Kazinczy Magy. Régiségei I. kötetében 1808-ban újra kiadta, a szerző életrajzával együtt; másodszor, pontosban, én az akademiai Corpus Grammaticorum Linguae Hung. Veterum-ban, Pest 1866. *Imakönyve* (magyar?), melyre nyelvtanában hivatkozik[24]), nyom nélkül elveszett. Költőink közt különösen azon *elegiai alakú magyar verseinél* fogva illeti meg Erdősit a maga díszhelye, melyeket Újtestamentomába iktatott, s a következők: 1. A magyar nípnek, ki ezt olvassa, tizenkét verspár.

---

kodása is járul. 1551-ben t. i. így ír őmaga a királynak: „Fides (t. i. Fides catholica — a bécsi protestáns mozgalmakra céloz —) queritur hic se iniuste opprimi, praesidiumque implorat: ita et ego, qui sub tutela et praesidio Maiestatis Tuae Ser. sum, et *fidei christianae cum ceteris, qui iuventutis informandae studio in hac schola* eiusdem S. M. T. *tenentur, sincerus cultor*“ (Podhr. Ttár X. 123, 4. l.): ha e szerint Erdősi nem katholikus, úgy a bécsi egyetem valamennyi tanárai protestánsok voltak. Ezekhez járul, hogy Újtestamentoma fordítását őmaga 1541-ben Ferdinánd fiainak, ennek második kiadását Steinhofer Gáspár a hitbuzgó Rudolf királynak s testvérének Ernő főhgnek ajánlotta, mint oly munkát, mely „ante multos annos per summae eruditionis *pietatisque* virum quondam Joannem Sylvestrum“ fordítva, arra szolgálhat „ut habeat gens illa fortissima (a magyar), aliarum linguarum ignara, in tanta rerum perturbatione et malorum tempestate salutarem anchoram, ad quam in omnibus afflictionibus, periculis et angustiis, quibus vita humana est exposita, confugiat, et inde consolationis spem, *fidei orthodoxae incrementum* et aeternae tandem salutis gloriam petere possit.“

[24]) A 29. lapon.

2. A szent Máté irása szerint való evangéliumnak summája rísz szerint, huszonnyolc verspár. 3. Lukácsé, huszonnégy verspár. 4. Jánosé, huszonegy. 5. Az apostoloknak cselekedetinek rísz szerint való summája, huszonnyolc. Nem költői, deigen nyelvezeti és műtani érdem teszi ezeket nevezetessé; s ha ezen általa megindított újítás nagyobb munkákra is alkalmaztaték, kiszámíthatlan hatással leend műköltészetünkre, nem csak külalakilag, mi már magában oly fontos, de a belalakra nézve is. Azonban ő csak két század után kapott méltó utódokat. Mindamellett az indító érdeme azért nem kisebb, ha nem oly ragyogó is [25]). Ezeken kivül egy, minden költői becs nélküli, énekét találom Bornemisza énekeskönyvében, (a XXIV. levelen): *Dicséret a Krisztus feltámadásáról*, mely előtt neve világosan ott áll [26]).

---

[25]) L. *tőlem*: A deák szabású magyar versek történetét a Kisfaludy-Társaság V. köt. 429. stb. ll.

[26]) *Wallaszky*, Consp. Reipubl. Lit. l. 148. minden alap nélkül írja: „Transfudit is etiam aliquot cantilenas Lutheri in hungaricum"; s hogyan? miután Erdősi németül nem is tudott (l. a 13. jegyz.).

SZEGEDI KIS ISTVÁN.

1505—1572.

Szegedi Kis István, született Szegeden, 1505-ben; a lippai és gyulai iskolákban tanult, s egy ideig maga is tanárkodván, 1540 Krakóba ment, hol egyideig a classicusokat nagy dicsérettel magyarázta. Innen Luther híre Wittenbergbe vonta 1543 [1]), hol ezt és Melanchthont hallgatván, haza tért, s az új tant Tasnádon (Közép-Szolnokb.) a templomban és iskolában hirdetni kezdte, de Martinuzzi, a „kencstartó barát", parancsára megfogatván, vérig megveretett s könyvtárától megfosztva, a városból kiűzetett. A bujdosót a gyulaiak hívták meg, utóbb a ceglédiek, s nem csak predikált, de Melanchthon „közhelyeit" (Locos communes) is magyarázta. Híre mind inkább elterjedvén, Petrovics Péter temesvári kapitány által Temesvárra

[1]) Így *Bod* 255. l. és *Bartholomaeides* Memor. Vngar. 16. l., hol a wittenbergi egyetemi anyakönyvből Szegedi beiratása napja is (1543. mart. 22.) feljegyeztetett; s így *Klein* (Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften ev. Prediger, Leipz. u. Of. 1789. II. 106. l.) előadása, ki Szegedi Wittenbergbe jövetelét *Laskai* után 1541-re teszi, helytelen.

hívatott meg, honnan védura halála után ennek utóda Losonci István által másodszor elűzetett. Folytatván tanításait több helyeken, miután egyszer a spanyol Campo által megfogatván, ennek kezeiből szerencsésen elmenekedett, a Dunán tuli részekbe vonúlt 1553, s Tolnára, innen Laskóra hivatott meg, 1554. a baranyai kerület superintendensévé is választatott. 1558-ban mint kálmáncsai pred. ismét török fogságba esett, melyből szinte kiszabadúlván, Ráckeviben találta fel 1563 viszontagságos élete révpartját, hol munkás pályáját 1572. május 2-kán fejezte be [2]). Terjedelmes hittani deák munkáin kivűl, mik külföldön gyakran kinyomattak [3]), s a maga korában híres Pápák-Tűkörén kivűl, mely egymás után négyszer jelent meg, sőt németre is fordíttatott, s melyet Flögel a XVI. század satirai munkái közé soroz, a nélkül mindazáltal hogy azt közelebbről jellemezné [4]); vannak azon

[2]) L. életrajzát *Skaricai Mátétól* Szegedinek felebb idézett „Loci Communes" munkája előtt, s utána több hibákkal a nevekben *Horányi*nál III. 338. s k. ll. *Klein*nál az id. h.

[3]) Ilyek: Tabulae analyticae in Prophetas, Davidem scilicet, Esaiam, Danielem, Ezechielem et Hieremiam; — Tabulae analyticae Evangelistarum Matthaei et Johannis; — Tabulae analyticae Actorum Apostolorum, quibus omnes etiam Epistolas Paulinas et Apocalypsin adiecit; — Confessio verae fidei de SS. Trinitate, kiadva Beza Tivadar által [l. Gessneri Bibliotheca, az 1583-ki kiadás 780. lapján]. Fő munkája azonban: Theologiae sincerae Loci Communes, Bázel 1585, Schaffhausen 1592, ismét Bázzel 1593. fol., mely elibe vetette Skaricai Máté Szegedi életét és arcképét.

[4]) *L. Flögel:* Geschichte der Komischen Literatur. III. Band, Leipz. 1786. a 603. lapon. A könyv címe: Speculum Pontificum

századbeli énekes gyűjteményeinkben *magyar énekei* is, melyek közől három tűnik ki, ú. m. 1. „A török rabságából való kiszabadulásáért való hálaadása“ Bornemiszánál CXLII. lev.; 2. „Az anyaszentegyháznak siralmas panaszolkodása a Krisztus előtt, az ő ellenséginek ellene,“ u. ott LV. lev., Gönczinél a 371. l. s némely újabbakban; 3. „A magyaroknak siralmas éneke a tatár rablásáról“ Bornemiszánál a CLIIII. s köv. lev.: mindannyi nevezetes adalék a kor állapotai ismeretéhez.

Romanorum, in quo imperium, decreta, vita, prodigia, interitus, elogia accurate proponuntur per Steph. Szegedinum Pannonium. *Iucundis, de traditionibus pontificiis, quaestionibus adiectis.* Omnia nunc ex Balei actis pontificiis et aliis restituta, aucta, digesta, illustrata 1584, 1586, 1592, 1602. — A német kiadás címe: Spiegel des weltlichen Römischen Pabsts, darinnen allein der äuserliche Gewalt, Pracht, Hoffart und Stolz der Römischen Päbste, von ihrem Anfang und Ursprung beschrieben wird, ausgeführet mit weitleuftigen Historien, nach dem lateinischen Speculo Rom. Pont. D. Stephani Szegedini gerichtet durch Nicolaum Honiger. 1586. 4r.

HORVÁT ANDRÁS.

Vir. 1542—9.

Nyolc feddő versezetet bírunk, fentartva Hoffgref és Bornemisza énekgyűjteményeikben, melyek Tályán 1542 és 1549 közt keltek, s melyek egyike a vég szakban **Horvát András**-t nevezi szerzőül, öte a szerzőt elhallgatja, ketteje pedig a versfőkben *Szkárosit* olvastat. Valamennyiben azonegy irány, gondolatok járása, kifejezésmód és nyelvezet, sőt ugyanazon kedvenc szók használata észrevehető annyira, hogy bennök azonegy szerzőt fel nem ismerni nem lehet. A Szkárosi név kétség kivűl az író születési helyére mutat (és csakugyan a helyről vett vezetéknevek használata a XVI. században épen nem ritka); de a Gömörben vagy Abaújban fekvő Szkárost kelljen-e itt érteni, mindennemű adat hiányában meg nem határozhatom. A szerző állapotjáról és élte viszontagságairól is egyáltalában semmit sem nyomozhattam ki; hihető azonban, hogy papságot viselt. Említett költeményei, melyekben részint a kath. egyházat tanilag, de közbe vegyített gúnynyal, támadja meg, részint nemes bá-

torsággal a hatalmaskodó főembereket s önző bírákat feddi, a következők: 1. *Az Antikrisztus országa ellen*, 1542. név nélk. (Bornemisza énekgyűjt. II. rész). 2. *Kétféle hitről, a Krisztusbeli és a pápai foltos hitről.* 1544. versfő: Skárosi (u. ott). 3. *Az fejedelemségről*, 1545. név nélk. (u. ott). 4. *A fösvénységről*, 1545. saját nevével (u. ott). 5. *Az istennek irgalmasságáról, s ez világnak hálaadatlanságáról*, 1546. (u. ott). 6. *Az átokról*, 1547. név nélk. (Hoffgrefnél: De maledictionibus címmel, és Born.). 7. *Pál érsek levelére való felelet*, kit írt volt az keresztyén predikátoroknak, 1548. név nélk. (Born.); gúnylevél a Várdai Pál esztergami érsek által 1548-ban tartott zsinatból szétküldött körlevélre. 8. *Panasza Krisztusnak*, hogy ellene támadnak ez világiak, 1549. (Bornemisza gyűjt. s a Csoma-codexben). Ezeken kivül 9. egy *Vigasztaló ének* is (Born.) tőle van. Az 1. 2. 7. 8. szám alattiakat Molnár Albert újra lenyomatta Jubileus Academicusában 1618.

TINÓDI SEBESTYEN.

Vir. 1541—1556.

Tinódi Sebestyén vagy, mint helyenként maga nevezi magát, *Lantos Sebestyén deák*, *Sebők deák*, a XVI. századnak sok tekintetben legnevezetesb dalnoka, nemes [1]), de elszegényedett szüléktől származott, kik nevöket családi birtokuktól, Fejér vármegye Tinód nevű népes pusztájától, vették [2]). Ifjuságáról, első képeztetéséről semmit sem tudunk, de hogy legalább is gymnásiumi oktatást vett, nem csak Török Bálint mellett viselt deáksága (titkársága), de munkái is mu-

[1]) Mint azt Nádasdi Tamás nádornak 1559. május 31. Kassa városa tanácsához írt levele bizonyítja a m. akad. gyüjteményeiben.

[2]) Ott élődött e család nagy szegénységben a legújabb időkig, midőn utolsó maradéka Tinódi István 1854. februárban meghalt. (*Sallay Imre* tudósítása.) — *Szegedi János* (Rubricae Juris Vng. II. (Tyrn. 1734.) a 116. lapon elismeri hogy Tinódi nyelve dunántuli eredetre mutat, mindazonáltal hozzá veti: „Ex quibus tamen regni partibus ortum duxerit, non satis liquet. Narrat in Comitatu Abaújváriensi, ad Szikszoviam certas possessiones habuisse.“ Én e helyre nem emlékezem.

tatják. Először Sziget várában találkozunk vele, csakugyan Török udvarában; ennek Szulimán fogságába jutása s Törökné halála után vándorbottal s lantjával bejárva a hazát, majd Verbőci Imre tolnai főispán pártfogása alatt Daruvárt (1543.), majd N.-Szombatban, még Erdélyben is (név szerint Bonyhán, Küküllőben) Bethlen Farkasnál találjuk, míg végre 1549. Kassán állapodék meg, hol öt évig, szoros körülmények s gyakor betegeskedés közt is szorgalmatosan folytatta az irogatást. Meggyűlvén ekép munkái, miután az idétt Magyarországon nyomda nem volt, azok kiadása végett, de kétségkivül az erdélyi legújabb eseményeknek helyszínen megírhatása végett is, 1553-ban Kolosvárra költözött, hol egyéb kisebb munkáin kivül „Erdélyi históriáját", versben mint a többit, megírván, ezt némely más dolgozataival s ön-szerzette dallamaikkal együtt „*Cronica*" címmel két „könyvben" közre bocsátotta Hoffgrefnél, 1554. 4-r., s Ferdinánd királynak ajánlotta, ki már elébb hallván „Egörvára" hírét, ezt Zsámboki által deákra fordíttatta volt [3]), s neki most jutalmúl ötven forintot (azon időben tizenkét s fél jobbágytelek árát) fizettetett ki a pozsonyi kamarával, ennek ajánlatára [4]). Ez évben megszűnnek

---

[3]) L. *Denis*: Wiens Buchdruckergeschicht. Wien, 1782. az 562, 3. ll.

[4]) L. *Döbrenteit* a Régi Magyar Nyelvemlékek II. köt. (Buda, 1840.) 395. lapon, ki Podhradczky után a kamarai jegyzőkönyvekből e helyet közli: „*1554 Sebastiano Literato de Thynod, compositori hungaricarum cantionum, dati sunt ex consilio camere posoniensis et voluntate Regie Mattis fl. 50.*"

Tinódi munkásságának bizonyos jelei. Annyi áll, hogy ő, munkái kijövetele után Erdélyt elhagyván, s az akkor nádorrá választott Nádasdi Tamás szolgálatába lépvén, élte alkonyát ezen pártfogójánál töltötte, kinél sanyarú de feddhetlen életét pár év múlva be is fejezte. Halála idejét nem tudjuk, de ha Jankowich nem téved, midőn Tinódinak egy „Sziget ostromát“ tulajdonít, mely 1577-ben jelent volna meg: úgy az nem lehet más, mint vagy az 1530-ki, melyben a várat előbbi ura Török Bálint védelmezte Ferdinánd vezérei ellen — s akkor ez volna Tinódi legrégibb munkája, — vagy, mi hihetőbb, az 1556-ki, mikor Nádasdi mentette meg a Szigetben vezénylő Horvát Márkot, babolcsai digressiója által, a török túlerőtől (Zsámboki elbeszéllése ez ostromról csakugyan ily verses históriára mutat, mint forrásra): s ez esetben Tinódi halála 1556 és 1559 közé esnék. T. i. az utóbbi év májusában özvegye már egy Pozsgai György nevű nemesnél volt ismét férjnél, s Kassán űzött kereskedésében a városi tanácstól háborgattatván, Nádasdi Tamás által azon tanácsnak ajánltatott „amaz érdemeknél fogva is, melyeket a boldogúlt Tinódi élte végeig körülötte (a nádor körül) tett“ [5]). Tinódi gyermekei közől az egy Sán-

[5]) „Dominationes Vestras rogamus diligentissime — írja Nádasdi az említett levélben — velint tam nostri caussa, quam etiam *intuitu fidelium servitiorum prioris domini et mariti sui, quae nobis ad ultimum vitae suae spiritum exhibuit et impendit*, liberam exercendi quaestus facultatem permittere“ (Tinódi özvegyének t. i.).

dornak maradt fenn emlékezete, ki Békesi Gáspár szolgálatában állván, ez által 1575-ben Antalfi Imrével Konstantinápolyba küldetett követül, hogy Amurátot Bátori István ellen ura részére megnyerje. De a szultán kiadván a követeket Bátorinak, fejök vétetett. S ezzel a Tinódi név rövid kelet után ismét kitöröltetett évkönyveinkből. — Lantos Sebestyénünk fenmaradt munkái tárgyak szerint osztályozva következők: Történeti költemények: 1) *Buda veszéséről és Terek Bálint fogságáról*, 1541. külön kiadása Monyorókerék 1592. 2) *Príni Péternek, Mailáth Istvánnak és Terek Bálintnak fogságokról*, 1542. 3) *Verbőci Imrének Kaszon hadával kozári mezőn viadalja*, 1543. 4) *Az szalkai mezőn való viadalról*, 1544. 5) *Szulimán császár Kazul basával viadaljáról*, 1546. 6) *Varkucs Tamás idejébe lött csaták Egörből*, 1548. 7) *Szitnya, Léva, Csábrág és Murány váraknak megvevése*, két részben, 1549. 8) *Kapitány György bajviadalja*, 1550. 9) *Károl császár hada Saxóniába*, ott kurfirstnak megfogása (a magyarok részvéte a smalkaldi háborúban), 1550. 10) *Zsigmond király és császárnak krónikája* 1552. 11) *Szegedi veszedelem*, 1552. 12) *Az vég Temesvárban Losonci Istvánnak haláláról*, 1552. 13) *Egervár viadaljáról való ének*, négy részben, 1553. 14) *Egri históriának summája*, 1553. 15) *Enyingi Terek János vitézsége*, 1553. 16) *Budai Ali basa históriája*, 1553. 17) *Ördög Mátyás veszödelme*, 1553. 18) *Erdélyi história*, öt részben. 1553. — Bibliai költemények: 1) *Judit asszony históriája*, 1540 előtt. 2) *Dávid király mint az nagy Góliáttal megvívt*, 1549. — Tan- és feddő énekek:

1) *Sokféle részögösről*, 1548. 2) *Az udvarbírákról és kulcsárokról.* 3) *Hadnagyoknak tanuság, mikor terekkel szömbe akarnak öklelni*[6]). — Elveszett munkái közt volt egy *török-császárkrónika*, s mint látszik az 1556-i *Sziget ostroma* is. — A feljebb elősoroltak, a Zsigmondkrónikán kivül, mind a szerző említett saját gyűjteményében, melyet közönségesen nagykrónikának nevezünk, jelentek meg, azon kivül húsz évvel utóbb, vagyis 1574-ben Heltai énekgyűjteményében ily renddel: Zsigmondkrónika, Erdélyi história, Losonci halála, Szegedi veszedelem, Ali basa, Ördög Mátyás veszedelme, és Eger (a nagyobbik); végre Dávid és Góliát Bornemisza gyűjteményében [7]). Tinódi nem csak a legtermékenyebb volt XVI. század-

---

[6]) Ennek egy egykorú kézirati példánya, hangjegyekkel együtt, a pécsi püspöki könyvtárban őríztetik. *Sarkady István* szerint az Tinódi saját keze volna, mit neki a kézirat levélalakja látszik bizonyítani, mely Kapy Györgynek (János kir. hívének) van címezve (l. Új M. Muz. 1859. I. köt. 178. l.). *Teslér László* szerint, ki a költeményt e kéziratból a Tudom. Gyűjteményben (1817. X. köt. 76—8. ll.) kiadta, Sennyei Istvánt mondja küldőnek, hozzá tevén: „Hihető hogy Sennyei a szerző, vagy egy némely Sebestyén . . . . (nem lehet olvasni).“ A Lápisfalvi Segneiek közt találunk ez időben egy Istvánt is, egy Sebestyént is (Nagy Iván: Magyarország Családai, X. köt. Pest, 1863. 126. l.) Teslér mégis tévedt: a szerző a mi költőnk.

[7]) Az egész életrajz okadatolása végett l. „A Magyar Történeti Költészet Zrínyi előtt“, című munkám (Bécs, 1850.) 13—22. lapjait, melynek egyébiránt Tinódit illető szakaszai Nádasdi idézett levele által, a szerint mint itt tárgyaltam, módosúltak.

beli dalnokaink között, hanem mint rímes krónikák írója a legfontosabb is, mert nagyobb részt egykorú dolgokat oly gondos hűséggel tárgyalt, hogy kora történeteire egyik legtekintélyesebb kútfő, mit az egykorúak közől Forgách, Zsámboki, Schesaeus, Istvánfi stb., az újak közől Katona és Budai Ferenc, krónikái bő használása által tettleg elismertek: emezek ugyan nyíltan, amazok hallgatag, de annál szorosban követve őtet. S bár verseinek csak alig van helyenként is némi költői becsök: mégis Tinódi természete teljességgel költői volt, csakhogy az ő költői lelkülete nem a szavakat választotta anyagúl — kora azon ál nézetét osztva a költészetről, hogy ennek lényege kizárólag a versben van, s hogy a történeti éneknek mindenek felett történetileg hűnek és valónak kell lennie. Ennélfogva az ő poesisa, egész gazdagságával, a szavak helyett zenehangokban ömledezett, s a bú ezen olvadékony, epedő s mélyen megható dallamainak [8]), melyekkel a történetek száraz elbeszéléseit élő szóval adta elő, köszönhette Tinódi országos hírét, s ezek által érdemli, hogy őt mint *az utolsó magyar dalnokot*, t. i.

[8]) Huszonhat dallama maradt fenn Tinódinak, munkái összes kiadásában s Heltai Cancionáléjában. Első emlékezett rólok *tudományosan* Mátray Gábor egy akademiai előadásában (M. Akad. Értesítő, 1852. 227. l. és Új Magyar Muzeum, 1853. II. 29. l.), sőt adott elő közölök néhányat aeolikonán is, s vágyat gerjesztett minden hallgatóiban Tinódi valamennyi dallamait a zene mai helyesírása szerint leírva bírhatni! (Azóta ez óhajtás teljesíttetett; az akademia azokat kiadta e munkában: Történeti, Bibliai és Gúnyoros Magyar Énekek Dallamai a XVI. századból, megfejtve közli *Mátray Gábor*. Pest, 1859. 4-r).

ki saját énekeit saját dalmódjai szerint énekelgette, becsben és jó emlékezetben tartsuk. De nem különben jelleme iránt is tartozunk tisztelettel: mert becsületes hazafi volt, ki a legvadabb pártosság korában minden pártokon felül tudott állni, ki szegénysége által sem alacsonyítva le, nem hízelkedett senkinek, sőt a főurak féktelenségét, önző eltompültságát, viszálkodó felekezetességét egyszernél többször hathatósan megrótta, a haza veszélyeztetett jövőjét szemök elé állította, s az általok sanyargatott népet, ahol lehet, oltalma alá vette. Protestáns létére e köz türelmetlenség korában is elegiai nyúgodt kedélye nem engedé magát vallási türelmetlenségre ragadtatni. Szóval, mindenképen talpig derék ember volt.

SZTÁRAI MIHÁLY.

Vir. 1549—1560.

Sztárai Mihály, a költészet mindhárom formájában érdemesült író s déli Magyarország legfőbb reformátora, nevét hihetőleg azon Sztára helységtől, mint hazájától, vette, mely Somogyban, a Dráva mellett fekszik [1]). A XVI-ik század elején születve, felsőbb kiképeztetését a páduai egyetemben nyerte [2]), hol, a

[1]) *Budai Ézsajás*, Magyarország Históriája II. kötetében (nálam 3-dik kiadás, Pest, 1833. a 101. l.) Esztárt, Biharnak Váradhoz közel eső helységét állítja Sztárai „hazájának"; de akkor Esztári leendett. Én a több Sztára közől a Dráva mellettit tartom annak, mert ez látszik indokolni, miért választotta Sztáraink a Dráva s azzal határos Duna vidékeit, bár azok akkor már török kézen valának, szintoly bátor mint kitűrő reformátori működése színhelyévé. De még az is, hogy Páduát, nem Krakót kereste fel a maga kiképzésére, azt látszik bizonyítani, hogy nem bihari, sem zemplényi nem volt, különben bizony nem a távol Olaszországba ment volna iskolázni.

[2]) „Nec attinet hic de Starino piae memoriæ, magno sane nostri seculi theologo, dicere, cum ipse *non alibi quam Patavii* in Italia mercaturam studiorum sit consecutus" — írja kortársa *Skaricai Máté* Szegedi István életében (ennek Loci Comm. munkája előtt).

theologia mellett, a zenészetet is különös kedvvel és szerencsével űzte. Mikor és hol csatlakozott legyen a hitújításhoz, nem tudjuk; és Bartholomaeides ok nélkül azonítja őt a wittenbergi egyetemen 1529-ben beiratkozott Salei Mihálylyal[3]). Némelyek már 1531 körül teszik őt Perényi Péter egyik térítőjévé, s neki e munkában majd Kopácsi Istvánt, majd Siklósi Mihályt adják társúl, s ez utóbbival együtt e hatalmas főúr udvari papjának tudják[4]). Annyi áll, hogy Sztárai csak Perényi elfogatása után jelenik meg szülötte földén, hol, minden esetre 1543 után[5]), első s kezdetben egy-

[3]) Memoria Vngar. 6. l. — De a wittenbergi albumban is nem „Szalay" áll, mely név alatt szerző a Sztárai nevet véli lappangani, hanem „Salei" (l. *Révész Imrét:* Magyar tanulók Wittenbergben, a Tört. Tár VI. köt. 216. l.).

[4]) *Lampe*, id. m., 71. l. Kopácsival köti össze, sőt az 597. l. pataki predikátorrá teszi, az idő meghatározása nélkül; *Budai Ferenc*, Magyarország polgári históriájára való Lexikon, III. Várad 1805. a 93. lapon írja Perényiről, hogy „az ő udvari papjai, Siklósi Mihály és Sztáray Mihály, izelítették meg ővele a Luther tudományát. A Páduában tanult Sztárai kapatta őt az olasz ízlésre és ékességre, melybe ő annyira bele szeretett, hogy azután mindég tartott maga mellett olasz ízlésű férjfiat." *Budai Ézs.* pedig, az id. m., 101. l.: „Volt ez Perényi Péternek, Siklósi Mihály után, udvari papja."

[5]) T. i. Sztárai maga beszélli Tuknai Miklóshoz 1550-v. 1551-ben írt levelében *(Lampé*nál, 103. l.): „Septennium iam est elapsum, postquam ego ex Dei O. M. voluntate, *sub dominio Turcarum*, in inferiore Barovia, primus atque solus in civitate Lascoviana, uno milliario hungarico ab Eszék distante, verbum crucis annunciare coepi" stb.: a török pedig e vidéket Pécscsel, Siklóssal, Valpóval stb 1543 hódította meg.

maga kezdé Laskó városában[6]) az új tant hirdetni, s innen a Duna s Dráva két mellékére is kijárt predikálni; mely működésében társakat is szerezvén, nem kevesebb mint százhúsz községet reformált, bokros küzdelmek közt a katholikus lelkészekkel, kiket sikerült neki végre is a Száván s a Tiszán átvonulásra kényszeríteni [7]). Itt Laskón mint rendes predikátort egész 1551-ig találjuk[8]), mely időben egyszersmind a maga által teremtett egyházmegyének, a Baranyasági-

[6]) Laskó, mostan falu, a XVI. században mindig városnak neveztetik, mint az előbbi jegyzetben is.

[7]) *Sztárai* id. lev. *Lampénál* 103. l.

[8]) *Eszéki, másképp Szigeti Imre*, Tolnán 1549. aug. 3. kelt levelében „Parochus Lascoviensisnek" nevezi őt (*Ribini* Memorab. Eccl. Aug. C. in Regno Hung. Pos. 1787. I. 91.); *Fejértói János* m. cancellariai titkár pedig Bullinger Henrikhez 1551. intézett históriai levelében írja: „Hic Michael Ztarinus est praedicator verbi Dei in oppido quodam Lazko vocato." (Lampénál a 102. l.) — *Pathai Sámuel* tolnai pap 1647-ben, azt írja ugyan: „Post hunc Mucejum (Motzer Mátyás deákosított neve) successit, quantum coniicio, Michael Sztárai A. 1548, velut eiusdem opera testantur" (*Lampénál* 667. l.); de Sztárainak nincs munkája, mely 1548-ban íratott; Ákábja pedig, 1549 készült el, és helynevet nem visel; Motzer Mátyás végre, kinek Pathai utódjává teszi Sztárait, 1549-ben is még Wittenbergben volt. T. i. ez a Mucejus v. Motzer az, ki 1548. oct. 8. „Mathias Tövissiensis Pannonius" néven iratkozott be Wittenbergben (mit Bartholomaeides jól sejdített, id. m. 21. l.), s kinek hazajövetelét Eszéki (ki Emericus Zigetinus néven iratta be magát ugyanott dec. 20. 1544.) Flacius Illyricushoz kelt, s már id. tolnai levelében annyira sürgette (l. levelét *Ribini*nál az id. m. I. 90—94. ll., ahol hibás olvasás folytán Zigetius helyett Zigerius áll).

nak, superintendense is volt [9]). Rövid ideig Gyulán is működvén[10]), 1553-ban már ismét tolnai predikátor, s folyvást az alsó és felső Baranyaság superintendense[11]), hol ez évben Szegedi Istvánt nyerte segéd̈ül, ki mellette leginkább mint tanító hivatalkodott[12]), kit a következett évben, a laskaiak kérésére, nekik predikátorúl küldött, sőt nagy ünnepélyességgel superintendenssé felszentelvén, az egész Baranyaságba beiktatott[13]), maga 1559-ben is még a tolnaiak közt foly-

---

[9]) *Pathai Sámuel* szerint (Lampénál a 665. l.): „Recepta est inter omnes fere sententia, quod primus etiam superintendens, ut primus ac praecipuus reformator (Baroviae) fuerit Mich. Sztárai."

[10]) „Is enim, folytatja e helyen Pathai, ubi *Laskovia Gyulam se conferret*, Sztaraino successit Superattendens Elias Veresmarti" stb.

[11]) „. . sub cuius (Michaelis Szt.) pastoratu Szegedinus Tolnam ductus est" írja az egykorú *Skaricai* az id. h.; *Lampe* pedig, 678. l.: „Michael Sztarinus Pastor Ecclesiae Tolnensis et Superintendens utriusque Baroviae A. 1553."

[12]) „Laboravit Szegedinus Tolnae, sed *maxime in schola*. Nam Michaeli Starino sacris præsidente, nonnisi in festis potioribus ad concionandum flecti potuit" mond *Skaricai* az id. m.

[13]) *Ugyanaz* u. ott: „Starino, qui *Episcopum suae Baroviae agebat*, versus Dravum profecto, Lascovienses pastore carentes precario commisere, ut Szegedinum ad eos transmitteret, suoque tempore ordinaret, quod et probe is praestitit Lascoviensibus . . . Ceterum, instantia non minus populi quam exhortatione Starini (Szegedi) impositioni manuum sese submisit A. Chr. 1554, celebrata ipsius ordinatione maxima cum solennitate. Doctor inde et generalis totius Baroviae superintendens . . declaratus est."

tatván papságát[14]). Végre 1560-ban a gazdag debreceni ekklézsiába hivatván meg predikátornak és esperesnek[15]), úgy látszik csakhamar és itt érte halála, mert Melius Péter még ez évben lépett, mint esperes, helyébe, és Sztárainak ezentúl semmi híre többé.

Munkái közt első helyen állanak *énekei*, melyeket maga szerzett, dallamokra alkalmazott és kitünőleg énekelt is, s mik nem csak a XVI. század minden énekeskönyveibe felvétettek, hanem egész az 1806-ki református énekreformig általánosan énekeltettek a ref. egyházakban[16]). Következtek epikai darabjai, ú. m. 2. „Az igaz keresztyéneknek keves számokról, háboruságokról es győzedelmekről, es az hitetlenöknek koronként való sokaságokról, jó szerencséjekről es veszedelmekről. Szentirásból mostan szerzetött ének *szent Illyésnek es Acháb királynak idejében* lött dolgokból, melyek ez mostani időbeli dolgokhoz igen hasonlatosok." A végszak szerint:

---

[14]) „Athanásius"-ának vég szaka szerint:

Tolna városában a Duna mentében,
Az ezer ötszázban és az ötvenhétben
Egy nyomorúlt ember ezt írá versekben,
Kikből dicsértetik a nagy isten. Ámen.

De az 1559 vagy épen 60-ban megjelent színjátéka címén is ezt olvassuk: „Auctore Michaele Starino, *Altiniensis* eccl. Ministro." (*Skaricai* az id. m. mondja: „Tolna . . antiquitus et Altinium dicta").

[15]) „Pastor Eccl. Debrecinensis et Senior", de az év meghatározása nélkül (*Lampe* 628 és 627).

[16]) Sorozatukat l. *Lampé*nál a 741, 2. ll.

Ezer után ötszáz es negyvenkilencben,
Az Ztáray Mihály ezt szerzé versekben,
Tar papokkal való nagy itkezetiben,
Es istenben való jó reménségében.

Első kiadása, melyet ismerek, a Hoffgref (véleményem szerint 1550 és 58 közt megjelent) gyűjteményében áll. A második, hely s év nélküli minden esetre 1560 utáni, mert Fráter Gáspárnak hozzá nyomtatott Antiochusa ez utóbbi évben íratott; a harmadik: „Acháb királynak hitetlenségéről" címmel Debr. 1574. Komlós András által, 4-r.; a negyedik Bornemisza énekgyűjt. 1582., az ötödik Debr. Lipsiai Pál által 1619. 4-r. — 3. *Sz. Athanásius élete,* ily deák címmel: Historia de vita b. Athanasii Alexandriae episcopi fidelissimi, auth. Mich. Starino. Debr. excudebat Andr. Lupulus. 4-r. év n. (1570?). Ezen, ötsoros szakokban és három részben készült terjedelmes legendát 1557-ben Tolnán fejezte be, mint a [11]) jegyzetben álló végszak mutatja, és tolnai híveinek ajánlotta[17]). — 4. *História Cramerus Tamás* érseknek az igaz hitben való állhatatosságáról, ki mikor az pápa tudományát hamisol-

[17]) A versfőkben: „... Christianis universis, sed inprimis his optimis ac ornatissimis civibus Tolnaiensibus veritatem evangelicam professis fideliter scribit et canit, et *suam interim fortunam* (si licet parva componere magnis) *eandem esse ostendit,* et sua eisdem servitia cum summa fide commendat." A kiemelt hely, mely szerint saját bajait Athanázéival veti össze, mutatják, hogy a „tar papokkal való itkezeti" hosszasak és súlyosak voltak; de azokat, mint a versfőkből gyanítanók, részletesen nem mondja el.

naja, Angliában Mária királyné asszony által szörnyű halált szenvede. Debr. 1582. Hofhalter Rudolf által 4-r. (Mikor készült legyen e munka, nem tudom, miután egyetlen fenmaradt Jankowich-féle példányát nem láttam). — Ezekhez járult legújabban 5. Comoedia lepidissima de Sacerdotio, auctore Michaele Starino, Altiniensis eccl. ministro. *Az igaz papságnak tükre*, melyet a Stárai Mihály mester mostan szerzett. Magyar-Óvár, Huszár Gál ált. Hogy 1559-ben készült, a szövegnek egy helye bizonyítja („immár mostanában kedig ezer ötszáz ötvenkilenc esztendőben írnak"), s hogy legkésőbb 1560-ban nyomatott, az, hogy Huszár 1560-ban már Kassára telepedett át[18]). E színdarab, mely öt felvonásból áll, s melyet egy prológ előz meg, a római egyház ellen van intézve (egyetlen példánya gr. Apponyi Sándor birtokában). — Sztárai nem költőiségénél fogva érdemel a költők közé soroztatni, — az e korban általán, s épen a vallásosságnak a párt-szellemű polemia általi gyakor megvesztegettetésénél fogva ritka volt —, deigen elterjedett hatásánál fogva; ki, ha néha, különösen gúnyjátékában, éles és durva is, de zsoltárai és elbeszélő költeményeiben, benső őszinte kegyességével a szívhez gyakran megleli az utat.

[18]) L. *Németh*: Memoria Typographiarum incl. Regni Hung. et Transylv. Pest 1818. a 114. sk. l.

BÁNKAI NAGY MÁTYÁS.

Vir. 1540—1575.

Bánkai Nagy Mátyás életéről egyáltalában nincsenek adataink; még nevét is, mely mind munkái különféle kiadásaiban, mind az újabb könyvészeknél különfélekép írva s ejtve fordúl elé, csak körültekintő vizsgálat útján sikerült némi hihetőséggel meghatároznom[1]). Ha e meghatározás helyes, úgy a „Bánkai" előnév egyszersmind költőnk születése helyére mutatna, mely véleményem szerint nem más, mint a Nyitrában Pőstyén alatt, a Vág bal partján fekvő Bánka. És csakugyan az ehez közel levő Nagyszombatban találjuk őt letelepedve, hol 1556-ban a „József históriáját", 1560-ban a Hunyadiét írta, s a protestáns gyülekezetnek tagja, utóbb papja, vagy iskolamestere, vagy mindketteje lehetett. Mint ilyen szenvedhette többekkel együtt jókorán (1540) azon fogságot, melyről vígasztaló énekében így emlékezik:

---

[1]) L. *tőlem:* A M. Történeti Költészet Zrínyi előtt. I. 7. §.

Azért ha isten vetött tömlöcbe,
És itt tartatom erős kötélben,
Semmit nem bízom én az emberbe,
Ki segíthetne engem ezekben.

Csak két nagyobb költemény maradt tőle ránk *hosszú* pályája dacára, ha t. i. „Könyörgése“ éve: „ezerötszáz hetvenöt“ csakugyan helyes, és nem a kiadók által van tán 45, vagy 55, 65 helyibe téve, amily eljárásra van példa a XVI. században, hogy ez által a munka újabbnak tessék. Ezek egy bibliai eposka: *História az Jákob patriarcha fiáról Józsefről*, írva 1556-ban (eredeti kiadása elveszett; csak Heltai Gáspárnéét bírjuk, Kolosvár 1580-ból, és Bornemiszáét, ennek énekgyűjteményében; megvan a Lugossy-códexben is); és egy históriás ének: *Az vitéz Hunyadi János vajdának... sok külömbkülömb viadalja és jó szerencséje, Nandorfeirvár alatt Machumet császárnak töllö megverettetése, és az magyaroknak ott nagy győzödelme és jó vitézsége*, írva 1560-ban (eredeti kiadását, mely elveszett, adja, úgy látszik vissza, Komlósé, Debrec. 1574. Azonegy időben adta azt ki Heltai is énekgyűjteményében negyedik helyt, Kolosv. 1574, de egy első részszel megtoldva, s azon kivül helyenként interpolálva, mi által Heltai, ki épen akkor adta ki magyar históriáját is, akarhatta Hunyadi János eredetéről a népmondából merített nézetét, Bonfini ellenében, az ének útján is érvényesíteni[2]). E kiadást ismételte utóbb Heltai özvegye, egy kötetben adván azt Valkai Bánk bánjával együtt Kolosv. 1580. E munka készítése után tizenöt évig

[2]) A bebizonyítást l. ugyanott.

semmi életjelensége Bánkainak, ha csakugyan a végszakban állított 1575. évben készült azon *Könyörgése,* melynek kezdete:

Ne hagyj elesnem
Felséges isten,
Keserüségemben!
Az szent nevedért
Légy segítséggel,
Ne essem kísértetben!

mely először Bornemisza gyűjteményében jelenik meg s innen a Gönciébe, a Bártfaiba, a Heltaiéba stb. ment által, s magát a reformátusok énekeskönyveiben egész ezek reformjáig fentartotta. Ez ének valamely katastróphára mutat, melyen költőnk másodszor is átment, s mely őt „szegénységbe, kárvallásba és betegségbe ejtette“[3]), tán az 1566-ki nagyszombati tűzre, ha Nagy akkor is még itteni lakos volt. Ezentúl semmi nyoma többé.

Bánkai Nagy, kortársai közt, leginkább correctebb nyelvezet és verselés által tüntette ki magát, és szchémája[4]) azon időben, Hunyadiával együtt, köz kedvességet nyert. Költői felfogásról nála sincsen szó. Az anyagot és annak sorát, Józsefben a Genesisből, Hunyadiban Székely István Krónikájából vette.

---

[3]) . . . Csak te egyedül voltál, úristen, énnekem gyámolom,
Nagy fájdalmimban és romlásomban az én vigasztalóm:
Ne hagyj elesnem, megszégyenülnöm, kegyes oltalmazóm!
A szegénységnek nagy kísértete engemet szorongat,
Nagy kárvallásnak bánatja izgat, betegség tántorgat:
Mindezek ellen csak tőled várok, úristen, oltalmat.

[4]) . . . — ∪∪ — | — ∪ : ∪ — | — ∪∪ ∪
— ∪ — | — ∪ : ∪ ∪ |

HELTAI GÁSPÁR.

Vir. 1550–75.

Nem volt a tizenhatodik században a magyar irodalomnak buzgóbb, munkásabb és szerencsésb mívelője, pártolója és terjesztője a szász születésű **Heltai Gáspár**-nál. Azon fontos és hatályos állásnál fogva, melyet ő sokoldalú tevékenységével abban egy fertály századon keresztül elfoglalt, s különösen azon díszes rangnál fogva, melyre idegen eredete dacára különösen prózaíróink közt felvergődött, tüzetesen a prózaírók közt tárgyalandó; itt csak azon munkáit és vállalatait sorolom el, mik költői irodalmunk előmozdítására szolgáltak. Ezek közt úgy látszik legrégibb azon mesékönyve, melyet kolosvári saját nyomdájában ily cím alatt: *Száz fabula, melyeket Aesopusból és egyebünnen egybe gyűtett és öszveszörzett, a fabuláknak értelmével egyetembe Heltai Gáspár.* Cum S. R. M. H. privilegio. Kolosv. 1566 (eddig csak két példi. ismeretes: egy a m. akadémia, másika, ennél teljesebb, a kolosvári ref. coll. könyvtárában). A tán többször megjelent munka utánnyomata Németújváratt Manlius Jánosnál 1596-ban készült (melynek

szinte egyetlen, de ép, példányát a nemzeti muzeum bírja). Bár prózában íratott, mégis e munka, melyben az apológok rendszerint egész elbeszéllésekké szélesedvén ki, gyakran valóságos népmesék formáját veszik fel, s előadásuk is népies s minden idegen zamattól ment, egyike tanköltészetünk becsesb darabjainak. — Az általa kiadott kolosvári Cisióban álló *emlékverseket*, mik a hónapok, gazdaságot és egészséget illető főbb teendőit adják, csak azért említem, mert igen tűrhető *distichonokban* írvák (újra lenyomatva „A deák szabású magyar versek története" című értekezésemben, a Kisfaludy-Társaság Évlapjai V. kötete 433. s köv. ll.). Költészeti irodalmunk körűli fő érdeme énekgyűjtemények kiadásában, s ha nem csalatkozom, némely népkönyvek készítésében is, áll. Egyike amazoknak e címet viseli: „*Cancionále*, azaz históriás Énekeskönyv, melyben külemb-külembféle szép löttdolgok vadnak nyom tatva a m. királyokról és egyéb szép löttdolgokról. Gyönyörűségessek olvasásra és hallgatásra. Az énekeknek lajstromát megtalálod a következő levelen [1]). Psalm.

[1]) A könyv ritkasága miatt hasznos dolgot teszek e lajstrom ide iktatásával: 1. A Béla királyról: mint jöttenek be a tatárok Magyarországba (Temesvári Jánostól). 2. Zsigmond királynak és császárnak krónikája és annak cseleködeti (Tinóditól). 3. A nagy úr Bánk bánról, mint ölte meg a királyné asszszont, András király feleségét (Valkai Andrástól). 4. A nagy vitéz Hunyadi Jánosról, az ő eredetiről és jeles diadalmiról (Bánkai Nagy Mátyástól). 5. Az vitéz vajdafi Lászlóról, Mátyás királynak bátyjáról, és 6. Az felséges Mátyás királynak egész históriája és jeles cselekedetiről (Görcsöni Ambrus és Fazekas

XL. VI. Jőjetek el, és lássátok meg az úrnak nagy cseleködetit, mely igen csodállatosok az embereknek fiai között. Heltai Gáspár Kolosvárott, 1574." 4-rétb. (Egyetlen teljes példánya a Rádaiak péceli könyvtárában; nagyobb kisebb részei, valamint egyes darabjai e gyűjteménynek több könyvtárakban előfordúlnak.) Az előszóból tudjuk meg, hogy Heltai a bibliai históriás énekeket, úgy a zsoltárokból különféle írók által készült szent énekek gyűjteményét is szándékozott kiadni, „de isten ő szent felsége nem engedte eddig hogy az én jó szándékomat véghöz vihettem volna — úgy mond — kiváltképpen mostan." Másika, vagy időrend szerint hihetőleg elseje létesült énekeskönyveinek az, melyet Aranyas-Rákosi Székely Sándor szerint[2] Dávid Ferenc és társai, kik közt Heltainknak kétség kivűl a főbbik volt, szerkesztettek, s Heltai

Miklóstól). 7. A kenyérmezői história, mint adta az Isten a diadalmot Bátori István vajdának a törökek ellen (Temesvári Istvántól). 8. Izabella királyné asszonnak krónikája. 9. János hercegnek, az János király fiának löttdolgai. 10. Fráter György kincstartónak históriája. 11. Az Lippa várasnak elveszéséről. 12. Az Lippa visszavevéséről való história. 13. A szegedi veszedelemről való históriája. 14. A Temesvárnak első vítatása. 15. Az Temesvárnak második vítatása és a törökek által megvevése. 16. Az Ali basának diadalmiról, mint vötte meg a nyolc várat egymás után. 17. A palásti veszedelemről való história. 18. Eger várának vítatásának históriája (8—18. Tinódi Sebestyénéi, változtatott címekkel). 19. Az Barbarossának és Károly császárnak históriája. 20. A szép Indiáról való história (a két utolsó Valkai Andrástól).

[2] L. Unitária Vallás Történetei Erdélyben. Kolosv. 1839. a 70. lapon.

1570 tájatt ily cím alatt ki is adott: „*Isteni Dicséretek, imádságos és vigasztaló énekek*“ (példányai végkép elvesztek; egy a Heltai fiánál 1605 v. 7-ben készült újabb kiadásnak egyetlen példánya a kolosvári unit. collegium könyvtárában őriztetik; k. 12-rétb. 712 és 26 l. s azon innen többször). Heltait tartom én némely *népkönyvek* névtelen szerzője vagy helyesben fordítójának is. Így neki tulajdonítom 1) a következő verses népkönyvet: „*Fortunátusról való szép história* ének szerént szerezve, miképpen az ő atyjának szegénysége miatt kiindúlván szolgálatra, a Szerencse vagy is a Fortúna egy erszényt ada neki, kinek soha az aranyba fogyatkozása nem vala. Azután ismét Indiába olyan süveget lele az királynál, kit mikor az fejébe tett volna, valahova kivánkozott, azon órába oda jutott, és az ő nagy gazdagsága miatt császárrá választották.“ Hely s év kitétele nélkül, de a betűk jelleme után ítélve kétség kivül Kolosv. Heltai nyomtatása 4-r. (egyetlen példánya a nemz. muzeum.; van lőcsei kiadása is h. nélk. 1651 s egy pesti 4-r. 1778.). Heltai szerzőségére mutat az írásmódon s a *tudós* tárgyaláson, név szerint a szentírásnak épen oly módon használásán kivül, milyet a mesékben vehetni észre, azon körülmény is, mely szerint, mint mondja, a történetet Szebenben németül hallotta; holott tizenhatodik századbeli magyar versíróink közt alig van (az egy Ormpruszton kivül, de kinek, Pozsonyban lakván, e költeményt nem tulajdoníthatom) ki a szászok közt járt s a német nyelvet bírta. 2) „*Salamon királynak az Dávid kir. fiának Markalffal való tréfa beszédeknek rövid könyve,*“ mely

először szinte Heltai nyomdájában látott világot, s aztán mind fia által többször, ú. m. 1577. és 1585-ben, mind Manlius János, a Heltai több munkái utánnyomója által Monyorókeréken 1591. (egyetlen péld. a nemz. muz.), s azon innen különféle helyeken gyakran (többnyire Budán, legújabban Bagónál 1847) kiadatott; s melyben a nyelv népies kezelése szinte nagy rokonságot mutat a mesékönyv szerzőjeével; ide tudva másfelől a helyenkénti nyelvhibákat, milyet a címlapon is észrevehettünk. Végre teljesség okáért nem maradhat említetlen Bánkai *Nagy Mátyás Hunyadi-Krónikája*, melyet Heltai a maga Cancionáléjába felvevén, nem csak interpolált helyenként, hanem egy, főleg *Hunyadi János eredetét és nemzetségét* tárgyaló *első* énekkel is megtoldott, miképen azt más helyt részletes vizsgálattal bebizonyítani igyekeztem [3]).

---

[3]) L. A Magyar Történeti Költészet Zrínyi előtt. Első közlemény. Bécs, 1850. a 24. s köv. ll.

BORNEMISZA PÉTER.

Vir. 1558—1584.

Bornemisza Péter deák, legtermékenyebb hitszónokunk, és tizenhatodik századbeli költői irodalmunk fentartása körül kitünően érdemesült férfiú, 1533—4 körül febr. 22-én született[1]) Pesten[2]), régi nemes[3]) és

---

[1]) Ha pontos amit *Bod Péter* állít, Ath. 49. l., hogy tizennyolc éves korában már tanítgatván Bécsben a népet, Oláh Miklós egri püspök őt üldözte: s ha ez üldöztetése csakugyan Oláh egri püspöksége korában történt, úgy 1553 előttre vonatkozik ez adat, miután Oláh ez évben tétetett át az esztergami érseki székbe, és Bornemisza *kevéssel* 1535 előtt fogott születni. V. ö. a [6]) jegyzést is. Születése napját negyedrétű postillája V. kötetének végén így adja: „Végeztetett Detrekő várában, az tájban, azmikorra értöttem hogy születésem napja esett, 22-d. napján bőjtelő-hónak, kit sz. Péter napjának neveznek."

[2]) Postillája I. kötetének címlapján maga nevezi magát *pesti fi*-nek, az ajánló levél előtt így: Petrus Abstemius *Pannonius de Pest;* s így másutt is.

[3]) „Régi jó nemes famíliából vette eredetét", mond *Bod Péter* az Athénás illető helyén, bizonyosan nem positív alap nélkül. Tekintve a XVI. század sociális viszonyait, igen hihetővé teszi azt Péterünk rokonsága, levén egyik sógora Peltari

vagyonos szüléktől[4]), de kiket, midőn a török Pestet bevette (1541[5]), elvesztvén, még mint igen gyenge

Soos János, Zólyom vármegyének több ízben alispánja (t. i. postillája I. kötetének ajánló-levelében elszámlálván irodalmi pártfogóit, mondja: „Insuper nobilis et egregii, præclara eruditione et divina mente præditi viri D. Joannis Soos de Peltar, sæpius vicecomitis comitatus Vetero-Zoliensis, *fratris coniugis meæ* . . .“); másika, ki „Predikációi“ kiadásához, másokon kivül, küldött neki segítséget „Szepes vármegyéből, ns. Mariási Pál *sógor uram*, markusfalvai kastélyából“ (l. e kötet ajánló lev.); kikhez adható Kapy Ferenc *„régi bizott barátom* és uram, és tanuló pajtársom“, ez utóbbiak is alispánok. Másfelül, ha nagyon nem tévedek, rokona volt azon Rozsályi Bornemisza Boldizsár, ki 1541 Izabella királynét Erdélybe kísérvén, ott országos kapitány lett (*Anon. Memoriale* rerum ab a. 1438. usque ad a. 1559. eventarum, Kovachichnál, Scriptt. Minores, I. Buda 1798. a 23. l.); 1545 is az volt (l. *Kemény: Notitia* Hist. Dipl. Archivi Capituli Alb. I. lib. 1836. a 211. l.), 1573-ban sept. 1. Huszt városát illető okmányt ad ki (*Kemény id. m.* II. 92. l.), 1576 pedig Bátori István lengyel királytól elpártolván, Békesihez csatlakozott (*Istvánfi* XXV. könyv, nálam Colon. 1724. 332. l.). Ennél Bornemiszánk egy időben Huszt várában időzvén, nála egyik költeményét írta (mint fent a szövegben 2. sz. alatt látható). Emlékezzünk még Bornemisza Gergely és Tamás budai tanácsbeliekre is, kik épen 1541-ben szerepeltek, mint az utóbbinak emlékiratából látni, s kik az említett nemes Boldizsárral együtt a mi Péterünknek Pesten lakó szüléivel rokonok lehettek. Amazok budai polgárok, s különösen Tamás, gazdag kereskedők voltak; s van épen a XVI. századból nem egy példánk, hogy kereskedést városokban nemesek is űztek.

[4]) „Úristen — írja maga, Predikációi ajánló lev. — azmint hallom, sok világi jókkal látogatta volt meg szüleimet is Pesten.“

[5]) „Úristen . . szüleimet . . semmivé tevén pogán miatt“ (azaz által). U. o.; s az nem máskor, mint 1541-ben történhetett, midőn a törökök Pestet elfoglalták.

gyermek árván maradt[6]). Elhagyatottságában sok nyomorúság között hányódott, míg korán mutatkozott tanulási vágya neki Nádasdi Tamásban, az utóbbi nádorban, jóakaró pártfogót nyert, kiről maga vallja, „Bécsbe, még tanuló ifiú koromba is tengetett, s igen kevés esmeretségemre is (ismereteim dacára is) igen megbecsült.“[7]) „Főkép az isten beszédének olvasásában gyönyörködött, azt még tizennyolc esztendős korában a szállásán Bécsben az oda gyülekezett népnek olvasta, tanította, melyért az egri püspök Oláh Miklós el is vádolta, és sokképen ijesztgette, fenyegette“ írja Bod. Ha ez üldöztetése csakugyan Oláhnak egri püspöksége korában történt, ki már akkor Ferdinánd király cancellárja volt, úgy az csak 1553 s az ezt megelőzött évre vonatkozhatik, miután Oláh 1553-ban ment át az esztergami érseki székre; s Bornemisza olasz-, francia- és németországi tartózkodásai ez év után következtek. Első munkája 1558-ban látott világot ily cím alatt: „*Tragédia magyar nyelven, az Sopho-*

---

[6]) Hogy ez évben Born. még gyenge gyermek volt, mutatja az is, hogy szülei vagyonosságáról is már csak hallomásból tudott (l. a 4. jegyz.). Így születése napjáról is (1. jegyz.): bár ennek évét is feljegyzette volna!

[7]) Predikációi ajánló-lev. — *Bod* szerint Kassán is tanult volna; *Bartholomœides* pedig többször id. m. 23. l. a wittenbergi egyetemben 1550. oct. 10. beiratkozott *Georgius* Abstemiussal azonítja: mi oknál fogva, nehéz belátni (*Révész Imre* pontos lajstromában, Tört. Tár, VI. 222. l. is Georgius áll). Bornemisza „Négy Könyvecskéje“ akademiai (egyetlen) példányába egy régi kéz szinte bejegyezte, hogy 1551 Wittenbergben tanult, de akkor miért hiányzik a matriculában?

kles Elektrájából nagyobb részre fordíttattott, és az keresztyéneknek erkőcsöknek jobbításokra példáúl szépen játéknak módja szerint rendeltetett. Pesti Bornemisza Péter deák által. M.D.LVIII." (Egyetlen fenmaradt példánya 1779-ben Bessenyei Györgyé volt; azóta lappang[8]). Ha, mint látszik, e darab Bécsben nyomatott, ekkori ott-tartózkodása alatt újból kifejtett térítői munkássága vonhatta reá azon másodszori üldöztetést, mely őt a fővárosból megfutásra, s azon túl is még, Bánfi László védszárnyai alatt Beckó várában két havi rejtőzésre kényszerítette, ahol kezdte vasárnapi predikációit is dolgozni, s ahonnan Detrekő várába átmenvén[9]), szövődött azon viszonya a Balassa házzal, mely egész életére döntőleg befolyt. 1565-ben útban találjuk az éjszakkeleti megyékbe: megfordúl

---

[8]) L. *Bessenyei* Holmijában a XV. részt, 106—111. ll. — Ajánlva van Perneszics Györgynek, Nádasdi Tamás „nadrispán fü szolgájának". Hátha e férfiú épen a nádornál való közbenjárója volt? — Különben a Bessenyei által nem adott címet Bécsben 1778. júl. 17-kén Kapronczai Ádám nyomdász írta meg Benkő Józsefnek (Benkő Epistolarium; MS. I. 182. sz., mely *megvolt* az enyedi könyvtárban az oláhok általi feldúlatás előtt [Szabó Károly úr közlése]). Alig kételkedhetni, hogy Kapronczai a Bessenyei példányát látta. V. ö. M. Költészettörténetem második kiadásában a 207—8. ll. — A Sándor által hibásan adott cím (Klytämnestra tragédiája) ekép meg van igazítva.

[9]) A Predik. ajánló-levelében felemlítvén Bánfi kedvezéseit, mondja: „Azon várba (Beckót érti) két holnapig titkon rőjtökbe tisztességesen éltetett, *Bécsből való kiszaladásom után*. Es ott kezdtem el írni is ez könyvet, és onnet tértem Detrekő várába."

Ungvárt Balassa Menyhért és Svendi Lázárnál, kik ekkor azon részeken II. János ellen hadakoztak [10]), s meglátogatja Huszt várában Bornemisza Boldizsárt, hol ily című tanköltemény készül: 2. *Szent János látásáról való éneke* Bornemisza Péternek (h. és év n., s a Lugossy-codexben, itt „Cantio de Regno Dei" címen[11]). 1567-ben Balassa János és ennek hitvese Sulyok Annánál, a költő Balassa Bálint szüléinél, mint ezek udvari papját, Zólyom várában találjuk; itt írta tankölteményét: 3. *Isten városáról, az mennyországról, való ének* [12]), mely később említendő énekgyűjteményében

---

[10]) Az évet ugyan nem említi Pred. ajánló-levelében, de ekkor levén ama két vezér a felső részeken együtt, nincs róla kétség.

[11]) Vég szaka így hangzik:

Ezeket szörzé *Husztnak várában* Bornemisza Pétör,
Mikor látnaja hogy csak a testre gondolna sok embör,
Istenért kéri hogy mennyországra mindön igyeközzék.

Hogy ottléte Bornemiszának mulékony, csupa látogatás, volt, bizonyítja az is, hogy *Lampé*nál itt paposkodásának semmi nyoma; s a huszti predikátorok sora is csak 1604-gyel kezdődik (id. m. 611. l.). Hogy Bornemisza Boldizsár ekkor is, *mint később 1573*-ban (l. a 3. jegyz.), itt lehetett, épen az ellenség közelsége indokolja.

[12]) Az „Isten városáról" való ének versfőiből ezt olvassuk ki: „Balassi Jánosnak és Sulyok Annának predikátora Bornemisza Péter"; vég szaka pedig ez:

Az *ezer ötszáz és az hatvanhét esztendő* hogy volna,
A Bornemisza Péter ezt írá Zólyomnak várába,
Megkoronázva az szép városba lakhassál, kivánja.

jelent meg; s 4. egy „*Énekecskét gyermekek regentésére*, kit Bornemisza Péter szerzett Sulok Anna Balassi Jánosné nővére“ (saját énekgyűjt. s a Lugossy-códexb.). Innen Galgócra, majd Semptére ment által predikátornak, gr. Salm Gyula és felesége Thurzó Erzsébet jószágaikra és pártfogások alá, ahol is készítette és mondta el azon szentbeszédeit [13]), melyekkel 5. postilláját, 1573-ban Semptén állított saját nyomdájában, megindította, ily címen: Első (s majd folytatólag: másik, harmadik stb) Része az Evangeliomokból és az Epistolákból való Tanuságoknak (Sempte I. 1573; II: 1574; III: 1575; IV: 1578; V: 1579. 4r.). E közben jelent meg tőle 6. Négy könyvecske a keresztyéni hitnek tudományáról. Sempte 1577. 8r. (egyetlen példánya az akad. könyvtárában) és, ha Jankowich nem tévedett, 7. Három szép és szükséges predikáció az istennek irgalmasságáról és az mi egymáshoz való irgalmasságinkról. 1578. Ez utóbbi évben ment át Detrekő várába udvari predikátornak [14]) Balassa

---

[13]) Az ötkötetes postilla I. kötete ajánló levelében e pártfogóihoz írja: „In ecclesia primo Galgocensi, deinde Semptaviensi, vestris oppidis, has conciones meas apud hungaricæ nationis homines, eo tempore quo exprimerentur, habui.“

[14]) Postillája V. kötetének végén világosan mondja: „Kezdetett Semptén (kétségtelenül 1578-ban, miután a IV. kötet csakugyan ott és akkor fejeztetett be), de végeztetett Detrekő várában . . . 22-d. napján bőjtelő hónak . . mikor írnának emez esztendőben: M.D.LXXIX.“ — *Lampe*, ki Bornemiszáról egész id. munkájában hallgat, csupán azt tudja (567. l.) hogy 1576 körül *szeredi pred. és superintendens* volt; utána indúlnak minden

István, I. Menyhért fia mellé, hova semptei nyomdáját is áttevén, buzgón folytatta irodalmi munkásságát, melynek első, és irodalmilag legnevezetesb gyümölcse már említett énekgyűjteménye volt: 8. *Énekek három rendbe*, különbkülömbfélék. Detrekő várába 1582. 4r. Az első részben egyházi énekek foglaltatnak, az egyházi év során, a másodikban vallásos tan- és feddő költemények, szám szerint huszonhat; a harmadikban bibliai eposok, tizennyolc: gazdag tárháza XVI. századbeli költői irodalmunknak, mely által nem kevés darabja e századnak, miknek külön kiadásaikat az idő megemésztett, az utókor számára megmentetett. Ezt megelőzőleg indította meg Bornemisza „új postilláját egész levelen", mint maga nevezi, s mely két évvel az énekgyűjt. után jelent meg ily cím alatt: 9. Predikációk egész esztendőn által minden vasárnapra rendeltetett evangeliomból. Detrekőbe 1584. fól. Ennek

---

vizsgálat nélkül, *Bod*, *Ribini* sm., *Tóth Ferenc* pedig (A M. és Erd. Prot. Ekklézsiának Hist. I. k. 281. lapján, Komár. 1808) felső-dunamelléki superintendensnek, s Huszár Gál utódjának, s mindezek egyszersmind Calvín követőjének, *Ribini* megengedőleg, a többi állítólag, mondja. Az utóbbi kérdéshez nem szólok, az egyedül szentbeszédei dogmai vizsgálatából kideríthető; de szeredi predikátorságára és superintendensségére nézve a kútfőkben, t. i. saját munkáiban, *semmi nyomot sem találtam*. Ha volt, úgy semptei predikátor korában lehetett *egyszersmind* a Vág másik partján Sempte átellenében fekvő Szerednek is papja, mint péld. a budapesti reformátusok is mindmaig egy közös gyülekezetet képeznek. De így is feltünő, hogy ez adat csak száz évvel Bornemisza után merült fel.

nyomtatása közben Bornemisza a várból, ura udvarából, a vár aljában fekvő Rárbokra, saját házába [15]) költözött le nyomdájával együtt, hol azt be is fejezte. S ez Bornemisza utolsó életjele. Csupán a halál szakaszthatta meg e példátlan munkásságot, melyről közel *ezer négyszáz nyomtatott ív* teszen tanuságot; s melynek folytán több jeles szándékai, melyeket nagy postillájában hirdetett, létesületlen maradtak. Ilyek valának az egész bibliának egy kötetben kiadása, rövid magyarázatokkal, „kire, ú. m., régtől fogva is vonszoltatom egynehány főemberektül" (tudnivaló, hogy akkor a visolyi biblia még nem létezett), továbbá „a szentekrül való evangeliomok magyarázati" predikációkban; dellesti hittanítások; Bod szerint még az Apokalypsis magyarázata, és, minek elmaradása ma már leginkább sajnálandó, a Carrio Lajos azóta végkép elveszett történeti munkájának magyar fordítása [16]).

[15]) „Rárbokon, *magam házába*" mond új postillájában. Majorsággal, még pedig jövedelmezővel, is bírt; mert ahol az ajánló levélben e munka pártolóit felsorolja, hozzá teszi: „Ezek felett *majorságocskám* által is ez könyvnek kegyes táplálója volt ő felsége az úristen."

[16]) „Igyekezett arra . . . hogy a Kárion krónikáját magyarúl kiadja": id. m. 50. l. — Az epidaurusi születésü Carrio Lajos, kit úgy a hasonnevü ferrárai orvos és költőtől, mint a belga philologustól meg kell különböztetnünk, munkáját: *Pannoniæ regum res gestæ ad nostram memoriam usque consignatæ*, a tudós Báthori István erdélyi fejedelem és lengyel király, hitelességeért, felette nagyra becsülte, bár iszonyú deáksággal élt (l. Brutus Életét, Munkáim I. köt. 132. l.). Brutus előadása sze-

Sándor István a Salamon és Markalfot, minden ok nélkül, neki tulajdonítja.

---

rint, hol a „maledicentissimus“ rossz nyelvezetűt jelent, ez a görög ember Szerémi Györgyünknek méltó vetélytársa lehetett.

ILOSVAI PÉTER.

Vir. 1564—1574.

Ilosvai Selymes Péter deák, kit azon Ilosvai Pétertől, ki a wittenbergi egyetem tanítványa, 1562-ben öngyilkolással vetett véget életének, meg kell különböztetnünk [1]), előnevét hihetőleg származása helyétől, ama Kraszna megyei Ilosvától vette, mely Somlyóhoz közel, mai nap is nagyobb részt református lakókkal bír. Előzményeit nem tudjuk. 1564-ben Szatmárt [2]), utóbb, talán mint iskolamester vagy jegyző, Kusalykőben, egy születéséhez közel a Szilágyságban fekvő,

---

[1]) L. tőlem: A Magy. Történeti Költészet Zrínyi előtt. Első közl. Bécs, 1850. 28. l.

[2]) Itt készült t. i. Sz. Pálja a vég szak szerint, melyben így ír:

Lőn ennek írása a nemes *Szakmárban*,
Egy jámbor lakatgyártónak házában.
Nem csuda ha vétek vagyon az irásban:
Sok reszelő, fúró kárt tett nekem irásban.

szinte ref. egyházzal bíró, faluban lakott [3]). Kevés maradt fenn e szorgalmas író számosb munkáiból, mikről maga is helyenként emlékezik. Így 1564-ben Sz. Pál apostolát így kezdi:

Sokat szóltam immár nektek *szentirásból,*
Próféták, királyok, vitézek dolgáról,
Az igaz hüt mellett soknak haláláról,
Életekben történt nagy sok szenvedésekről.

Ptolemaeusában 1570-ben némely énekei tárgyát név szerint is megemlíti:

Sokszor szóltunk az régi nagy üdőkről,
Kiváltképpen *világbíró Sándorról,*
Cyrus királyról, és *Nabuchodonozorról* [4]),
Ezek után meglött jeles dolgokról.

De mind ezek nyom nélkül elvesztek. Fenn csak a következők maradtak: 1. *Az nagy szent Pál Apostolnak életéről és haláláról szép história, a szentirásból versekben szerzettetett.* Íratott Szatmárt 1564-ben.

---

[3]) Ptolemaeusa vég szakja szerint:

Szerzé el-benn sovány *Szilágyországban,*
Kusalkőben, az egy havasoldalban,
Egy cellában azaz egy füstös házban;
Elvégezte el-fenn egy sombokorban.

[4]) Aligha a Hoffgref és Bornemisza énekeskönyveiben névtelenül előforduló azon költemény értendő itt, melynek címe: „Penitenciára intő história, istennek irgalmasságának ajánlásával, Manassesről és *Nabugodonozorról*“, miután ebben Nabugodonozor sem a fő, sem az egyedüli szereplő, s a költemény tanversezet inkább, mint história, milyenre pedig az idézett versszak mutatni látszik.

Három kiadását bírjuk: Debrecen, Komlós Andrásnál 1574. (az akad. könyvt.), u. ott és annál 1577. (egykor Jankowich birt.) és Kolosv. 1579. (az ak. könyvt.).

Az szent körösztségnek és minden körösztneveknek magyarázatja, Túri Pál leánya Kata keresztelésekor íratott 1568. három részben. Nyomtatványai elvesztek, de másolatban fenmaradt a Lugossy-codexben. 3. Historia regis Ptolomaei Philadelphi de septuaginta duobus interpretibus veteris testamenti ex sermone hebraico in graecum. Hely s év nélkül, de kétségkivül Debr. Komlósnál (az ak. könyvt.); egy későbbi kiadás a deák cím után magyart is vet: *Ptolomaeus királynak históriája*, miképpen Mojzsesnek öt könyvét nagy költséggel hetvenkét tolmács által zsidó nyelvből görögre fordíttatá. Kolosv. 1588. (az akad. s a péceli Ráday-könyvt.). 4. *Az híres neves Tholdi Miklósnak jeles cselekedetiről és bajnokságáról való história.* Ír. s nyomt. 1574 Kolosv. (Jankow.). Későbbi nagyobb részt elveszett kiadásai közől az akad. könyvtárban megvan Brewer Lőrincé Lőcse 1629., de már ez is igen hibás, és helyenként kihullott versszakokkal; még romlottabbak, s egy új vég szakkal megtoldvák Speiser Ferencé Pozs. 1746. s más számtalan, mely mind e napig, év, és gyakran hely nélkül is itt ott nyomatik [5]).

[5]) Bővebben szól e munka históriai és mythosi alapjáról 1) alatt idézett munkám, a 29., 30. ll., valamint A Magyar Költészet Története I. kötete, Pest, 1854. a XV. előadásban.

GÖRGEI ALBERT.

Görgei Albert, a híres s mind e napig népünk kezén forgó „Árgírus királyfi“ szerzője, a Szepesben virágzó ősrégi Görgei családból való volt-e, vagy Torna megyei Görgő falutól vette-e nevét; úgy szinte mi volt legyen, hol, s e század mely éveiben írt: meg nem határozhatjuk, miután műve versfőin kivűl (melyek őt akkori kiejtéssel Gergeinek nevezik) sehol semmi emlékezete fenn nem maradt. E mű, mely, mint több más, első kiadásaiban végkép elenyészett, a jóval későbbiekben e címet viseli: „*História egy Árgírus nevű királyfiról és egy tündér szűzleányról.*“ Számtalan, többnyire hely s év kitétele nélküli, Budán, Vácon, Komáromban, Győrött, Pozsonyban, megjelent kiadásai (a legújabb, melyet láttam, Buda, Bagó bet. 1843.) kivétel nélkül múlt s jelen századbeliek, s elég hívek egymáshoz; de láttunk átdolgozottakat is, miknek legújabbika Szarvason, Réthynél 1853. jött ki. A mű nem első gyümölcse Görgei Músájának; megelőzte azt egy vagy több tündérrege, miket önvallo-

mása szerint olasz eredetiek után dolgozott [1]). Ellenben Árgírus forrását még eddig meg nem határozhattam. Ha állana Benkő József nézete, mely szerint az Dácia Traján általi meghódíttatásának jelképes előadása volna, úgy erdélyi, és pedig oláh kútfőre vethetnénk. De amennyire oláhaink meséi és mondái ismeretesek, azok közt a jelen nem foglaltatik; különben is a tündérmesék nem tárgyalnak soha politikai eseményeket; s itt különösen a magyarázat erőltetett és ízetlen [2]). E költemény, költői szépségeért, mely

---

[1]) Árgírus kezdete t. i. így szól:

A tündér országról bőséggel olvastam
Olasz krónikából, kit meg*fordítottam*,
És az olvasóknak mulatságúl adtam,
Magyar versek szerint énekbe foglaltam.
Leszen most beszédem ifju Árgírusról...

[2]) Halljuk a jó öreget: „Subiugatae a Romanis Daciae historiam non insulsa expressam legimus fabula in opusculo poetico, ex italorum chronicis (?) hungarica lingua, per Albertum Gergei pridem elaborato, cui titulus est: Historia . . . Introducitur hic Argyrus tamquam adolescens, patre Acleto, matre Medena natus, qui virginis crines aureos habentis captus amore, post varia fata, peregrinationes vitaeque periclitationes, fictae virginis patriam ac regalem attigit domum, ibique solemnes celebravit nuptias. Cuius narrationis brevis sensus sic capiendus: Tria hic sunt vocabula graeca, ac totidem hungarica. Ex graecis *Acletus* significat *Spoliatum gloria*, quo urbs Roma, romanusque senatus subintelligitur. Roma enim multorum antea regnorum domina, plurimum ex sua, per Dacorum aliarumque gentium victorias, gloria amiserat. *Medena*, *nihil* vel *vacuum* denotat, et Italiam multum eo tempore deflorentem exprimit. *Argyrus argentum* vi vocis significat, et recte *Traianum* desig-

mind a leleményben, mind korához képest az előadásban fekszik, a magyarnak mind eddig legkedvesebb népkönyve [3]).

---

nat, qui argentum, h. e. decus, gloria et protector Romae Italiaeque exstiterat, et qui Daciam, romanarum per aliquot annos divitiarum exportantem, romanae subiecit potestati. *Virgo* proinde, *Tündér szűzleány* nuncupata, Daciam notat. Et nominatur quidem *Tündér*, vocabulo in lingua hungarica id, quod se repente oculis subducit, significante: Dacia quippe montibus ac silvis continuis, tanquam latibulis occultabatur (! azaz az erdő a fáktól nem látszott). *Leány*, i. e. filia, quatenus regnum dacicum iuvenilem quasi aetatem habuisse fabulae auctori credebatur. *Szűz*, h. e. *virgo*, nulli enim exterarum gentium imperio ante Traianum subiecta fuisse existimabatur. *Crines aurei* virgini adfinguntur, quibus eximius auri proventus Daciae adumbratur." *L. Transsilvania*, Pars prior, T. I. Vind. 1778. p. 16, 17.

[3]) „Nisi memoratorum versuum — így folytatja *Benkő József* felebbi sorait — poetica licet elegantia carentium (?), tanta apud iuventutem, praecipue plebeiam, esset gratia, *ut eius*, verae instar historiae, *praelectio, sacri alicuius codicilli in modum avide expetatur*; fabularum omnino amatoribus fabulae explicatio relicta fuisset."

I. BALASSA BÁLINT.

Vir. 1572—94.

Gyarmati és Kékkői **báró Balassa Bálint** [1]), egy régi fényes ház ivadéka, mely már IV. Béla alatt a hazának egy nádort, a következő századokban vajdákat, bánokat, főispánokat adott, unokája a Mohácsnál elesett Balassa Ferenc szörényi bánnak, fia János zó-

[1]) Nem *gróf*, mint *Bod Pétert* és *Horányit* I. 107. követve magam is régibb kézikönyvemben, s utánam mások, neveztük. A Balassák majd mind comesek, azaz főispánok voltak, s különösen mint Zólyomvára építői s e megyének századokon át szinte folytonos sorban főispánjai, zólyomi grófoknak neveztettek, de „örökös grófok“ nem voltak; ellenben mint Kékkőnek a XIV. század óta „örökös urai“ „tekintetes és nagyságos“ címmel tiszteltettek, mely a bárói kar járuléka. Ez illette Bálintot is, bár sem maga nem írja magát bárónak, sem atyja nem; de fia János, ki 1601-ben a boroszlói egyetemen mint tizenhat éves ifju meghalt, deák feliratú síremlékén, anyai nagybátyja Dobó Ferenc által „Generosus et Magnificus Joannes Balassa Liber Baro de Gyarmat“-nak neveztetik. L. *Gyurikovics*: B. Balassa János síremléke, Tud. Gy. 1840. V. 125 s köv. Ő pedig e címet csak öröklés útján bírhatta.

lyomi főispán, kir. főkomornok s bányavárosi főkapitánynak, 1551-ben született [2]). Katonai s egyszersmind rangjához illő tudományos nevelést nyert. A főurak fiainak akkori szokása szerint, kik mielőtt a köz életbe léptek, fejedelmi vagy főúri udvarokban apródoskodtak, Bálint is II. János választott m. királyéban kezdte lovagi pályáját. II. János halálával Magyarországba térvén, 1572-ben atyjával Jánossal, kit Miksa király a rendek kérésére az ellene fenforgott árulási gyanu alól felmentett s neki megbocsátott, megjelent a pozsonyi országgyülésen, s midőn Rudolf király koronázása alkalmával a magyar úri ifjak többféle vitézi játékokkal mulattaták az udvart, köztök Balassa Bálint egy mesterségesen járt juhásztánccal csodálkozásra ragadta a fejedelmi nézőket [3]). Szüléi iránti kegyeletének, s egyszersmind korai foglalkodásának az irodalommal jele azon kis prózai munka, melyet az imént nevezett évben, tehát huszonegy éves korában, Bock Mihály után németből dolgozva adott ki ily cím alatt: „*Beteg lelkeknek való Füves Kertecske*, melyben sokféle jó szagú füvek találtatnak, mely füvek által az lelkek mindennemő betegségekben, fogyatkozásokban megelevenedhetnek és megújúlhatnak. Ehez foglaltatott egy szép tudomány, t. i. miképpen kelljen

---

[2]) Nem 1550-ben, mint *Budai* I. 126. után hibásan írják. *Istvánfi* (nálam Colon. 1724.) 326. l. 1572-ről írva világosan mondja: „alterum et vigesimum natus annum.“

[3]) Leírja e táncot a szemtanu *Istvánfi* az id. h. s utána *Budai* I. 127.

embernek magát biztatni az nyomorúságnak, üldözésnek és kárnak idejében. Melyet Gyarmathy Balassy Bálint fordított németből magyarra, az ő szerelmes szüleinek háboruságokban való vigasztalására.“ (Krakó, 1572. 176 lap.) Midőn Békesi Gáspár, Bátori István erdélyi vajda vetélytársa, ezt a fejedelmi székből kizavarni akarván, Miksa királytól engedelmet nyere Magyarországon hadszedésre, azon számos magyar urak közt, kik Békesihez csatlakoztak, a mi Bálintunk is volt, ki egy csapat élén 1575-ben a trónkövetelőnek segedelmére sietett: de Erdély határain a fejedelemhez robbanó huszti kapitány Kornis Gáspár által éjjel s nagy erővel megtámadtatván, csapatja szétveretett, őmaga a futásban Hagymási lovasaira bukkanván ezek által megsebesíttetett, elfogatott, s a fejedelemnek kiszolgáltattatott[4]); ettől azonban fogságából utóbb, mint látszik öcscse Ferenc közbenjárására, kibocsáttatván, kegyelmébe is annyira felvétetett, hogy tíz évvel utóbb, midőn végrendeletet alkota, abban hitvese oltalmazójául is Bátorit, a lengyel királyt, kéré ki[5]). Ezentúl Magyarországban

[4]) L. *Istvánfit* a 333. l. és *Bethlen Farkast* Hist. de reb. Trans. 2. kiad. II. 302. s köv. ll.

[5]) Név szerint abban is, hogy járna közbe Bátori István király a császárnál, miszerint ez a felesége ellen indított méltatlan (fiscális) pörtől felmentené, „tekintvén, úgy mond, az én *erdélyi fogságomot* is, és *sok költségemet, kit az ő felsége szolgálatjában hiában költöttem és szenvedtem.*“ (Az 1585. oct. 3. Királyfalván alkotott végintézet szavai, mely a szepesi káptalan jegyzőkönyvéből másolva a magyar akad. magyar levelestárában találtatik).

szolgált Rudolf részén a törökök ellen, név szerint Egerben is, mint verseiből kitetszik [6]). Vitézségét hirdeti II. Balassa Bálint, allegóriai játékában így szólván róla:

> Tizenegy bajt egy nap vítt erős fegyverben,
> Annyiszor részesült az győzedelmekben,
> És annyi kópia vitéz törésekben.

Hogy 1583-ban nógrádi főispánságot viselt volna, épen nem bizonyos [7]). 1584-ben Dobó Istvánnak, Eger egykori hősének, leányával Krisztinával kelt össze, kitől a következett évben János fia, utóbb leánya született, ki Mérei alnádor hitvese lett. Házasságával kezdődtek költőnk családi bajai is. Vérbűnnel vádoltatott közel rokonsága miatt hitvesével; saját süve, Dobó Ferenc, visszatartóztatta huga örökségét, s egyéb vagyonkérdések s ilyekkel járó meghasonlások és ízetlenségek el kezdék életét keseríteni. Mind ezek, mind betegsége, s a hitvese ellen a kir. fiscus által indított pör 1585-ben octóberben a már említett végintézet megalkotására bírták [8]), s végre 1589-ben,

---

[6]) Név szerint Bucsúénekéből, hol az egri vitézeket istennek ajánlja.

[7]) Állítja ezt *Mocsáry Antal* Nógrád vármegye Esmertetésében, III. 115., de utóbb maga is kifelejti őt a nógrádi főispánok sorából IV. 229.

[8]) „Az én feleségemnek penig — mondja a végintézet egy szakasza — hagyom fő tútorúl az felséges lengyel királt, könyörögvén ő felségénél az élő istenért, hogy tekintse meg az én szegín megholt atyámnak szolgálatját és barátságát, kivel

a folytatott üldözések és szégyenvallások, nem tudjuk önkénytelen, vagy épen itélet által kiszabott számkivetésbe űzték [9]). Ennek helyét csak megközelítőleg

---

ő felségéhez volt ifiu korában; és az minemő jóakarattal ő felsége öcsém által mutatta magát hozzám lenni. Bizonyítsa meg azt az szegin gyámoltalan árvához, az én feleségemhez, és *intercedáljon* ő felségénél *császárunknál mellette: hogy ő felsége engedje meg törvényét*, és ne vexálja eféle méltatlan perekvel, *kire ez jövendő gyülésben citáltatta. . .*" „Továbbá ő felségének az én régi kegyelmes uramnak lengyel királnak ezen is könyörgök, hogy ő felsége *Dobó Ferencet is* az ő kegyelmes intésével *intse arra, hogy az elvett jószágot és marháját* (vagyonát) *adja meg az szegin árvának feleségemnek, és hagyjon békét mindenből neki.*" Ismét: „Ami az holdolt jószágot illeti: annak successiója az én magzatomtól úgy veszhetne el, hogyha az én házasságom nem András urambátyám és öcsém akaratjából esett volna; de merthogy ugyan uram-bátyám predikátora esküttetett is meg, és sem bátyám sem öcsém nem reclamált az én házasságomnak, quod semel placuit, alias displicere non potest: mert öcsém között az holdolt jószágnak divisiója is házasságomnak utánna ment véghez: azért valami jószágom mind az Balasi Lászlótól reánk szállott jószágom, holtom után az én magzatomat illeti."

[9]) Önkénytelen kivonulásra mutatna a Bujdosó énekének e helye istenhez:

> Könyörgök: nekem is hogy légy már vezérem,
> Mert ím bújdosni űz nagy bú és szemérem.

Számkivettetésre viszont azon ének e sorai:

> Hogy *bújdosásom ideje tölte után*
> Én édes hazámba térjek ismét vígan.

Kimenetelének idejét is ez ének vég szaka határozza meg, mondván:

sem határozhatjuk meg azon énekéből, mely így végződik:

Ezeket írám
Az tenger partján
Oceanus mellett,
Kilencvenegyet
Mikor jedzettek
Másfél ezer felett.

Öt év múlva ismét a hazában leljük őt, hogy itt dicső halállal zárja be viszontagságokkal teljes életét. T. i. midőn 1594-ben az imént rendkivüli szerencsével megkezdett török háború folytatására nemesi felkelés rendelteték, a hathatósan buzdító Illésházy István tevékenysége következtén lelkesedve felkölt dunán-inneni nemesség zászlóihoz csatlakozott Balassa Bálint is, s Esztergam sikeretlen vívásában részt vevén, a hős Pálfit a török golyók és tűz esőjébe kevesekkel követvén, vezére mellett mind két combjában megsebesíttetett, s miután hattyuként utolsó dalát eléneklette, mint látszik célszerű gyógybánás hiányából, május

---

Én édes hazámból való kimentemben,
Szent-Mihály-nap előtt való harmad hétben,
A másfél ezerben és nyolcvan kilencben
Az ó szerént *), szerzém ezt ilyen énekben.

Hogy 1591-ben is még künn volt, egyik könyörgő éneke vég szakjából tudjuk meg, melyet a szövegben közöltem.

*) Az ó naptár szerint t. i., mely még akkor az új mellett köz szokásban volt.

20-dikán a táborban kimúlt [10]). Tetemei a Kriván alatt fekvő Hibe városába vitettek vég nyugalomra [11]). Énekeit, melyek a kibújdosása előtt megégetetteken túl megmaradtak [12]), Rimay és más XVII. századbeli kisebb versszerzőkéivel együtt Nadányi János, az ismeretes „Florus Hungaricus" szerzője, gyűjtötte össze, s adta ki Váradon egymás után négyszer (a negyedik Jankowich szerint 1666. 24-rétb.). Ezeket kö-

---

[10]) L. *Istvánfit* az id. h. 386. — *Bethlen Farkas* e helyt mondja: . . . in cuius (arcis Strig.) uno assultu praeter alios Valentinus Balassa *heros celebris* cecidit III. 201.

[11]) Miképen az *Rimay* „Elógiumából" kitetszik, hol így ír:

Hibe városának, hol nyugszol, állása
Ott vagyon, Kriványnak hol magas havassa.
Vendégfogadóját minden úgy szállhassa,
Szeredet *) tekintvén, hogy meg is állhassa:

Mondván: Itt fekszik az a Balassa Bálint,
Ki kevés öröm közt nyelt sok keserves kínt,
Kinek írásiba aki jól is tekint,
Elméje bársonyán szemlélhet skárlát színt.

[12]) *Wallaszky* mondja ugyan a Conspectus második kiadása 170. lapján, hogy „carmina (eius) fusa suavissime . . . praeter typis frequenter expressa, quam plurima in eruditorum bibliothecis supersunt manuscripta": de én sem könyvtárakban és kéz alatt ilyeknek nyomokba nem akadhattam, sem költőnk lelkes utódja b. Balassa Antal úr olyanokat családja gazdag levéltárában föl nem fedezhetett.

*) *Szer* Molnár Alb. szerint symbolumot is jelent. Itt a Balassa sírkövén állott felirat értetik.

vette Fáber Mihályé ily cím alatt: „A néhai tekintetes nagyságos vitéz úrnak, *Gyarmati Balassa Bálintnak*, és ama jó emlékezetű néhai nemzetes Rimay Jánosnak, igaz hazafiainak és a magyar nyelv két ékességeinek *Istenes Éneki*, melyet a váradi negyedik editio szerint egynehány új énekekkel és imádságokkal kibocsátott Pozsonyban Fáber Mihály.“ 1676. 24-r. (a muzeumi könyvtárb.), s még e században egy pozsonyi év nélk., egy kolosvári 1681, két lőcsei Brewernél, 1685. és 1700.; a XVIII. századb.; Kolosv. 1701. Hely nélk. 1702. Lőcse 1704., 1710., 1720., 1730. Pozsony 1730. Kolosv. 1731. Debr. 1744. Pozsony 1776. Vác 1777. Pozsony és Pest 1790., ismét év nélk., s újra hely és év nélk., végre a XIX. században Pozsony és Pesten 1806. E kiadásokban foglaltak nagyobb része már férfikorából való, mert vagy későbbi éveket visel, vagy világosan későbbi viszonyokra vonatkozik.

Balassa énekei és dalai kevés kivétellel vallásos tartalmúak, s rajtok azon mysticus jellem terjed el, mely részben ugyan a kor irányát jelöli, de kétségkivül Balassa egyéniségén is alapszik, melyet buzgó vallási nevelése s élte soknemű keserűségei hangoltak el. T. i. mély, de elborúlt érzés uralkodik költészetén, mely a képes költői nyelv, tömöttség s a versek dallamos lebegése mellett is, örömtelen hatást gerjeszt. Annál kedvesebb még mai nap is azon pár dala, mikben a természet s a vitézi élet szeretete derűlt tüzes röpdösést veszen; s meghatók hazafiúi énekei, hol a haza hanyatló ügyét siratja. Voltak más-

M. T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

nemű, talán feddő és gúnyoros, versei is, melyeket még bújdosása előtt írt, s megsemmisített:

> Tí pedig szerzettem átkozott sok versek,
> Búnál kik egyebet nekem nem nyertetek,
> Tűzben mind fejenként égjetek, veszszetek:
> Mert haszontalanok, jót nem érdemletek.

írja „Bújdosó énekében". *Thaly Kálmán* is ad régi kéziratok után egy gyönyörű költeményt (Régi Magyar Vitézi Énekek és Elegyes Dalok, P. 1864. II. köt. 405. sk. ll.), melyet szerencsésen Balassának vív ki, melyben hitvesétől (vagy tán kedvesétől?) meghatóan bucsúzik, s mely a költő versgyűjteményében hiányzik; sőt egy másodikat is, egy töredékest, mely, úgy látszik, más által van Balassa két énekéből, bizonyos dallamra átdolgozva. — Az „Átok", melyet „Költői Régiségeim" közt 1828-ban kiadtam, nem I., hanem II. Balassa Bálinté; valamint a Tarnovska lengyel grófnévali viszony is emezt illeti, nem I. Bálintot, mint régi dolgozataim hibásan állították volt [13]). Horányi költőnknek deák (kiadatlan) verse-

---

[13]) A két Balassa Bálintot felcseréli egymással nem csak *Mocsáry* III. 115., hol azt mondja II. Bálintról, miszerint „verseit *közre bocsátott* munkájában" ő is gyönyörűséggel olvasta; hanem a genealóg *Lehóczky* is, hol a II. Bálint s ennek Ferenc öcsese közti pört, melyről *Kazy* Históriája II. köt. 174. l. beszél, I. Bálintnak tulajdonítja. — Egyébiránt mind a két Bálint hagyománya kiadását a mívelt lelkű b. Balassa Antal úrtól várhatjuk, azok életrajzaival együtt.

ket is tulajdonít [14]). — Egyébiránt I. Bálint versei nem csak mint költői művek, hanem technikájoknál fogva is lyrai költészetünkben időszakot alkottak.

---

[14]) „Suavis, u. m., in latina lingua poeta, in patria vero alter Pindarus." I. 107. — Egyébiránt létezik egy általam nem látott „Vita Valentini Balassa, hungaricis rhythmis descripta" év és h. kitétele nélkül. 8-r. Rimaytól, mely, nem tudom, különbözik-e a [11]) jegyzetben idézett elógiumtól s azon pár dicsőítő verstől, mely Rimaynak többi versei közt feltalálható.

SZENCI MOLNÁR ALBERT.

1574—1633.

Mély, s irodalomtörténetünkben a legújabb időig nem eléggé méltatott hatást gyakorolt lyrai költészetünkre általában, s ennek külső alakjára különösben, **Szenci Molnár Albert**, ki, dacára szerény talentomának, mint nyelvész és prózaíró is századokra kiható befolyással volt nyelvünk és irodalmunk nemesbítésére. Rokonszenves egyéniségének s részvételt gerjesztő mozzanatokban gazdag élete részleteinek rajzát másutt keresi az olvasó inkább mint itt; de a „Költők Élete“ is csonka volna Molnárnak legalább vázlatos életirata nélkül [1]). Született ő 1574. augustus 30-dikán Szencen, Pozsony vármegyében, szegény, kispolgári állású szüléktől. Otthonn vett első oktatás után, Győrött, Göncön Károli Gáspár a bibliakiadó mellett, és Debrecenben iskolázván, bővebb tanulmány

[1]) Egyáltalában kútfőkre alapított s részletes bő életét lásd ily című munkámban: *Adalékok a régibb magyar Irodalom történetéhez*. Pest 1869, melynek a jelen vázolat puszta kivonata.

utáni vágya a még csak tizenöt éves ifjoncot Bécsbe, majd Wittenbergbe vonta, hol, pénz és pártfogó nélkül egyetemi első évében csak hospitált, a következett 1591. évben mindazáltal már beiratott, sőt addigi szorgalma tekintetéből a tandíjtól is felmentetett. 1592-ben a nyomor őt Heidelbergbe űzte, hol Calvín tanát követő számosabb fiatal magyarok gyűlvén össze, magyar urak és városok által eltartva, azoktól némi segélyt reménylett, de már 1593-ban tavaszszal Strassburgban kénytelenült jobb szerencsét keresni. Itt a Collegium Wilhelmiticum nevű ápoldában csakugyan nyert élelmezést, egyéb szükségeit pedig magán tanítás útján fedezvén némileg, 1595-ben már baccalaureussá avattatott a bölcsészetben, midőn a calvinismus elleni mozgalom őt is kényszerítette e lutherista várost elhagyni. Egy olasz gyalog utazás után, mely Rómáig terjedt, télire ismét Heidelbergbe tért, hol, theologiát hallgatva, négy inséges évet töltött; s bár hazulról tanítói állással kináltatott meg, az epedő tudományszomj, a német erkölcsök megszokása, s a már akkor benne ébredt irodalmi szenvedély ott tartóztaták. 1600 nyarán tett ugyan egy útazást Magyarországba, de nem hogy hivatalt keressen, hanem hogy magát a haza irodalmi viszonyaiban tájékozza, s irodalmi terveinek pártfogókat nyerjen. Visszatérvén Németországba, a telet a herborni egyetemen töltötte philologiai és theologiai előadások hallgatásával; 1601 nyarán pedig Frankfurtba ment, s a nyomdászati technikával megbarátkozás végett a Sauer-nyomdában mint corrector alkalmaz-

tatta magát. Már ekkor erősen állott szándéka a visolyi bibliát javítva s kezelhetőbb és szebb alakban kiadni, de annak példányát nem szerezhetvén meg, míg azt megkapná, 1602 aprilisban ismét Heidelbergbe, — és ott keresetre nem tehetvén szert, Ambergbe ment nevelőnek, innen pedig, meg nem alkhatván növendéke anyjával, az altdorfi egyetembe iratkozott be, nagy szorgalommal folytatva, s 1604 elején be is fejezve, latin-magyar és magyar-latin *szótárát*. Ennek kinyomatása végett Nürnbergbe telepedett által, hol ezen első munkája Hutter kiadója költségein meg is jelent, egyidőben Molnár Gergely latin nyelvtana is, általa javított kiadásban. Rudolf királynak ajánlván a latin-magyar szótárt, ez évi octóberben Prágába ment azt a királynak benyújtani, itt Keplernél, a század nagy csillagászánál, lakott, s tekintélyes tudósok ajánlóleveleivel beútat nyervén az udvar némely befolyásos embereinél, jutalmazva bocsáttatott el. Visszamenvén Altdorfba, egy Stíriából protestantismusa miatt kiűzött úr, Stänzing Szebáld, fiai mellé vette nevelőnek, kikkel másfél évet Altdorfban, Rittershusius házánál töltött; ahol befejezvén *Zsoltárait*, azokat csínos kótás kiállítással, és IV. Frígyes rajnai pfalzgrófnak s Móric hesseni landgrófnak ajánlva, 1607 nyarán ki is adta (*Szent Dávid királynak és prófétának százötven Zsoltári, az franciai nótáknak és verseknek módjokra.* Herborn, 1607; azontúl maig vagy száz kiadásban ismételve). Most a visolyi biblia rég szándékolt új kiadásának keresett vállalót; ez ügyben Móric herceghez is fordúlt,

ki mint buzgó protestáns a tervet helyeselte, egyelőre azonban őt egy magyar nyelvtan írására szólítván fel, teljesen gondviselése alá vette, minek folytán Molnár Marburgba telepedett át, a landgróf tartományába, hol az egyetembe is beiratkozott. E dolgozat, mind a töretlen pálya nehézségei, mind a munkába vett biblia miatt, mely 1608-ban Hánauban megjelent, lassan haladt; mindemellett fejedelmi pártfogója volt az, ki őt megnyugtatta, tudatván vele, hogy ne aggódjék: elég korán készül az el, csak jól. Így az 1610-ben Hánauban megjelent, követve a következett évben, ugyanott, újra dolgozott s a görög nyelvvel kiegészített szótára által. Ezekkel Molnár híre és tekintélye Magyarországon meg volt alapítva. Egyesek és községek által a hazából buzgó, sürgető, mondhatni esdeklő meghívásokat kapott: de őt visszatartotta Ferinári Gunda, Vietoris marburgi tanár hitvesének szerelme, ki 1611-ben férjétől törvényesen elválasztatván, Molnár még ez évi octóberben vele összekelt, s Hassziát elhagyván, hol négy éven át a landgróf által tartatott, Oppenheimba, felesége honába, költözött át, s ott a Gallerféle nyomda felügyelője lett. Beköszönének most a házi örömökkel együtt a házi gondok is; s így alig született meg 1612-ben első fia, *Magyarországba jött,* kiismerni a tért, s Batthyány Ferenc által a rohonci predikátorságra meghivatván, 1613-ban behozta családját is. Irodalmi szenvedélyből, s kétségkivül kereseténck nevelése végett is, nyomda állítását tervezett; de a Bethlen Gábor fejedelemmé választatásával háború elő-

estvéjét élő Magyarországon e szándékának pártfogókat nem találván, családja pedig, mely hitvesén és mostoha gyermekein kivűl, újra meg újra szaporodott, remegvén a kitörendő háborútól, bár Bethlen, kinél Erdélyben tisztelkedett is, őt a gyulafejérvári főiskolához fényes fizetésre meghívta, 1615-ben visszaköltözött Oppenheimba. Itt V. Frígyes, egykori pártfogójának IV. Frígyesnek fia, tanárrá tette; mindamellett, s dacára számos megbízatásai s Magyarországból kezéhez érkezett segélydíjainak, ismét szegénységben élt; s nevelte inségét az 1619-ben kitört harminc éves háború, mely őt Heidelbergben, a cseh királylyá választott pfalzgróf oltalmában találta, ki azonban megbukván, s később székesvárosa a spanyolok által feldulatván, szegény Molnár is kiraboltatott, megkínoztatott, s így itt lett azon veszedelem áldozatává, melytől féltiben a Bethlennél leendett biztos menedéket el nem fogadta volt. Azon kivül a háború a nyomdákat is kiürítette, amiért csak nagy ügygyel-bajjal bírta a Scultetus Postillája után szótára harmadik kiadását, imakönyvét és Calvin Institútióját kiállítani; s bár egy 1624-ben tett hollandi útazása, az ott nyert segélyezésekkel a háború által rajta ejtett sebeket némileg megorvosolta, bele fáradt végre a kegyelem kenyerébe, s még ez évben vég búcsút mondván Németországnak, hol barátjai részben kihaltak, részben magok is inségre jutottak, fejedelmi pártfogói közől Fridrik földönfutóvá lett, s Móric lemondott — Bethlen újabb meghivására Kassára, a fejedelem magyarországi székesvárosába jött,

hol úgy látszik tanári hivatalt viselt 1630-ig, midőn e nagy fejedelem halálával Kolosvárra tette át lakását. Itt lakta alatt jelent meg utolsó munkája, a Zigler György „Világ-Tükörének“ átdolgozása („A legfőbb jóról“ cím alatt), mely után a fényes nevű, s munkáiban mind maig hírben élő férfiú végkép elpendűl. Annyi bizonyos, hogy 1633 még élt, az Alstedius epigrammájából pedig[2]), hogy Erdélyben találta sírját.

---

[2]) „Hungariae cunas, curas calami thalamique
Debeo Theutoniae: Dacia dat tumulum.“

RIMAY JÁNOS.

Megh. 1631.

Alsó-Sztregovai és Rimai Rimay János, Nógrádban alsósztregovai, Zólyomban tótlipcsei és karponai, Hontban szúdi, palojtai birtokos [1]), 1564 körül született [2]), s korán, úgy látszik külföldön, jeles tudományos és classicai míveltséget nyert, mint azt kéziratban levő számos latin levelei is tanusítják [3]). Külföldi tanéveiben szövődhetett több idegen jeles tudósok s előkelő férfiak, különösen a híres cseh Zierotínokkal ismeretsége, s ezek közől a szinte németországi egyetemeken mívelt nagy nevű báró Zierotín Károlylyal, — ki magát már 1596-ban mint a morva

---

[1]) L. *Ipolyi Arnold:* Tudósítás Rimay János munkáiról, az Új. M. Muz. 1853. I. 492.

[2]) Rimay születési éve nem tudatik, de, úgy hiszem, megközelítem az igazságot, ha ezt 1564 körül keresem, s így Zierotín Károly tanulótársa és barátjával egykorúvá teszem, mely számítás a Bátori Istvánhoz volt viszonyába (l. 5. jegyz.) s utóbbi állásaiba is helyesen illik.

[3]) L. *Ipolyit* az id. h.

hadak vezére s utóbb mint II. Mátyás lelkesedett barátja tüntette ki — szinte halálaig folytatott barátsága: mit az 1598-tól 1628-ig írt s részben még fennlevő levelei tanusítanak, melyek legkorábbika együttvoltokról mint régi kedves dologrul szól[4]). Már jókorán (1587) pártfogoltja gróf Bátori István országbírónak[5]), talán ennek ajánlására került Bátori Zsigmond erdélyi fejedelem udvarába, kinek kedvét egy 1595-ben számára készített hadi imadallal[6]) nyerte meg. Aligha magasb hivatalra nem vergődött már Zsigmond alatt; így nyerhette el annak rokona és utódja Bocskai István mellett azon díszes állást, melyben mint ennek egyik főudvarnokát, s majd belső tanácsosát és kamarását[7]), s a zsitvatoroki nevezetes békeértekezletek

---

[4]) L. *Ipolyi* az id. h.

[5]) *Ipolyi Arnold* szívességéből volt nálam ez országnagynak egy eredeti levele, melynek egyszerű címzete a címzetekben akkor oly lelkiismeretesen pontos időben: „Rymaynak adassék ez levelem," bizodalmas atyai hangja: „Im értem, jó fiam, mit írsz stb."; s végül: „Isten hozzád fili, propera ad patrem," úgy a megbízás neme is (posztóvétel) ily kedélyes viszonyra, egyszersmind apródságra látszik mutatni.

[6]) L. versei közt ez egyszerű felirattal: „Nótája: Áldott szép pünkösdnek."

[7]) Láttam *Ipolyi Arnold*nál némely leveleket a Rimay levéltárából, melyek címzetei derítik fel e dolgot. Így Bosnyák Tamás 1606. nov. 6. így címzi: „Seren. Dni Stephani Dei gratia Principis Hung. Transilv. et Sicul. Comitis Consiliario et Cubiculario intimo." Így címzi Illésházy István is l. *Ipolyi Arnold*: Adalék a zsitvatoroki béke történetéhez. Új M. Muzeum 1851. I. 151. s köv. ll.

idején mint olyat Illésházy Istvánnal, az utóbbi nádorral, bizodalmas levelezésben találjuk [8]). A fejedelem meghalván, Rimay 1607. február 2. Kassán, ennek a főegyházban díszes gyászalkotmányon kitett tetemei felett magyar dicsbeszédet mondott [9]); s ugyanő volt szerzője azon elegiai feliratnak, mely a Gyulafejérvárratt bekövetkezett pompás eltakaríttatás alkalmával a fejedelemnek a főegyházban feltűzött gyászszászlóján ragyogott [10]). Bocskai halála után, mihelyt a nemzetnek kedvező II. Mátyás a királyi széket elfoglalta, Rimay is úgy, mint becsülője az új nádor, az új magyar kormány szolgálatába lépett, s 1608. martius végén mint magyar királyi követ Konstantinápolyba indúlt [11]). Innen 1609. visszatérvén, hasonló minőségben a budai basánál időzött [12]). II. Ferdinánd trónra léptével ismét az erdélyi fejedelemnek, akkor már Bethlen Gábornak, lépett szolgálatába; mint ennek híve

---

[8]) Egy ilyet l. *Ipolyi Arnold* által kiadva az imént id. h.

[9]) L. *Wolffgangi de Bethlen* Hist. a XV. könyvb. VI. köt. 478.

[10]) L. azt szinte *Bethlen Farkasnál* VI. 497., hol a Bocskai epitáphiuma is aligha nem Rimaytól van. Elegiája kijött *Kórocz György* „Királyi ajándéka" Oppenheim, 1612. toldalékában is.

[11]) L. *Ipolyi Arnold* idézett Tudósítását 493. l. Némely általam e barátomnál látott Illésházy-féle levél 1609. jan. és februárból így czimzi Rimayt: „Legato et Oratori S. Caes. Mattis Constantinopoli"; és: „S. Reg. Mattis ad Turcarum Imp. institutae legationis Oratori."

[12]) L. *Ipolyi Arnoldot* Tudósításában.

1619-ben a török udvarnál követséget viselt [13]; 1621-ben pedig a besztercebányai országgyűléstől küldetett a szultánhoz [14] Dóci Istvánnal egyetemben, honnan azon évi aug. 3. a kért segély igéretével szerencsésen vissza is tért [15]. Hogy az épen akkor állott soproni országgyűlésen, melyre Bethlen részéről egyik követül volt rendelve, megjelenhetett-e még, miután az már aug. 8. befejeztetett, nem tudom [16]. Hogy a szőnyi békekötéskor is 1627. még működött, Forgách Zsigmond nádorrali bizodalmas levelezése tanusítja [17]. Haladó kor s betegesség bírhaták végre Rimayt a visszavonúlásra; legalább 1628-ban, s így még Bethlen halála előtt [18], alsósztregovai jószágán találjuk, hol 1631-ben septemberben el is húnyt, utolsója ne-

---

[13] L. *Ipolyi Arnoldot* Tudósításában.

[14] L. *Franc. Kazy* Hist. I. 181.

[15] L. *Engel Jánost:* Gesch. d. Ung. Reichs. IV. 423. — Említi *Pray* is ekkori követségét Hist. III. 302. — 1622. febr. 19. és apr. 15. még Konstantinápolyból tudósítja Bethlent, l. *Pray* az id. h. a 305. l. 1. jegyz. és *Hevenesi* egyetemi kéziratai LXVIII. köt. a 25. l.

[16] Mint azt II. Ferd. kir. előadásai mutatják, mik szerint a rendeknek meghagyatik, hogy a török békekötésről Liptay Imre és *Rimay János* meghallgatása után intézkedjenek. A törvénykönyvben Liptayról a 45. tc. van említés.

[17] L. *Ipolyi Arnold:* Hely és nemzéktani adalék. Új M. Muz. 1853. I. 107.

[18] Legalább Zierotin Károlynak Namiesten 1628. sept. költ levele betegségéről szól, de örvendve egyszersmind, hogy kigyógyúlván ismét ép, egészséges és munkás.

mének, miután fia még éltében halt el, s birtokait egyetlen leányára Máriára hagyta [19]).

Rimay nem csak mint tudós, mint tehetséges státusférfi és ember bírta számos jeles ember tiszteletét, mikép azt a leányágon folyvást élő családja levéltárában fennlevő, hozzá intézett, levelek mutatják, de önzetlen hazaszeretetét saját versein és levelein kivül az ellenfélnek egyik legindulatosb embere, Balásfi Tamás bosznyai püspök, reá írt dicsversei is tanusítják [20]). Számosb munkái közől csak *Istenes Éneki* láttak világot, s mindig Balassáéival egy kötetben (azért kiadásaikra nézve e cikkhez utalok). Kiadatlan írásai: 1) egy nagyobb tanköltemény *a virtusról és udvariságról*, melyet Esterházy Pál említ egy levelében [21]); 2) egy hihetőleg az 1594-ki török háborút tárgyalt verses krónikája, melyre versei egyikében hivatkozik [22]);

[19]) L. *Ipolyi Arnold* Tudósítását az id. h.

[20]) U. az 494.

[21]) Szól erről *Esterházy Pál* egy 1632-ki levelében, melyben Bori Istvánt sürgetve kéri, hogy e „könyvecskét" szerezze meg neki olvasásra Rimaynétól, l. *Ipolyi* Tud. 479. Hogy az valóban verses, és nem prózai, mű volt, szinte Esterházynak egy más levele (u. ott, 480.) mutatja, melyben írja: „Az mely *éneket* ő kegyelme (Rimayné) küldött énnekem, *nem az* (t. i. nem *az az ének*) akit én kivántam." Különben is Rimay mint moralista, mikép kortársai is, úgy látszik csak versekben dolgozott.

[22]) Maga *Rimay* hivatkozik erre versei (Pest, 1806.) 212. l., hol a tatárok 1595-iki bejövetelét és Balassa Ferenc, Bálint öcscse, halálát írván le, végére ezt veti:

3) *kettős konstantinápolyi útja*[23]; 4) *nagypénteki meditátiói*[24]; 5) *státusiratai*[25]: mind ezek elvesztek vagy lappanganak; 6) vegyes *prózai töredékek;* számos *levelei,* mik a kor történeteire nem kevés világosságot hintenek[26]; végre egy kézirati *imakönyve* (az akademia kézirattárában), és *deák versei*[27].

Ír krónikám többet másutt had módjáról,
Abban emlékezem bővebb haláláról,
És sokakkal együtt érdemlett dolgáról.

[23]) „*Tudván,* — írja az eml. *Esterházy Pál,* Borinak, *Ipolyi* Tud. 479. — az portán két útjában való actákot, és Bocskai idejében lett tractákot, s annyiszori commissióban jelenlétében való végezéseket szegéntől feljegyezve megtartatni, azokat kivántam volna leginkább látni" stb. Létezett tehát Rimaynak ily munkája, bár Berger Illés kir. történetírótól annak vele közlésére felkéretvén, ennek Budáról máj. 26. 1609. tagadólag felel — l. a levelet *Ipolyi* Tud. 485. —, mert hiszen csak épen akkor tért vissza Törökországból. Később, talán már visszavonúlása idejében, írhatta ő össze az Esterházy által említett dolgokat, hol talán Bethlenféle követségét is tárgyalta.

[24]) L. *Esterházy Pál* levelét Rimayhoz Nógrádról 1629. *Ipolyi* Tud. 484., hol többi közt magához híván Rimayt, kéri: „hozza el magával írásit is, sine ostentatione tetszésemet aperiálom kegyelmednek, s nem is hoznak unalmat sok ideig való olvasási is" stb.

[25]) L. *Ipolyi* Tud. 488.

[26]) A 6) és 7) alattiakról is l. ugyan ezt, kitől, mint Rimay leányágoni utódjától s a családi levéltár részbirtokosától nem csak Rimay bő életrajzát és verseit —, de egész epistoláris kincse kiadását is várhatjuk. L. a Tudós. 494. l.

[27]) Kiadatlanok is, ugyanott 488. — Régi jegyzeteimben ily kiadott munkácskája címét találom: Vita Valentini Balassa hung. rhythmis descripta, év és h. n. Láttam-e magam, nem emlékezem.

BENICZKY PÉTER.

Szül. 1603.

Benicei és **Micsinyei Beniczky Péter**, Ferencnek, szentelt vitéznek és váci kir. főkapitánynak fia [1]), született 1603-ban; gondos magán nevelést nyert [2]), mit jártassága a deákban, de még inkább versei tanusítanak. Élete körülményeiről egyebet eddig nem tudunk mint, hogy ő is szentelt vitéz volt, hogy 1648-ban Apponyi István bélyegén, nádori adományban, Nyitra megyei Felső-Vecse, Tarnóc és Nagy-Báb helységeket kapta hadi érdemek jutalmául, mely birtokra 1651-ben a megbélyegzett Apponyi Istvánnal, ki a beiktatásnál ellent mondott, megegyezett, végre 1656-ban felsővecsei cúriáját és némely birtokrészét a nagyszombati

---

[1]) L. *tőlem:* Beniczky Péter kora, Új M. Muz. 1853. I. 354.

[2]) U. ott. *Bartók István* előszava e sorait tehát: „Ha ember szintén sokat nem tanult, és *iskolákban nem járt is*, ha *sokat* deákúl nem tud is: *privato studio*, csak a munkát és olvasást ne restelje, sok hasznos dolgot cselekedhetik: amint *szegény* Beniczky Péter uram," magán neveltetésére kell érteni. — Deákúl tudásáról l. az id. h.

collegiumnak elzálogosította [3]). Halála évét nem tudjuk, de a [2]) jegyzet egy szavából bizonyos, hogy 1664. többé nem élt.

Verseit, melyek két részben *istenes és világi énekeket* s *„közönséges magyar példabeszédeket“*, szám szerint kétszázötvenet, erkölcsi emlékversek alakjában tartalmaznak, maga szerkesztette, mire a zárköltemény, mely bírálóihoz szól, mutat; de nagy későn adattak ki N.-Szombatb. 1664. Bartók István esztergami vicárius által, s oly kedvességet nyertek, hogy még azon században hat (Kolosv. 1670, 1682, Lőcse 1685, 1692, 1696. Kolosv. 1700.), a XVIII-dikban nyolc (Pozsony 1727. Lőcse 1728, 1729, Sopron év n., Kassa 1744. Debr. 1756. Kassa 1769. Pozs. 1771.) s a folyóban három kiadást (Pozsonyb. 1803. kétszer és 1806.) értek „Magyar Rhythmusok“ címe alatt 32-r.

---

[3]) L. *Nagy Iván:* Magyarország Családai, I. köt. Pest, 1857. a 297, 8. ll.

GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS.

Vir. 1618—64.

Zerinvári gr. Zrínyi Miklós, e néven VII., az eredetileg Olaszországból származott s az Árpádok alatt már virágzott Brebéri grófok nemes véréből[1]), ősunokája a szigeti hősnek, fia György bánnak, ki 1626. Wallenstein boszújának áldozata lett, és Szécsi Katalinnak; 1618. május 1. született[2]), s tudományok, nyelvek s a hadi dolgokban kitünő oktatást nyervén

---

[1]) L. *gr. Teleki Ferenc* cikkelyét Hormayr és Mednyánszky hist. zsebkönyvök: Taschenbuch f. d. vaterl. Geschichte második folyamában, Wien 1821.: „Graf Niklas Zrínyi der Dichter" a 300. lapon. V. ö. *Rátkay Györgyöt:* Memoria Reg. et Banorum Croat. Vienn. 1652. a 133. l.

[2]) Ezt a születési adatot állítja a Zrínyi felett, *Andreas a S. Theresia* nevü carmelita által, tartott halotti beszéd (Monachii 1664.), s a sírszónok azt tudhatta (l. *Kazinczy Ferenc* Levelezése Kisfaludy Károlylyal s ennek körével, Pest 1860. a 96. lapon). Evvel egyezik *Rátkay*, hol azt mondja (239. l.), hogy midőn Zrínyi 1647-ben bánná neveztetett, „nondum trigesimum attigit annum".

már korán annyira megkülönböztette magát hős tettek által, hogy még alig húsz éves, már kir. főlovászmester, légrádi és muraközi kapitány, Szala és Somogy főispánja, cs. kir. kamarás és tanácsosnak nevezteték [3]). Mint ilyen többször megfenyítette volt már a kanizsai törököket, s Puchhaim cs. tábornok alatt Rákócit a Tisza mellett, midőn III. Ferdinánd 1646. a Morvában dúló svédek visszanyomása végett a társországok rendeit is szakolcai táborába idézvén, Zrínyi Miklós, saját költségén eltartott csapatával, a király segedelmére sietett, s ennek engedelméből egy külön rohammal a svédeket megtámadván, kétszázat közőlök levágott s ugyanennyit fogva hozott a kir. táborba [4]). Eként a király, szemtanúja Zrínyi vezéri erényének úgy, mint hősies bátorságának, miután Zrínyi, már akkor tábornok s a horvát hadak főkapitánya [5]), újabban Batthyányi Ádám dunántúli kapitánynyal s öcscse Zrínyi Péterrel egyesülvén, egy kisded sereg élén kanizsai Ali basát véres ütközetben megverte [6]), a Draskovics János nádorrá választatása által megürült dalmát-horvát bánsággal 1647. dec. 27-én Zrínyit ruházta fel [7]), de ez, csak miután a báni seregek hátralevő zsoldjokat megkapták, iktattatá

[3]) L. *Gabr. Kolinovics* Vitarum Belliducum Vng. LL. V. Senquicii, 1742. (kézirat az egyet. könyvt.) a 116. lap.

[4]) *Ráttkay* 240.

[5]) *U. az* 241, 2.

[6]) *U. az* 247, 8.

[7]) *U. az* 230.

magát új méltóságába 1649 elején [8]). A következett évben a török trónváltozás a portávali béke megújítását szükségelvén, az új bán is azt a kanizsai basával Légrádon tartott fényes összejövetelben megkötötte [9]), s 1651-ben a béke szárnyai alatt Zágrábban negyvennapi törvényszéket tartott [10]). De az óhajtott béke nem sokáig tartott. Zrínyi hitvese, gróf Draskovics Eusebia, magtalanúl meghalván, közte és ipa közt a nő jószágai felett fegyveres családi harc keletkezett, melyben Zrínyi győzedelmeskedvén, végre csak barátai közbenjárására engedett [11]). S a török sem nyúgodott. Haszán kanizsai aga engedelmet nyervén a budai vezértől Kis-Komárom elfoglalására, ez nem sikerült ugyan, de Zrínyi, visszaadandó a kölcsönt, Kosztanicát támadta meg, s kirohanó őrségét öt csatában egymás után véresen megnyomorította [12]). Jelen volt, bár lázas beteg, Puchhaimmal a segesdi dúlásnál, melylyel Kis-Komárom második megtámadtatása toroltatott meg [13]); Petriniát újabban megerősíttette s hadakkal megrakta [14]); és szemesen őrködött a pogány minden mozdúlatai felett. Másfelül tartománya s az országgyülések ügyei foglalták el a béke idején.

---

[8]) *Rátkay* 255, 6., hol Zrínyi rövid székfoglaló beszéde is látható.

[9]) *U. az* 260.

[10]) *U. az* 262.

[11]) *U. az* 262—4.

[12]) *U. az* 266—73.

[13]) *U. az* 274—5.

[14]) L. *Gr. Teleki Ferencet* az id. h. 371, 2.

Az 1655-ki országgyűlésről haza térvén [15]), a zágrábi püspök és gróf Erdődi nyugtalankodó jobbágyait lecsillapította; a következett évben néhány török zsákmányló támadásokat visszavert; 1658-ban, midőn a Kanizsán támadt égésben a törökök minden hadi szerei megemésztettek, annak visszafoglalását vette célba, de attól a fennálló frígy tekintetéből a király által eltiltatott [16]); 1661-ben egy kanizsai tetemes rabló csapatot megsemmisített, s e folytonosan zsákmányló hadak fékezésére a Dráva és Mura összefolyásánál csodálatos serénységgel azon megerősített várpalotát építtette fel, mely Új-Zrínyvagy Zerínvár név alatt, építőjére nézve oly szomorú nevezetességre jutott [17]). Bekövetkezett az 1662-ki országgyűlés, melyen a cs. fővezér Montecuccoli ellen erdélyi viseletéért feddő nyilatkozások történvén, ez egy éles röpiratban magát védelmezve, a magyarokat, mint szerinte a hadtudományban járatlanokat, ily kérdésekben illetékteleneknek bélyegezte. Nem tűrhette e pirító megrovást egy névtelen hazafi, s a hiú olasz dicsekvéseit és bántásait kemény cáfiratban visszautasította; melynek szerzőjeül a közvélemény Zrínyi Miklóst kiáltotta ki [18]): s ki lett volna más?

---

[15]) Hol ő is kereste a nádorságot *Horváth M.* Magyarok Tört. III. 256.

[16]) *Teleki Ferenc* az id. h. 371, 2.

[17]) *Kazy Ferenc* (Timon kiírója) Hist. Regni Hung. Tyrn. 1751. II. 258. *Kolinovics* az id. h. 119. *Teleki F.* 373.

[18]) *Kazy* II. 256.

AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Innen kétség kivül azon gyűlölség, melybe a bán e mindenható férfiúnál esett. Azalatt a folyvást szorgalmazott béke, melynek egyik, török részről követelt, pontja Zerínvár lerontása volt, felbomlék: a nagyvezír nagy sereggel Magyarországhoz közelít, Zrínyi Varasdon a tartományok részére országgyűlést tart, a horvátokat táborba hívja, a törököket a Szávánál [19]), s majd, fel Magyarországba sietve, Buda környékén megveri [20]), s miután, a tétlen Montecuccoli nem indúlván tanácsán, Érsekújvár elveszett, ő az ellenséget a Csallóközben, Érsekújvárnál, Esztergamnál felkeresi és megveri [21]); s midőn a fővezér reá nem volt bírható, hogy a foglalásai s pusztításaiból téli szállásaira vonúló nagyvezírnek legalább utóhadát támadja meg a vele hurcolt keresztyén foglyok kiszabadítására: Zrínyi elszakadt tőle, s maga nyugtalanítván azt több ízben, s a foglyok egy részét megmentvén, haza tért, hol Zerínvárt a török ostromhad ellen vitézül nem csak megóvta, de ezt saját falai alatt [22]) keményen megverte; a Stájerország ellen küldött harminc ezernyi török-tatár hadat pedig a Muránál visszanyomván, s Kanizsa vidékét folyvást nyugtalanítván, a horvátoknak és stájereknek egy időre nyugodalmat szerzett [23]). Még itt gondolták őt a törökök, midőn ő már

---

19) *Horváth M.* az id. h. 277.
20) *Kazy* II. 260.
21) *U. az* 277.
22) *U. az* 266.
23) *U. az* 278.

egy a Csallóközbe átlopúlni akaró, magyarba öltözött csapatjokat Óvárnál lekoncolt[24]). Így fejezte be Zrínyi ez évet, s bár, nem őreá bizatván a háború vezérlete, annak fordúlatot nem adhatott, de nála s öcscse nélkül nem volt győzedelem; s ő hol mint védő, mint szabadító, s ismét mint támadó, a hatalmas ellenségnek rettegtetője volt. Beköszönt az 1664-diki év, dicsőségének utolsója. A hős nem nyughatott; tél közepén tervezett egy hadműveletet, mely a nagyvezírnek további járatát súlyosítsa. Közlötte Zrínyi I. Leopolddal szándékát, s ez a hadi tanács gúnyai s ellenzése dacára felhatalmazta őt. Tízezer magyar és horvát, bizodalommal eltelve, sietett a közönségesen szeretett hős zászlói alá; nevelte seregét néhány császári és birodalmi csapat is. Szinte január közepén átmenvén a Murán, Berzencét és Babocsát megadásra kényszeríti, az ellenséget e várak vidékeiből kipusztítja, s így azokat százkilenc éves rabságokból kiszabadítja; a Szigetből kirohanó törököket megveri, Pécs városát megveszi, s míg Hohenlóhéra bízza a vár vívását, mely a föld fagya miatt nem sikerűlhetett ugyan, de a törököket elfoglalta, őmaga, terve fő részének kivitelére sietve, a mozsegai törökök megszalasztása után az eszéki hidak felé robog, melyekkel a nagy Szulimán a Dunát, Drávát, s ennek egész kiáradási vidékét áthidlalta, s azt tornyok és várdákkal megerősítette. Zrínyi e nagyszerű míveket huszonöt ezer emberrel megtámadja, az erősségeket lerontatja, s a hi-

[24]) *Teleki F.* 378.

dakat, valamint az épületfákkal megrakott hajókat, az eszékiek sikeretlen lődözései közt felégeti. E nagyszerű strategiai nyereségen kivül, mely szerint a törökök összeköttetései megnehezíttettek, az ellenség roppant veszteségeket szenvedett emberek, marhák, lőszerek és mindennemű zsákmányban, sok keresztyén visszanyerte szabadságát, a kanizsaiak dölyfe megtöretett, a horvát és stájer részek biztosságot arattak. Ezután a pécsi sikeretlen ostromot megszüntetvén, a szigetieket újra megvervén, és Segösdet megvevén, seregeit Zerinváratt pihentette. E téli hadjárat Európát bámulásra és hálára ragadta, a pápa köszönőlevéllel, a császár őt egész házával együtt római sz. birodalmi hercegi címmel tisztelte meg, de melyről a magyar hős szerényen lemondott, Stájerországban és Regensburgban processiókban hálálkodtak a győzedelmet adó istennek, mely utóbbi helyen abban maga a császár, a választó fejedelmek és főpapok vettek részt; a szultán Zrínyi megsemmisítését sürgette [25]); Montecuccoli gúnyolódott [26]). De Zrínyi rövid nyugvás után ismét Kanizsa megszállására készült: t. i. a Szerbiában levő nagyvezír gyors jöhetése a hidak elrontása által megakadályoztatott, a várparancsnok Zrínyi által megvesztegettetett, Esterházy Pál Kis-Komárom felől minden eleséget a vártól elvágott; s a stájerek a szükséges ostromszereket megajánlották. I. Leopold tehát a hős tervét helyben hagyta. De az

[25]) *Kazy* III. 2—8.
[26]) *Teleki F.* 380.

igért szomszédi segedelmek elmaradásával az ostromlás hosszassá válván, a nagyvezír időt nyerve hidépítésre, nagy erővel megjelenvén Sziget alatt, továbbá a télen visszanyert várakat a mieink elhagyván, a vezérek egyen kivül mind elvonúlást sürgettek: s Zrínyi, ki nyílt mezőn kivánt a nagyvezírrel megmérkőzni, kényteleníttetett engedni; mit élte egyik fő feladásaúl tűzött volt ki, elhagyatván mindenfelől, szíve égő fájdalmára félben szakasztani, és seregét Zerinvárra visszavezetni [27]). Ide követte már most a nagyvezír Zrínyit, Új-Zrínyt és a Muraközt meghódítani, és urát megsemmisíteni. Ez összes erejével ismét nyílt mezőn, eldöntő ütközetben, kivánta a nagyvezírt megtámadni, de Montecuccoli, ki időközben a fővezérséget átvette, s eleinte kedvezett, majd új meg új ürügyekkel gátolta, Zerinvárból a magyar és horvát őrséget kiszedte, azt némi francia haddal rakatta meg, a török túlerő általi romlását nagy hada élén tétlenül nézte [28]), s végre átvonúlván a Murán, Zrínyinek kedves vára földig rontatását kelle látnia, s a Mura vizét fedeznie. Nevelte a bán sérelmét az, hogy a szerencsés szentgothárdi diadal után, mely a haza felszabadíttatásának kezdete lehetett volna, saját a császárhoz intézett esdeklései s minden jó magyar óhajtása dacára oly béke rögtönöztetett, mely meggyőzetetthöz, nem győzőhez illett. Zrínyi tehát beteg lélekkel csáktornyai várába

---

[27]) *Kazy* III. 10—14.

[28]) *U. az* III. 22—26. Itt látható Zrínyi levele is a stájer rendekhez 26, 7.

vonúlt, gyakori vadászattal űzvén el kénytelen nyugodalma fájdalmait; de e nyugodalom nem tartott sokáig. November 18-dika 1664. azon gyászos nap, melyen egyike a legnemesb és munkásabb hazafiaknak, a legnagyobb magyar vezérek és költőknek, vadászat közben, egy vad-kan-áldozata lett, élténck negyvenhatodik évében. Azon, idejében általános, gyanút, mintha irígyei által gyilkoltatott volna meg, nem csak öcscse Péternek saját előadása, de Bethlen Miklósé is, mint szemtanúé, tökéletesen megcáfolják [29]). Ily szomorúan végződött azon férfiú ragyogó pályája, kit — mint gróf Teleki Ferenc irja — életében minden jók szerettek, katonái, kiket mindig diadalmasan vezérlett, imádtak, a pápa képmásával, a spanyol király az aranygyap rendével, XIV. Lajos francia király pairséggel, a bajor és würtembergi fejedelmek atya névvel tiszteltek meg. Fia Ádám, kit neki második hitvese Löblin Zsófia szült, 1691-ben Szalánkemén alatt esett el magtalanúl [30]). Jeligéje: Sors bona, nihil aliud. Tollius Jakab hollandi tudós, ki 1660. év nyarán Zrínyinek sógora gróf Pötting kíséretében tíz napot töltött Csáktornyán, nem győzi e nagy ember nemes viseletét, míveltségét, nagylelkűségét, soknyelvűségét, úgy palotája fényét, melyet képek, könyvtár, régiséggyűjtemény, fegyvertár, műkertek stb. díszesítettek, magasztalni [31]).

---

[29]) *Kazy* III. 42. *Teleki F.* 383.

[30]) *Teleki F.* 384, 387.

[31]) *Jacobi Tollii* Epistolae Itinerariae, Amstel. 1700, a 240—1. és 250. ll.

Zrínyi kora ifjuságában űzte már a költészetet, melyet benne a szerelem költött fel. Azonban, úgy látszik, hogy azon kötet, mely Bécsben, Kosmerove Máténá1 1651-ben adatott ki, s melynek kétségkivül a kiadásra ügyelő adta e címet: *Ádriai tengernek Sirénája gróf Zrínyi Miklós*, a „Szigeti veszedelem“ mellett csak későbbi elegyes költeményeit foglalja magában. Ez utóbbiak közt idyllek, énekek és epigrammák vannak. Új kiadások: Kazinczy Ferenctől Pest, Trattner, 1817. két köt. 8r. az eredeti irásmód megtartásával; Székács Páltól Pest, Károlyi Istv. 1847. k. 8r. új irásmóddal és sok önkényes változtatásokkal; tőlem kétszer az új „Nemzeti Könyvtár“ első folyamában Pest, 1852. 4r. új irásmóddal, de hű megtartásával az eredeti kiejtésmódnak; végre Greguss Ágosttól: Zrínyi Miklós Szigeti Veszedelme, a mai nyelvhez alkalmazva s magyarázó név- és szótárral ellátva, 2 köt. Pest, 1863 (gyémántkiad.). Zrínyi mind képzelem és kedélyre, mind művészi alkotásra és előadásra nézve legkitünőbb költőink egyike. Prózai irásai, melyek mind hadtudományi tartalmúak, s kora megértésére jelesen szolgálnak, egyet kivéve mind az „Újabb Nemzeti Könyvtár“ harmadik folyamában 1853. jelentek meg először, Kazinczy Gábor által.

BÁRÓ LISZTI LÁSZLÓ.

Vir. 1653.

Köpcsényi és Jánosházai báró Liszti [1] **László,** eredetileg *Lászlófi György,* természetes fia b. Liszti Ferencnek és egy Lászlófi Anna nevű szegény rendű nemes leánynak [2], 1630. előtt született [3]. Mindjárt

---

[1] A Lisztiek, kik eredetileg erdélyi szászok voltak, s a XVI. század folyamában származtak át Magyarországba, igen különböző módon írták nevöket (l. *Gr. Kemény Józsefet:* A Nagyköpcsényi Liszti család eredete, növekedése és hanyatlása, az Új M. Muzeum 1854-iki I. köt. 489 s köv. ll.); költőnk maga „Listius" formával élt. Én a több módok közől a legmagyarabban és legegyszerűbben állapodtam meg. Gr. Kemény J. és Ürményi József hibásan írják *Listi*nek, mely sem német: szászúl t. i. List-nek nevezték őtet; sem deák: mert deákosan *us* végzettel toldották azt meg: Listius; sem magyar, mert kiejtése nem vastag, hanem vékony sziszegőt hallat.

[2] L. *Gr. Kemény Józs.* az id. h. 508. l. a Wesselényi család hagyománya szerint, melynek irányában *Wagner Károly* Collect. Fam. III. 61. kételkedése nem nyom semmit, mint kinek ellenében az egykorú *Kornéli János* Fragmenta Vngaricae Historiae. Cassov. 1739. 349. l. tanusága magára is eldöntő.

[3] *Gr. Kemény* szerint az id. h. 507. l.

kisded korában atyja őt hitvese Rátódi Gyulafi Zsuzsánna megegyezésével, minden Liszti-családi jószágaira nézve örökbe fogadta, s reá egyszersmind családi nevét is átruházta[4]). Az adományzott fiu annyira meg tudta nyerni második anyja kegyeit, hogy ez férje halála után is (mely 1636-ban történhetett meg[5]) róla anyailag gondoskodva, őt az erdélyi jezsuiták által szorgalmasan neveltette, sőt bővebb tanulás végett külföldre küldötte, s végintézetében pozsonyi házát is neki hagyta. Liszti fogékony keblére Zrínyi Miklósnak 1651-ben megjelent poetai munkái gyulasztólag hatván, evvel nemes versenyre szállt, s nem csak egy tizenhárom énekes hőskölteményt alkotott a *mohácsi veszedelemről;* hanem Zrínyi úgy nevezett „epigrammái" hasonlatosságára a magyar vezérek, kormányzók és *királyok emlékezetét* is megírta, hat-hat négyes szakban mindegyikét: „Reges Hungariae ab anno Christi DCI. ad annum MDCLII. ungaricis rhythmis descripti" címmel; s ezeket megtoldva egy tanköltéménynyel: *A szerencse állhatatlanságáról,* s két énekkel, Magyarország patrónájához s Magyarország címeréhez, kiadta ily cím alatt: „*Magyar Mars,* vagy a Mohács mezején történt veszedelemnek emlékezete, magyar királyok, gubernátorok és Scythiából kijött vezérek dicsérete" Bécs, 1653. Kosmerove Máté bet. ívr. A költő jó hírét nem sokára behomályosította Liszti magán élete. Mindennemű bűnei köztudomásra

---

[4]) U. az 507, 8.
[5]) U. az 506.

kezdtek jutni: hatalmaskodás, rablás, álpénzverés, erőszatkétel, gyilkosság; s a rendek az 1659-iki pozsonyi országgyűlésen ellene panaszt emelvén, ügyének megvizsgálása s Lisztinek „mások példájaúl és rettentéseül" a nádor által rendkivül és rögtön megbüntetése törvény által elrendeltetett [6]). A pör irományai még nem használtattak fel e borzasztó bűnszövedékek összefüggő előadására; de az 1662-iki országgyűlés elébe terjesztett országos sérelmek 53d. pontjából kitünik, hogy Liszti (ki ez okmányban comesnek neveztetik) nem a törvény értelmében pöröltetett be, hanem Austriában elfogatván, Bécsben, tehát austriai bírák által, itéltetett el, feje vétetett, s magyar jószágai elkoboztattak [7]). E szerint tehát halála módját tudjuk, de ennek idejét csak hozzávetőleg tehetjük 1660-ra. Igen megritkúlt munkáit 1852-ben Ürményi Józseftől az „Újabb Nemzeti Könyvtár" második folyamában vettük. Azok fájdalmas ellentétét tüntetik fel a polgári s emberi nemes érzület kifejezésének egy oly élettel, mely mindent felmutat, mi az erkölcsi érzést nem csak sérti, hanem fellázasztja, s undorodást gerjeszt.

[6]) L. az 1659-iki országgy. 112. törvénycikkét, *Kemény* által is kiírva 508.

[7]) L. az illető pontot szinte *Kemény*nél az 509. l. Ezen előadással téveteg ellenkezésben van *Kornéli* az id. h. ezt irván: „Adoptatus hic Lisztius anno 1679. cum instaurata Lisztiorum familia *misere in carcere finiet*": hacsak az évszámot nyomdahibának nem veszszük, s a dőlt betüjü szavakat úgy nem értjük, miszerint Liszti a tömlöcben, s nem nyilvános helyen, végeztetett ki.

GR. II. BALASSA BÁLINT.

Megh. 1684.

Gyarmati és kékkői II. Balassa Bálint, Balassa András és Bakos Mária fia, Kékkő várában született 1626. (v. 1631. ?). Anyja szülésébe belehalván, s atyja nem sokára Szúnyog Ilonát vevén el, kitől Ádám, Gábor, Pál fiai, Erzse és Éva leányai születtek, iszonyú sorsot készített első fiának. A példátlanúl kegyetlen mostoha, hogy Bálintnak anyai dús örökségét a maga gyermekei birtokába ejthesse, az árvát testi- s lelkiképen nem csak célzatosan elhanyagolta, hanem szinte halálig csigázta, éheztette, úgy, hogy csak jobbágyok titkon nyújtott zabkenyerével tarthatta fenn életét, fél meztelen és mezítláb járatta, a kékkői várnak egy nedves boltjában magánosan hálatta a puszta földön, nem taníttatta, verte stb. Meghalván 1640. év elején anyai nagyanyja, Dersfi Borbála, nagybátyja, Bakos Gábor, kisöcscse örökös vagyonát ennek részére megmentendő, magánál tartotta, s ajánlatot tett az erélytelen atyának, mely szerint „Bálintkát mindjárt az erdélyi fejedelem úrfiak mellé vinné tanításra, és mint

édesöcscsének viselné gondját", de a mostoha ezt is következetesen megakadályozván, a kisded végre szökéssel segített magán. T. i. Nagyszombatba menekült a jezsuita atyákhoz, kik őt, a fényes és gazdag protestáns ház fiát, nyílt karokkal fogadták s nagy gonddal kezdék nevelni a katholika vallásban s oktatni a tudományokban. Atyai nagybátyja, Balassa Ferenc Hont vármegye főispánja, őt most tettleg gyámsága alá vette, mindenkép segítette, annak anyai birtokait is hatalmába kerítette részére, s szerető viselete által a gyermeket annyira lekötelezte magának, hogy ez egy, 1642. január 11-kén aláírt szerződés által, a salygói várhoz tartozó birtokait s több más nevezetesebb vagyonát magtalan elhalása esetére hálából s költségei fejében Ferenc bátyjának vallá, mely szerződés idővel sok perpatvar szülőokává lett. Kétségkivűl történt az is, hogy 1643 végén formaszerint ellenmondott anyja végrendeletének, melyet ez gyáva és lelketlen férje, Bálint atyja, részére tett. Azalatt a növendék ritka előmenetelt tett a tudományokban, szorgalmasan oktattatván a bölcsészetben, történelemben, törvényekben és hittudományban, egyszersmind pedig az uralkodó ház hűségében neveltetvén, melyben teljes életén át megmaradt. Később Nagyszombatból a bécsi egyetembe ment, hol bölcsészeti tételeket nyilván védelmezvén, a philosophia koszorúsa (baccalaureus) lett, sz. István napján pedig, az egyetembeli magyar nemzet szokásához képest, egy ékes dicsőítő beszédet tartott a sz. királyról. Végre 1649-ben atyja meghalálozván, Ferenc bátyja segedelmével erőszakosan el-

foglalta atyja birtokait, azokból mostoháját és saját rovására is kegyelt féltestvéreit, kiknek gyűlöletében nőtt fel, kivetvén, kik azonban jogaikba visszahelyeztetés végett az országhoz folyamodván, az említett évi 57. törvénycikk a visszahelyezést a nádornak meghagyta, az osztálynak pedig az egyik itélőmester által törvényes megtételét elrendelte. Ezek után ő ugyan mint maga említi, Ádám öcscsével többször kibékült, őt többször segítette míg az nőtelen volt s utóbb is házas állapotjában; mégis csak hálátlanságot aratott, amiért is végrendeletében átkozta azt, ki testvéreivel jót cselekszik. Így látunk egy jóra termett szívet mindenkorra megmérgezve a szülők természetellenes bánása által; és nem csodálkozhatni, ha ezen vérrokonokkali háborgás véres fonalként végig húzódik teljes életén. Ez ellenszenvet azon politikai ellenfelesség is táplálta, mely őt, a dynastiához való hajlamában hajthatatlan férfiút, a nagyobbrészt nemzeti ellenzékbeli rokonoktól elválasztotta. Fátyolt vetvén azért ez árnyékoldal további részleteire, Bálint nyilvános és házi életére megyek át. Dynastiai hajlamai nem maradhatván ismeretlenek az udvar előtt, már az 1651-dik éven aranysarkantyús vitézzé és cs. kamarássá lett. Mint ilyen megjelent 1653-ban a németbirodalmi gyűlésen Ágostában, hol III. Ferdinánd császár és király május 31-én fiát, IV. Ferdinándot (már koronázott magyar és cseh királyt) római királylyá választatta, mire június 18-kán Regensburgban annak megkoronáztatása következett. Ez időtájba esik első szerelme is a szép lengyel grófnő, Tarnovska Zsófia

iránt, kit több csínos dalaiban dicsőített. Miért nem követte e viszonyt házas frígy, nem tudni: kegyelete azonban a nő iránt élt benne azontúl is, mint 1678-ban tett végrendeletéből látszik, melyben lengyelországi birtokai harmadrészében őt teszi örökössé. Közbejött ízetlenségek után Ferenc nagybátyjával, 1654-ben visszahúzta ennek részére 1642-ben tett s említett fassióit, magát általa rászedettnek vallván; másfelől 1658-ban Balassa Imre hatalmaskodásai ellen volt kénytelen I. Lipóttól oltalomlevelet eszközölni. Időközben, 1656-ban, impetrálja a salygói és perényi urodalmakat Nógrádban; majd pedig egy lovagias tettel vív ki magának egy nemes nőt, Szúnyogh Katalint, az atyai keménységéről népregeileg is híres Szúnyogh Gáspár leányát, ugyanazt, kit a monda (melyet b. Mednyánszky Alajos „Vágvízi Utazás"-ában beszéllt el, és Arany költőileg dolgozott ki) a budetini vár fülkéjével hoz összeköttetésbe, melybe őt, ki Forgách Ferencet szeretvén nem akart Jakusith János hitvese lenni, zsarnok atyja befalaztatta. Innen Forgách által kimentetvén, de megfutamlásuk közben a velök találkozó Jakusith által kedvese meggyilkoltatván, kérőjétől elragadtatott, kinek, remegve az iszonyú atyától, elfogadta kezét, nehogy atyja kegyetlenségének magát újra kitegye. A szerencsétlen nőnek azonban ez nem volt utolsó szenvedése. Özvegyül maradván Jakusithtól — hogy már most saját szavaival éljünk — „az én öregbik leányom . . . istentelen vádlásaival szegény apám uramat reám haragította, mely miatt három esztendeig nagy sanyarú rabságot

szenvedtem." Ebből, ismét a rege szerint, Bálint által kiszabadíttatván, ennek nyújtotta kezét, és — megint saját szavai szerint — „tekéntvén az én szerelmes kedves uram bátyámnak, tek. és nagys. gyarmati Balassa Bálint úrnak hozzámvaló igaz szeretetét, és az én gyámoltalan árvaságombeli fáradságát, és minden érdemem fölött való körülöttem forgolódását" neki, mint mátkájának adta (1659. apríl 20-án kelt okmányában) minden vagyonát s arany és ezüst drágaságait; ki viszont 1660-ban nejének kötötte le minden saját szerzeményeit; ki, ha gyermekei nem lennének, szabadon rendelkezhessék azokkal, úgy mégis, „hogy isten szolgálatjára és hazánk oltalmára is lehessen". Született ugyan a boldog házasoknak egy fiok, szintén Bálint, de ez még kisded korában elhalt. Ugyanezen 1659. évben lett Balassa királyi tanácsossá s ő felsége seregparancsnokává. 1660-nak elején a protestánsok Tököli István alatt fegyveresen háborgatván s rabolván Vág-Beszterce vidékét, mely vár és urodalom a Balassáké volt, Bálint oltalmazta azt; 1664-ben Kékkő alól, ahol lakott, elverte a törököket, majd Souches Lajos fővezérsége alatt ugyanazok ellen egy magyar osztályt vezénylett Nyitra alatt (apríl 16-kán) és Lévánál (jún. 8-kán); mire az itt elesett b. Kohári István helyébe sept. 27-én Hont vármegye főispánjává neveztetett, s nem sokára, dec. 19-kén, grófságot nyert. Szerencséje fölkelté ellene az irígységet, rágalmaztatott Bécsben; de a ministerek, Souches, ki különös barátja s bizodalmas levelezője volt, úgy Szelepchényi érsek pártját fogták Lipótnál, s így még 1665. sept.

13. kékkői főkapitánynyá neveztetett, míg családja a vág-besztercei urodalom igazgatását és az ottani vár föntartását és védelmét reá bízta. Miután azonban 1667-ben a felette fontos korponai főkapitánysággal ruháztatott fel, a következett évben a kékkői kapitányságtól fölmentetett, s ez öcscsére, Ádámra ment át; mi miatt a testvérek egyenetlenkedései ismét megújúltak. Ezek után, úgy látszik, még 1668-ban, elvesztette szeretett hitvesét, s így a következett évben gr. Althan-Thilherr Anna Borbálát vette el; szerencsétlen frígy, mely később felbomolván, elválva élt a házaspár egész 1678-ig. A házi bajok hivatalos körében is csökkentették tevékenységét. Őrhadai közt lazúlt a fenyíték; szerte barangoltak azok, prédáltak s rabokat szedtek egész a Jász- és Kúnságig; ami a magyar kamarától reá komoly megintetést vont; 1675-ben pedig Korpona polgársága vala kénytelen oltalomért folyamodni a királyhoz. Balassa megintetett Lipót által is, mindazonáltal 1677-ki febr. 15-én Berényi György után a királyi tábla bárójává neveztetett, mely állását azonban már 1680-nak első napjaiban letette. Úgy látszik, gr. Eszterházy Ilona szerelme is elfogta őt. Legalább 1678-ban alkotott végintézkedésében több Eszterházynak hagyván drága emlékeket, Iluskáról, mint őt bizodalmasan nevezi, kiválólag megemlékezett s midőn Althan Anna ez évben meghalálozék, hosszas készület nélkül, szinte rögtön, megüllte vele lakodalmát a vág-besztercei várban jan. 29-én 1679. Utolsó éveit a korponai folytonos bajok, melyeket gondatlansága s részben kíméletlensége okozott, s a Tököli

Imre mozgalmai keserítették el, miután a felelősségére bízott Hont vármegyét hűségben meg nem bírta tartani. Ezért egymást követték a nádor s a hadi tanács intései; Korpona is Fülek eleste után veszedelemben forgott; Kékkő pedig, mely a gyanuba esett Balassa Ádámtól elvétetvén, ismét rá bízatott, ellene fölzendűlni készült. A meggyűlt bajoktól végre 1684-nek első napjaiban a halál mentette meg. Megváltoztatván első végrendelete azon intézkedését, mely szerint a trencsényi jezsuitáknál vala eltakarítandó, Selmecen Szúnyogh Katalin mellé rendelte magát temettetni. Szerzeményeit legnagyobb részt szerzetes-rendeknek hagyta.

Balassa Bálint költeményei *világi és vallásos énekekből*, egy *allegoriai játékból*, mely fiatalkori viszontagságaira vonatkozik, és egy *dirá*-ból állanak. Az utóbbit „Átok" cím alatt még 1828-ban adtam ki M. Költői Régiségeimben, de hibásan I. Balassa Bálintnak tulajdonítva azt. Szerelemdalaiból nehányat báró Balassa Antal a „Hazánk" című folyóirat első folyamában 1859-dik évben közlött; azok egész gyűjteményét ez utóbbitól várjuk (kinek életrajzi bevezetéséből vannak e vázlat adatai legnagyobb részt véve, egy pár Csery József „Korpona városa ismertetése" című kéziratából).

GYÖNGYÖSI ISTVÁN.

1625—1704.

Gyöngyösi István nagy hihetőséggel 1825. év körül született [1]). Jeles tanodai kimíveltetést nyert. Iskolái elvégeztével, Wesselényi Fèrenc udvarába kerülvén, ki akkor Fülekvár kapitánya volt, annak mint komornoka kedves és bizodalmas embere lett. A murányi híres esemény felgerjesztette őt ennek megéneklésére, miután már hosszasb ideig nem űzte volt a költészetet [2]); mindazáltal világot a mű csak 1664-ben Kassán látott [3]) „Mársal társalkodó

[1]) *Dugonics András* Gyöngyösi István életében, a Költ. Maradv. 1. kötetében VII., VIII. ll. 1620-ra teszi.

[2]) A Murányi Venusban *Gyöngyösi* maga így ír:

Músám, Parnassusból ki régen távoztál,
Pegagus kútjától messze szakadoztál;
Ha még valamit tudsz amit onnan hoztál,
Láss felvött munkádhoz, ha meg nem változtál.
„Előljáró Beszéd" 10. verssz.

[3]) S nem 1674. mint *Dugonics* az életrajzban IX. l. írja, valamint a későbbi kiadások is, de nyomdai hibával, (hol az ajánló levél alatt ez olvastatik: „Költ a stubnyai hévvízben 1674.

Murányi Venus“ cím alatt, három énekben (újabb kiad. Kolosv. 1702. Buda, 1725, 29, 39, 51, 67, 71, 75. s helyj. nélk.). Ezt megelőzőleg, 1653-ban megházasodott, nemes Bekényi Zsófiát vevén nőül; és ugyanez évben, Gömör vármegye jegyzőkönyve szerint, e megyének táblabírájául feleskettetett [4]; mindazonáltal megmaradt ezen túl is Wesselényi szolgálatában, sőt ennek halála után (1667) az özvegyében is [5]. Mint úrnéjának különös bizodalmú embere ismerte ennek összeköttetését Wojenski Szaniszló krakai kanonokkal, ki által a lengyeleket a magyar ügynek megnyerni reménylette, sőt maga is követségben járt Lengyelországban, bár (tán színre, vagy egyszersmind) a

---

eszt.“). T. i. 1674-ben Gyöngyösi nem ajánlhatta többé munkáját a nádornak és Szécsi Máriának, miután amaz már 1667., ez a bécsi tömlöcben 1670. meghaltak volt. De különben is eloszlat minden kétséget az eredeti kiadás éve (1664).

[4] *Dugonics* az id. helyen, IX. l.

[5] „Mivel nemzetes Gyöngyösi István uram megírt édes uram ő kegyelmét életében egynehány (azaz több, sok) esztendeig híven és szorgalmatosan komornikúl szolgálta; ő kegyelmének halála után, megírt szerelmes urunknak, jóllehet sokfelé való hivatala (meghívása) volt a szolgálatra, mindazonáltal, félre tévén az olyatén alkalmatosságokat, minket el nem hagyott, hanem elsőben udvarunkban *continuálván az komorniki tisztet* (udvarmestere volt), és azután balogi kapitánynyá lévén, esztendeig szolgált azon hivatalában is“ (t. i. 1668 végétől 1669 végeig) stb. Széchy Mária adomány-levelének saját szavai. (L. azt közölve *Pauler Gyula* által: Újabb adalék Gyöngyösi Életéhez. Századok 1870. VI. füz.)

Wesselényi-ház peres jószágai tárgyában [6]). 1668 végén Balogvár kapitánya lett [7]), és csak ekkor hagyván el az özvegy nádorné udvarát, ez neki, hű szolgálataiért, Babaluska falut adományozta inscriptióképen, s halála előtti évében, 1669. dec. 14-kén ki is adta adománylevelét [8]). Ezen innen, egy évtizeden át nincs adat költőnkről: csak 1681-ben szólal meg róla ismét Gömör vármegye jegyzőkönyve, midőn január 10-kén Laskovics Istvánnal a hevesi rendekhez küldetett követűl bizonyos élelemszolgáltatási ügyben [9]),

---

[6]) *Pauler Gyula*: „Gyöngyösi István Életéhez (Századok, 1870. 2. f. 128. l.), kinek e rövid folyóirati cikkben nem okmányolt állításai is, azon beható ismeretek tekintetéből, miket Lipótkori dolgokban bír, teljesen megbízhatók.

[7]) Széchy Mária saját pozsonyi levele azon évi dec. 28-ról *Pauler Gy.* által közölve az imént id. helyen.

[8]) L. az [5]) jegyzetet. Tehát nem a „Murányi Venusért", mint a szájhagyomány hirdeti: helyesen jegyezvén meg a közlő (Századok 1870. 2-d. f.) „hogy Széchy Mária 1668 végén, hitelezői által szorongattatván, s értesűlvén hogy az udvar összeesküvéséről már tudomással bír, lelkileg testileg betegen, azért ment Pozsonyba, hogy jó eleve bevallván bűnét kegyelmet nyerjen: nem igen valószínű tehát hogy oly kedélyállapotban már több éves költői érdemek jutalmazására gondolt volna; de, igen is, érdekében állott híveit, kik lépéseit, mint Gyöngyösi, legalább részben tudták, jótéteményekkel magához csatolni, leköteleni." — Egyébiránt Babaluska egy a rátkai járásban fekvő parányi falucska; s 1695-ben gróf Kohári István a költő, a megyei jegyzőkönyv tanusága szerint, visszaváltotta azt tőle 1200 forinton „mint derencsényi jószágához tartozó helységet". L. *Dugonics* XIV.

[9]) *Ugyanaz* IX, X.

melyben szerencsésen eljárván, azon évben a hazamentő soproni országgyűlésre is leküldetett [10]), s itt írta azon több tekintetben nevezetes alkalmi költeményt, az általa elég különösen úgy nevezett *Palinodiát,* melynek külön címe: „Prosopopoeia Hungariae, azaz a maga gyámoltalanságán kesergő, és abban a kardos griffnek szárnya alá folyamodó Nympha, amelylyel Magyarország mostani állapotját példázza, és azt . . . gr. Esterházy Pál . . . Palatinusnak . . . ajánlja;" de világot csak később, 1695. Lőcsén, látott (újra 17 . ., Győr 1743, Buda 1771, 1775, hj. nélkül szinte 1775, és Buda 1789). Az 1683-iki tisztújító széken b. Andrássy Miklós főispán által Gyöngyösi alispánnak ajánltatott, de sikeretlenül [11]); 1685-ben Gőcze Istvánnal együtt Caraffához küldetett bizonyos köz ügyben, s ugyanazon évben a katonasággal számoló küldöttség tagja [12]); 1686. alispán [13]), 1687. ismét országgyülési követ [14]). 1688-ban mart. 3., mintegy 63 éves levén, le akart hivataláról mondani, de nem csak megmarasztatott abban, hanem az ez évi novemberi tisztújítás alkalmával is, bár hivatala s a pecsét letételével a teremből eltávozott, azt a rendek kérésére ismét felvállalta, s abban 1690-ben újra megerősíttetett. — Ez évben adta ki Lőcsén 12r. a *Rózsakoszorút,*

---

[10]) *Ugyanaz* X.
[11]) *Ugyanaz* XI.
[12]) *Ugyanaz* ugyanott.
[13]) *Ugyanaz* és *Bartholomaeides* az id. h. 759. l.
[14]) *Ugyanaz* és *Barth.* u. ott.

„amelyet az testté lett ige J. Krisztusnak és az ő édesanyjának, a szeplőtelen szűz Máriának öt rendbéli kiváltképpen való örömének, keserűségének és dücsőségének fejér és piros rózsáibul kötött“ (Újabb kiad. N.-Szomb. 1772. 1789.). 1693-ban felmentetett Gyöngyösi hivatalától [15]), de 1700-ban [16]), s újra 1701-ben [17]) és 1702-ben [18]), agg kora s ellenkezése dacára, ismét elválasztatott. Élte utolsó éveit több munkái átdolgozása s kiadására fordította. Így egészítette ki 1693-ban „Kemény Jánosát“, melyet régeb-

---

[15]) A Phoenix címén t. i. még „Nemes Gömör vármegye viceispánjának“ nevezi magát Gyöngyösi, s ajánló levelében, mely „Krasznahorka-Váralján, sz. Iván havának 20. n. 1693. eszt.“ költ, többi közt ezt írja: „hogyha minden tehetségemben volna is az egyébképpen, de ez mostani újabb-újabb terheket tenyésző üdőben *gondos tisztemre nézve reám óránként csoportossan tóduló dolgaim szorgos volta* nem engedne ahoz csendes és víg elmét.“ Ha tehát *Bartholomaeides* 1693-ra már más-más első és másod alispánokat hoz fel, 759., ezek az őszszel tartatni szokott tisztújítás alkalmával válthatták fel Gyöngyösit.

[16]) *Dugonics* XV. és *Barthol.* a most id. h.

[17]) *Dugonics* u. ott.

[18]) *Bartholomaeides* 1702. évre ezt írja: „Idem adpellatur vicecomes, additurque (értsd: a jegyzőkönyvben) eum exantlatis in officio hoc *novem annis* adhuc uno anno gerendum assumsisse“. Ha ezen előadás helyes, úgy nem lehet helyes mit 1691. évre ír, t. i. „Stephanus Gyöngyösi *septem annorum* vicecomes reddit rationes,“ s így ez adatot, t. i. a számadást, *Dugonics*csal XIV. 1697-re kell tennünk. Akkor szépen kiviláglik, hogy Gyöngyösi 1686-iki ősztől 1693-iki őszig, s így hét évig folyvást viselte az alispánságot; s így lehetett ő, miután 1700-ban ismét elválasztatott, 1702-ben *kilenc* éves alispán.

ben írt, de tőle elidegeníttetvén, visszakerült töredékeiből újra elkészítve három könyvben 1693-ban Lőcsén ily cím alatt adott ki: „Porábul megéledett *Phoenix*, avagy a néhai Gyerő-Monostori Kemény János erdélyi fejedelemnek Lónyai Anna asszonynyal lévő házasságának, tatárországi rabságának, a török ellen viselt hadi dolgainak, és végre hazája mellett vitézűl letett életének halála után is élő emlékezete", s vele köz tapsot aratott (követte még ez évben egy újabb, a szerző által javított, kiadás, szinte Lőcsén; újabb kiadások ugyanott 1713, Buda 1725, 1737, Sopron 1748. Buda 1763. Kolosvár 1768. Buda évj. n. [1775]). Ezt követte 1695-ben egy tanköltemény öt énekben: „*A csalárd Cupidónak* kegyetlenségét megösmerő és mérges nyilait kerülő tiszta életnek Geniussa" (első kiadása lappang; újra Sopron 1734 szerző neve nélkül, Buda 1751 és 1772); végre Heliodór Aethiopikáinak egy névtelen által szabadon, s a nyolcadik könyvön túl egészen önállólag dolgozott magyar szerkezetét többek felszólítására átdolgozta s 1700-ban Lőcsén ki is adta ily címmel: „Új életre hozatott *Chariklia*, avagy a Chariklia ritka példájú, és az olvasásra kedvet adó historiájának némely régi versek rongyából és azoknak sok fogyatkozásiból újabb és jobb rendben vétele" (újabb kiad. Buda 1733, 1735. helyj. nélk. 1742. Buda 1763.). Ez volt Gyöngyösi utolsó fellépése, élte hetvenötödik évében. 1704. sept. Gömör vármegye jegyzőkönyvében Bárczay György már mint az imént elhúnyt Gyöngyösi István utódja említtetik, s így csak annyi bizonyos, hogy 1704-ben meg

halt, de halála napját bizton meg nem határozhatjuk. Fia Gábor 1699. Gömörnek rendes jegyzője lett, s mint ilyen többször a portákat igazító küldöttség tagja, 1702-ben ez ügyben Bécsbe ment, de az időközben kitört belháború egész ideje alatt ott maradt, míg a béke beálltával királyi tanácsos s a szepesi kamara titoknoka lett [19]).

Gyöngyösi István, ovídiusi könnyűségű, bár nagyon is szapora, elbeszélő; mint ilyen szinte másfél századig a nemzet köz kedvence, s a forma szabályosítása által egy új időszak szerzője lett. Dugonics Andrástól bírunk egy öszves új kiadást ily címmel: „*Gyöngyösi Istvánnak Költeményes Maradványi*, melyeket egybeszedett, és a légrégibb nyomtatványok és kézírások szerént hibáiból kimentett." 2 köt. Pozsony és Pest, 1796, mely azonban sem hibátlan, sem hű, s nem is teljes, amennyiben „Cupido" a szerzőnek egy saját, de castigált, kézirata szerint adatik; a hagyomány által közönségesen Gyöngyösinek tulajdonított „*Daedalus temploma*" pedig, mely annak hihetőleg egyik ifjusági munkája, egészen hiányzik. Teljes címe ennek: „Cuma városában építtetett Daedalus temploma, melybe ment volt Aeneas király Trójából való kibújdosásában; és abban mutat az Apollo Sibyllája nekie külömb-külömb képeket, s azoknak historiájokat renddel megbeszélli." Helyjegy nélk. 1727. (s azóta számtalanszor, legújabban Buda, 1840 [20]).

[19]) *Bartholomaeides*, 764.

[20]) Jankowich bírt egy húsz ívből álló epost kéziratban, melyet Gyöngyösinek tulajdonított, és Horvát István készült ki

Legújabb kiadás: *Gyöngyösi István válogatott Poetai Munkái.* Az eredeti kiadások alapján közli Toldy Ferenc. 2 köt. Pest 1864/5 (Murányi Venus, Palinódia, Kemény). Ochtinán a Gyöngyösi házát, és Csetneken egykori háza helyét a lakosok mai napig kegyelettel mutogatják.

---

is adni (l. Hazai Tudósítások 1806. I. 25. l.). De elhallgattak vele. A mutatvány ugyan nem Gyöngyösire mutat. A kéziratnak sincs azóta semmi híre. — *Thaly Antal* úr pedig (Századok 1870. 123—7) közöl „Három ismeretlen levelet Gyöngyösi Istvántól" id. és ifj. Kohári Istvánhoz.

GRÓF KOHÁRI ISTVÁN.

1649—1731.

Csábrági és Szitnyai gróf Kohári István, a Lévánál hősi halállal kimúlt báró Kohári István és báró Balassa Judit fiok, 1649. martius 11. született a csábrági várban. A kitünő elmetehetségekkel megáldott ifjú, a bölcsészeti tanulmányokat a bécsi egyetemben végezte, s itt történt, hogy midőn egy ízben (1663?) gróf Zrínyi Miklós, a költő, az iskolát meglátogatá, az ifju Kohári mint megbízott üdvözlő szónok annyira magára vonta a nagy ember figyelmét, miszerint ez barátságos tanácscsal buzdítván őt, a bölcsészet gondos tanulmányozását úgy ajánlá neki, mint amelynek, akár udvari, akár tábori életet követve, tanácscsal vagy karddal szolgálandja a hazát, gyümölcseit egyformán szedendi. Új hévvel folytatta az ifju e pályát, míg azt köz vitában fényesen berekesztvén, I. Leopold arany lánccal ajándékozta meg [1]). 1664-ben elvesztvén

[1]) L. *Kazy Franc.* Posthuma Memoria res pace belloque gestas Exc. D. ac Com. Stephani Kohári Curiae Reg. Iudicis

atyját, Leopold, a füleki főkapitányságot, melyet atyja dicsőn viselt, reá ruházta, de addig is, míg annak elfoglalhatására felserdűlend, Unger nevű kapitányra bízta [2]; 1665-ben pedig honti főispánná nevezte *). Befejezvén tanpályáját, szabadkozásai dacára, ritka példával elfoglalta az ifju Kohári főkapitányságát [3], hol vitézi munkákban tölt el ifjusága, majd visszaverései, majd gyakor nyugtalanítása és megtámadásai közt a törököknek, kiknek kezeitől sok prédát és számtalan rabokat elütött. A császári hadak vezérei mellé is gyakran adatva „vezérkalauz és martalék-előljárónak", alig volt e vidékeken az időben győzödelem, melynek dicsősége nagyobb részt ne az örökké éber, munkás és bátor Kohárit illeté [4]. Új gondokat okozott a hősnek Tököli támadása, kinek hadai 1678. nyugtalanítván Füleket, s Kohárit

---

breviter complexa. Tyrn. 1732. 12r. 7—11. l. — V. ö. *Gyöngyösi István* ajánló levelét Kohárihoz a Rózsakoszorú előtt, Dugonicsnál II. az Ls lapon.

[2] Így beszélli *Kazy* Hist. Hung. III. 60.; eltérőleg a kései, de oklevelek után dolgozó *Mocsári Antal* Nógrád várm. Esmertetése III. 53. Mikor vette át Kohári Fülek vezényletét, pontosan egy írónál sincs meghatározva; *Kazy* 1667-re, *Mocsári* 1671-re látszik azt tenni, midőn Kohári jelentést tett a füleki vár mibenlétéről, s megerősítésére költséget kért a kormánytól.

*) L. Palugyay, Megyerendszer, IV. köt. Pest 1848. 552. l. — Istvánunk fogsága idején, 1686-tól fogva, Kohári Farkas pótlotta őt.

[3] *Kazy* az id. h. 13.

[4] *Gyöngyösi István* az id. h.

mindennemű édesgetésekkel részökre hódítani törekedvén, ő esküjéhez híven visszautasította azokat, s őket visszaverte, amiért a királytól ennek arany láncról függő arcképével ajándékoztatott meg [5]). — Súlyosabb lett az állapot, mikor Tököli a törökkel szövetkezett, de akkor sem volt a támadóknak e részen nyugalmok: Kohári, hirtelen megjelenéseivel, gyakran a Dunáig futván le, s mindenütt szétvervén az élelemszedő hadakat, már puszta nevét is rettentővé tette az ellenségnek [6]). Leopold a jeles férfiu mind erősb lekötelezésére őt 1681. elébb kir. tanácsossá, majd ezredessé, végre a soproni országgyűlés alatt kamarássá nevezte [7]). Ezentúl borúlni kezdett Kohári szerencséje. Tököli Füleket, a felföld egyik leghatalmasabb védbástyáját s a bányavárosok kulcsát, minden áron kivívandó, Apafi Mihálylyal, úgy saját és török roppant erővel körültáborlotta azt augustusban 1682 [8]). Kohári vitézűl s az ellenség nagy veszteségeivel húzamosan megvédte a várat; de elveszvén már a város, a vár maga igen megrongálva, az oda családaival együtt bemenekűlt számos nemesség pedig a sűrű

---

[5]) *Mocsári* az id h. 54., hol a király levele is látható.

[6]) Egy jellemző történetkét beszél! *Kazy* 15, 16.

[7]) *Kazy* 17.

[8]) *Gyöngyösi* szerint a budai basa hatvan ezer törökkel s feles magyar támadókkal, *id. h.*; *Kazy* 18. szerint a váradi, míg Tököli másutt működék; *Wagner Ferenc* is Hist. Leop. I. 573. a váradit említi; *Mocsári* III. 55. szerint, aligha nem a számok túlzásával, Tököli maga, elfoglalván Kassát, ötven ezernyi néppel, „a török vezér" kilencven ezerrel, szállották meg Füleket.

halálok által elcsüggesztve levén, a várbeliek megadásról kezdének tanácskozni. Kohári el levén határozva a reá bízott vár alá temettetni magát, erélyesen ellenzette a megadást, lelkes beszédekkel emelni igyekezett az elesett szíveket, de nem gátolhatta, hogy az öszves őrhad és menekűltek végre is köz egyetértéssel a fejér zászlót ki ne tűzzék, s az ellenséggel alkut kötvén, a várat, mely már csak kőhalom volt, fel ne adják. Kohári, kinek egy híve sem maradt, a legvégső percig sem írván alá a frígyet, bár ezzel a várban maradt öszves kincseit megmenthette volna, Tököli által hadi törvényszék elibe állíttatott, s fogságra itéltetvén, kötözve s lóra csatolva Regécre hurcoltatott, sept. 11. 1682. Kezdetben, míg Tököli tán reménylte, hogy a hőst pártjának megnyerheti, tisztességesen tartatott*); de hajthatatlan maradván, s utóbb lelki nagyságát bámuló saját őrei által kimentetvén **), de ismét meg-

---

*) „1682. nov. 2. anyjához írt levelében legalább ily helyek fordúlnak elé: „Egészségem jól szolgál, s mostani állapotomhoz képest tűrhetőképen vagyok; hiszem Istent ő szent felségét, megadja szabadúlásomat — — csendesen tűröm Istenem látogatását — — Én mostanság minden búsítás, fáradság nélkül töltöm időmet, s pihentetem magamat“ stb. — Inti öcscseit jól gazdálkodjanak, lovainak gondviselőt rendel, stb.

**) A mentő „Tökölinek ekkor gyalog hadnagya, az 1697-diki hegyalja-vidéki népfelkelés egyik vezére, és Tokaj vára merész elfoglalója, Tokaji Ferenc“ volt, mint az ennek, elfogatása után kassai vagy pécsi rabságából Kohárihoz intézett, saját leveléből kitűnik. T. i. Kohári pártfogásaért esedezvén, kéri őt, jutna eszébe, hogy — az ő szavait idézem — „midőn Nagysá-

fogatván júl. 18. 1683. az ungvári, majd a pataki tömlöcökbe tétetett által; s miután Tökölinek sem rábeszéllései, sem fenyegetőzéseire a király hűségétől most sem állott el, annyira magára dühösítette a hatalmas pártvezért, hogy ha a lengyel király és saját barátjai által, kik az ellenségben is tisztelték az állandóság erényét, nem csillapíttatik, őt kivégeztetni szándékozott [9]). E helyett Munkácsra vitetve, a legmélyebb tömlöcbe vettetett, hol elrekesztve minden közlekedéstől a külvilággal, nehéz láncok, éhség, szomj, hideg, s a dohos lak minden inségei által sanyargattatott, míg kínzójának hitvese, Zrínyi Ilona, közbenjárásai, vagy tán titkos intézkedései folytán, rabságának szigora azzal enyhűlt, hogy ismét híreket vehetett a külső dolgokról, jobb ellátást nyert, írhatott is, sőt némi kényelme is megengedtetett, mint azt 1685. jan. 15-kén kecskeméti jobbágyaihoz intézett önkezű levele tanusítja, melyben finom dohányt s némi hozzávalót rendel ***). Talán épen ennek kitudása lett oka, hogy

---

god Regéc várában levén fogva, én voltam akkor az vár kapuján lévő gyalogságnak hadnagya, mely (ki) Nagyságodat vigasztaltam, és muzsikáltattam; *megszabadúlásának is én voltam oka*, mely (ki) emberemet küldvén Nagyságodhoz, hogy Nagyságod órája már elérkezvén, szabadon bocsáttassék le az várbul" stb. — V. ö. *Kazy* is az id. h. 24. l.

[9]) L. az egykorú *Péterfi Károlyt* Curia Iudicum Regn. Hung. (Tyrn. 1726. tehát Kohári életében) 103. Így *Kazy* is 24.

***) 1685. jan. 11-kei ezen levelében olvasom: „hogy itten kedvemre tobákolhassak (azaz dohányozhassak), finom fő dohánt 25 fontot; igen szép s jó öreg (nagy) tajtékpipát kettőt; jó hosz-

majdan Patakra vitetett át, míg végre 1685. november 6-dikán, midőn a vár a császáriak által bevétetett, Caprara Aeneas tábornok gondoskodásából a halálához közel hős az omladékok közől kiásatva, valahára megszabadúlt [10]). Miután Csábrá-

---

szú és szép, rendes, különbféle forma, pipaszárat; török varrással cifrázott dohányzacskót egyet, vegyetek számomra. E mellett két pár papucsot, mely kisded vagyis középszerű, s lábomhoz való legyen, s hova-hamarébb itt-való kapitány uram ő kegyelme ugyan mostanság adott úti levele mellett, bizonyos emberetek által küldjétek ide" stb. — E három csillagos-jegyzetben s az ezeknek megfelelő szövegben említett leveleket *Thaly Kálmán* fáradhatatlan és szerencsés kútfőnyomozónk szíves közlékenységének köszönöm.

[10]) L. *Mocsárit* az id. h. 68., ki a füleki ostrom történetét is legbővebben s részletesebben adja 54—65. Fogsági szenvedéseit legterjedelmesben *Kazy* 24—35., legszemlélhetőbben *Gyöngyösi* az id. h. ily szavakkal: „Elsőben Regéc, azután Munkács, Tokaj és Ung váraiban vivék, és azokban . . . minden társaságtól magányosan rekesztő, konyhai mosadékra hozatott zavaros vízzel, lovászok praebendájára süttetett száraz kenyérrel sanyargató, az mindenek szolgálatjára teremtetett napfényének világosságától elfogó, sovány ebédét és tisztúló szükségét egy helyben végeztető, az levegőégnek tikkanó rekedtségéből, az régi szemétnek nedves penészszéből származott dohossággal szédelegtető, és ugyan abból szaporán tenyésző szőke és barna hangyáknak gyakor serkengetésekkel nyughatatlanító, végre majd halálos betegséget nemző, és másféle sok nyomorúságokkal teljes rabságban tarták Nagyságodat. Az melyben sok volt ugyan ennyiképpen lévő kesergetésének tövisse; de talán az sem volt az többinél gyengébben sértő, hogy azon kénos remeteségében, az külső dolgokban, akiknek folyásától függhetett szabadúlásá-

gon megtört egészségét rövid ideig ápolta, Bécsbe ment, hol Leopold a jellemes férfit nagy udvari gyülekezetben üdvözölvén, ily szavak közt: Éljen a hűség tűkre! megölelte, s Fülekvárát örökös joggal neki adományozta [11]). Kohári lelki nagysága a külföldön is bámulat tárgya volt, s különösen Ince pápa dicsérő levéllel, díszkalappal és búcsúirattal tisztelte meg [12]). A király nem soká engedé nyugodni a munkásságra termett embert, hanem őt a dunáninneni részek és bányavidéki végek altábornokává tette, 1685. júl. 15. pedig testvéreivel együtt örökös grófságra emelte [13]). Kohári ezen helyzetében nem csak saját tartományában, hanem ennek határain túl is üldözte a törököt; s többi közt átcsapván a Dunán, Székesfejérvár alatt kétszer véresen megverte [14]). 1686-ban őszszel a cs. seregek Auria János fővezérsége alatt Egert körülszállván, Kohári is ott volt, s a naponként kiütő törököknek pusztítója, midőn egy ízben a visszaszűzötteket egészen Eger kapujáig üldözé, itt egy török golyó jobb kezét és karját összezúzta, mely sebből kigyógyúlt ugyan, de tökéletlenül úgy, hogy jobbjával többé sem kardot sem tollat nem forgatha-

---

nak reménysége, semmit nem lehetett érteni Nagyságodnak stb. stb.

[11]) *Kazy* 37.

[12]) *Ugyanaz* 38.

[13]) *Mocsári* az id. h. 68.

[14]) *Gyöngyösi* az id. h. M4.

tott [15]). Mindamellett folytatta hadi szolgálatait. 1687 jan. 2. az elerőtlenült gróf Bercsényi helyébe, a bányai végek főkapitánya lett, s mint ilyen nevezetesen támogatta a császáriak mozgalmait a törökök ellen [16]). Hosszasabb béke után 1703. a II. Rákóci Ferenc támadása ütvén ki, Kohári is Bécsbe hívatott a főhaditanács értekezletében részt venni; ez után egy hadat állított saját költségein [17]) s még azon évben a nógrádi lázongókat szétverte; 1704. pedig mint királyi biztos kiterjedt hatalommal felruházva megjelent Selmecen, ifj. gr. Bercsényivel, Rákóci küldöttjével, alkudozni, de siker nélkül [18]). Csak midőn a dunáninneni részek szinte egészen Rákóci kezére kerültek, ki Kohári jószágait, mint egykor Tököli, elfoglalta s pusztította, vonúlt ő vissza a magánéletbe, Budán a Vizivárosban töltvén kénytelen nyugalma éveit [19]). Ezalatt I. József altábornagyi ranggal díszesítette, 1711 elején Hontban örökös főispánná tette [20]), 1712-nek végén III. Károly a főhadi tanács előadására a negyvennyolc évig szolgált egykor gazdag dynastát, elpusztított urodalmai tekintetéből, egész fizetésével nyugalmazta [21]); de már 1714. a pozsonyi országgyülésen oct. 18. titkos taná-

---

[15]) *Kazy* 39—41.
[16]) *Mocsári* id. h. 72.
[17]) *Ugyanaz* u. o.
[18]) *Kazy* az id. h. 44—47.
[19]) *Ugyanaz* 47.
[20]) *Mocsári*, 73. L. *Kazyt* is 47.
[21]) *Mocsári* u. ott.

csossá, decemberben pedig a nádorrá választott Pálfi Miklós helyébe országbírájává nevezte [22]). Ez óta Kohári, díszes öregségét a romjaiból kiépített csábrági várban töltötte, és csak néha, midőn vagy országgyűlésen, vagy biztosképen volt elfoglalva, távozott el innet. Elete az igazságszolgáltatás, a jótékonyság, s a tudomány munkáiban folyt le, míg 1731. mart. 29. élte nyolcvankettedik évében nőtelenül meghalt. Eskühív a halállal szemközt is, önérző, kevélység — nagylelkű, pazarlás nélkül, közt tiszteletben élvén, halála után is a maradék hálás emlékezetét aratta. T. i. jótékony és iskolákra költ alapítványai és adakozásai, amennyire fölvettethettek, meghaladták a hétszáz ezret [23]), s oly terhes viszonyok közt, melyekben saját vagyona annyiszor dúlva, annyiszor idegen kezek közt volt.

A költészethez Kohári munkácsi fogságában folyamodott, szenvedései enyhítésére, s utóbb, midőn a viszonyok a gyakorlati pályáról másodszor letolák, budai elvonúltságában, s végül ismét csábrági magányában űzte azt. Számos verses munkáit, melyek mind viszontagságos élete külön állapotjait festik, s hol philosophiai, hol vallásos és hazafiúi darabokból állanak, 1720-ban kezdte kibocsátani nyomtatásban, a következő hosszas s a kelet éveit kifejező chronostikai címek alatt: 1. „Sok óhajtás közben, inségviselésben, éhségszenvedésben, keserves rabságban *Munkács kő-*

---

22) *Kazy* 49.

23) *Mocsári* u. o. 75.

várában szerzett Versek" (emlékezetből leírva). Öt füzet a következő külön címekkel: a) „Üdőnk múlatására, búnk távoztatására verseinket koholjuk" 1683- és 84-ből; b) „Az bú enyhődésére, terhének is könnyebbedésére, avagy elkeserült s elepedett szívnek pihenésére szerzett Versek" 1684-ből; c) „A meggyükerezett rabságos bánatnak keserves búsúlással elterjedett ágain kinőtt fűzfa Versek" 1685-ből; d) Némely istenes könyörgések 1685-ből; e) „Keseredett rabnak búban úszva s annak terhét húzva, ébren-alva látott álma" 1685-ből. — 2. *Üdőmulatás közben szerzett Versek*, 1686-ból, midőn Eger alatt vett sebében sínlődék, udvari káplánjának tollába mondva. — 3. *Sokféle kereszttel elkeseredett embernek kikoholt Verse* 1706-beli bújdosása idejéből, mint azt az előszó vég szaka mondja:

Hol együtt hol másutt fáradván jártomban,
Buda Vízvárasát sokáig laktomban,
Hazámnak romlásán lévén bánatomban
Szerzém ez verseket, henyélő voltomban.

Ezek után következtek még 4. „*Elvénült embernek búsúló Gondolati*, vagy hogy inkább életének végéről Elmélkedési" 1721-ből. — 5) „*Hol egyszer s hol másszor kifaragott s öszveszedett rongyából leírt fűzfa Versek* 1726-ból" (mind név s helyj. nélk. 4rétb.). Vannak még a nemzeti muzeum könyvtárában némely nyomatlan versei is, s néhány deák füzete, mint: Quaedam Chronographica Budae laeto labore composita, 1706-ból; Inter curas intercurrentes Meditationes 1714-ből, és Antidota Melancholiae, 1722-ből (emen-

nek mindeddig csak címlevelét láthattam). — Sztrakos Albert nógrádi plébánostól bírjuk a „Vasban vert rabnak bús elmével fáradva versekben vett Sétálását," a Munkácsban szerzett versek harmadik füzetéből fordítva „Salicetum Heliconis" cím alatt (Buda, 1725. 4r.). — A „Tintinnabulum Tripudiantium" tévedésből tulajdoníttatott, Sándor, Jankowich s velem együtt mások által, Kohárinak.

RÁDAI PÁL.

1677—1733.

Rádai Rádai Pál, a Rátold nemzetség ivadéka, fia Rádai Gáspár Pest megyei alispánnak, 1677. július 2. született. A tudománynak zsengéit a losonci ref. iskolában vette; s tanulását Braxatoris és Missovics magántanítóknál folytatván, 1693-ban Selmecre küldetett a német nyelv megtanulására, hol, s a következett évben Körmöcön, egyszersmind a felsőbb tudományokat hallgatta. Ezek végeztével 1695-ben törvénytanulás végett Kajali Pál Nógrád és Hont vármegyék jegyzőjéhez adatott úgynevezett patvariára, 1697-ben pedig hadi gyakorlatra gróf Forgách Simon kanizsai vicegenerálhoz, kinek kettős bosznai hadjáratában részt vevén, a bihácsi ostromon is jelen volt. 1699-ben mint őrmestere egy pompás magyar seregnek I. József ifjabb magyar király lakodalmi ünnepében részt vett. Még ez évben vármegyei szolgálatot vállalt Nógrádban mint jegyző, s akkor építtette a ludányi házat, melyet utóbb kastélylyá tágítván ki, későbbi éveiben abban tartotta lakását. Feltámadván

1703-ban II. Rákóci Ferenc a király ellen, Rádai Gács várába szorult, holott, miután a benlévő nemesség magát feladta, s Rádai hódolni nem akart, nem kis veszedelemben forgott; mindamellett addig halasztotta a hódolást, míg a tokaji táborba kellett indúlniok. Ott annyira megnyeretett a fejedelem által, s ő viszont annyira bírta Rákóci bizodalmát, hogy 1704-ben általa belső titkárnak nevezteték ki, mely állásában a híres munkácsi kiáltványnak is („Recrudescunt“) írója lett. Ez óta Rákóci a nagy képességű s szép bánásmódú ifju férfiút több nevezetes követségre használta. Így még azon évben az octóberi selmeci békeértekezleten gróf Bercsényi Miklós mellé adta [1]); a lengyel trónszünet idején a lengyel főurakhoz, majd XII. Károly svéd, és I. Frígyes porosz királyokhoz küldte; jelen volt fejedelme képében Leszinszki Szaniszló királylyá választatásán is Varsóban; 1706-ban újra a svéd s a lengyel királyoknál járt; 1707-ben Péter cárnál Varsóban, kivel fejedelme részéről szövetséget kötött. Időközben, az erdélyi cancellári hivatal ürültségben levén, a marosvásárhelyi országgyűlésen az erdélyi cancellaria igazgatójává választatott. 1708-ban jelen volt a trencséni szerencsétlen ütközetben. 1709-ben, miután a francia udvar XII. Károly és Péter cár között békéltetőül II. Rákóci Ferencet nevezte ki, ez Rádait küldötte Benderbe mint teljes hatalmú követét a frígykötésre, hol húzamosban időzvén, írta nagyobb részt azon imakönyvét, mely *Lelki Hódolás* cím alatt

[1]) L. *Budai Ézsajás* Magyarorsz. Hist. harm. kiad. III. 31.

utóbb oly híres lett. A következett évben annyira hanyatlván Rákóci szerencséje, hogy hadai csaknem kiszorúlának az országból, Rádai is Lengyelországba vonúlt, s Przemysl városában időzött, míg 1711-ben fejedelme által teljes hatalommal Debrecenbe a békeértekezletre küldetett. Az alkuvások a fejedelem s az ország részére kedvezően folytak, mindamellett amaz nem akarván azokat elfogadni, Rádai, ki a további ellenkezésnek semmi célját nem látta, s kinek mint a szatmári békekötés egyik előmozdítójának Eleonóra özvegy császárné, a békekötés közben meghalt I. József s utódja III. Károly anyjok, s ennek visszajöttéig kormányzó királyné, a feledéklevelet kezéhez küldötte, Bécsbe ment, s ott hódolatesküjét a fő haditanács elnöke gróf Herberstein kezeibe letette. A következett 1712. évben Rádai mint Nógrád vármegye követe jelen volt a pozsonyi hosszas országgyűlésen; s ez időben III. Károly előtt a vallási ügyben felekezete nevében mind Pozsonyban, mind Bécsben szónokolt. Az 1714-ki országgyűlésen is Nógrádot képviselte, mely alatt Bécsben a király előtt huszonhat megye részéről a porták összeírása ügyében jelent meg; a rendek megbízásából azon emlékiratot dolgozta ki, melyet ezek a dézmaügyben a clerus ellen intéztek; s a vallásügyi, a hadi, politikai és gazdasági ügyi, végre a sztrecsen-budetini határkérdésben kirendelt orsz. küldöttségek tagjává neveztetett [2]). Ezen

---

[2]) L. az 1715-ki országgy. 30. 59. 112. cikkjeit a *Corpus Juris*ban.

országgyűlés után [3]) adatta ki Debrecenben, 1715, felebb említett imakönyvét „Lelki Hódolás“ cím alatt, megtoldva *Istenes Énekek*kel, melyek a legjobbakhoz tartoznak, miket a protestánsok adtak (Újabb kiadások Debr. 1724. 47. 65. Pozs. 1770. Debr. 1774.). Az 1723-ki országgyűlésen a pragm. sanctiót buzgón pártolta [4]). III. Károly felszólítására egy emlékiratot készített: Arcana sui temporis motuum historia [5]). Fenmaradtak *„Benderben menő útazásának diáriuma“*, melyet Jerney János adott ki (a Tudománytár új folyama értekező osztályának IX. kötetében, 121—3. és 178—194. lapjain), és *önéletrajzi adatai,* mely utóbbiakat követtem mindenütt, hol forrást nem idéztem. Meghalt Rádai Pál 1733. május 20., s Losoncon temettetett el a nemzetségi sírboltban azon évi sept. 30-dikán. Ő volt megkezdője az utóbb elhíresült péceli könyvtárnak [6]).

---

[3]) A gróf Rádayak péceli könyvtáruk lajstromának nálam levő kivonata egy *kassai* kiadást említ, 1710-ből; s így a könyv első kiadása azon időbe esnék, midőn Rádai Lengyelországba kivonúlva, Przemyslben tartózkodott. Sem én, sem más magyar könyvész e kiadást nem látta soha. Nem akarom mégis létezhetését tagadni, miután az itt említett debreceni 1715-ki kiadás is, melyet az akademiai könyvtár bír, mind eddig a magyar bibliographiában szinte ismeretlen volt.

[4]) [5]) L. *C. Koppi* Oratio quam Ged. Comiti de Ráda mon. esse voluit. Pest, 1792. 22, 23. ll.

[6]) L. *Kazinczy Ferenc:* A Rádaiak. *Minerva* 1827. II. 1227.

BÁRÓ AMADE LÁSZLÓ.

1703–1764.

Várkonyi báró Amade László, a Gút-Keled régi nemzetség ivadéka, Bös és Bár, s a berencsi vár és urodalom örökös ura, báró Amade Antal arany sarkantyús vitéz fia, 1703-ban martius 12-kén született. Tudományos neveltetését a jezsuiták nagyszombati egyetemében nyerte, hol 1722-ben egy deák beszédet mondott s nyomatott ki „Victor in proelio S. Ivo“ cím alatt [1]). Innen a gráci főtanodába ment által, hol 1725-ben bölcsészettudorrá avattatott. 1729-ben Orczy Zsuzsannát jegyzette el magának, de vele rövid ideig élt, s magát katonaságra adván, az 1734-ben felállított Hávor Jánosféle magyar lovas ezredbe lépett, melyben mint kapitány; 1742 óta a nemes felkelő seregben mint ezredes, s két évvel utóbb mint generál-adjutáns szolgált. Elhagyván a hadi pályát, 1750-ben az akkor Pozsonyban székelt magyar udvari kamarához tanácsossá neveztetvén, s az erre következett évben

[1]) L. *Horányi Alex.* Nova Memoria Hungarorum I. 81.

cs. kir. kamarássá, e hivatalát egész halálaig folytatta, mely fölbári jószágán a Csallóközben, dec. 22. 1764. vetett véget éltének, hatvanegyedik évében. Amade sem első, sem 1736-ban elvett második hitvesétől, Weltzl Mária Paulinától, nem hagyott gyermekeket.

Mint világi dalköltő ő a tizennyolcadik század első felének dísze volt; dalai a magyar szépek által hazaszerte énekeltettek, sőt egész a jelen század elejéig ösmeretesek voltak saját dallamaikkal együtt; s itt-ott magánkönyvtárakban egész füzeteik találtattak. Először Kultsár István közlött némelyeket mutatóba Hasznos Mulatságaiban 1817; de szándékába, Amadét teljesen kiadni, bele halt. Az általam nála látott gyűjtemény két kötetből állott; az elsőben *Amade László Nyájas Énekei* foglaltattak, szerelmes tartalommal, számra százharminc, melyek közől régi Kézikönyvemben hatot közlöttem; a másodikban *Szerelmei*, egy nagyobb terjedelmű lyrai-leíró költemény Zrínyi-féle négysoros versszakokban, melyben szerelmi kalandait a személy- és helyviszonyok pontos előadásával beszélli el. A nemzeti muzeum könyvtárában is őriztetik egy kötet „Amade Énekei"-ből, mely 4r. 340 lapra terjed. A család levéltárában meglevő eredeti kéziratokból gróf Amade Taddé adott egy kötetet *Várkonyi b. Amade László Versei* cím alatt, Pest 1836. 12r., mely csak száztíz szerelmi dalt foglal magában, s így sem Szerelmeit, sem vallásos énekeit nem közli, melyeket a költő még életében közzé tett ily címen: *Buzgó szívnek énekes fohászkodási*, Bécs, Kurtzböck bet. 1755.

12r., Esterházy Imre herceg és főérseknek ajánlva [2]; sem *gúnyorait*, melyek közől egyet: „*A házasság által elvesztett szabadság megsiratása*“ Sándor István adott ki Sokféléje IV. kötetében (1796.a 236—41. ll.), s melyhez, ha nagyon nem csalódom, saját élete szolgáltatta az anyagot. Ez esetben teljes jellemrajzát bírnók benne költőnknek, habár az erős színezet csak a költői kivitel kedvéért volna is. Ezeken kivül maradtak még deák énekei, a múlt századokbeli akademiai ízlésben; sőt németek is [3].

---

[2] *Ugyanaz* 82.

[3] Minden adatok, a Horányiéin és magaméin kivül, a gr. Amade Taddé kiadását megelőző kis életrajzból vétettek, melynek szerzője *Szalay László*.

FALUDI FERENC.

1704—1779.

A szatmári béke véget vetett a hosszas országos, nemzeti és egyházi küzdéseknek; utána kimerültség, ennek kíséretében az idegen elemek lassú felülkerekedése s a nemzeti élet és irodalom hanyatlása következett be, mely félszázadnál tovább borongott a magyar égen. De ugyanezen félszázad természetes szükségesség volt. A régi állapotok megszűntek, az újak még nem mentek át a nemzet vérébe; az előbbi irodalom forrásai a nagy változással kiapadtak, újak még vagy nem, vagy csak lassan gyűltek; maga az európai élet új készülődést mutatott, de az irányok még nem törtek elé határozott formákban. Ilyenkor azon népek, melyek a viszonyok által gátolvák magok alapítani meg jövendőjöket, szintoly közel állanak az enyészethez, mint az újjá-születéshez. A magyart nagyobbakra tartotta fenn a gondviselés, s kezébe tevén le egy régi uralkodó ház jövendőjét, ez is, maga is mentve lőn. A nemzet, mely Mária Teréziát megoltalmazta, mely győzelmes zászlóit az Izártól a Rajnáig, Génuától a Spreeig lobogtatta, nem halál magvait hordozott keblében. Benn és künn sokszoros

érintkezésben Európával, a nemzeti szellem az európai szellem által megtermékenyítve, új phásisba készült lépni, s az irodalom e holdvilágos éjjeléből új nap szürkült elé. Az új napot hirdető hajnalcsillag *Faludi Ferenc* volt.

A magyar prózának ez újjá-teremtője s új lyrai költészetünk atyja, Németújváratt [1]), Vas vármegyében, született apríl 1. 1704-ben, nemes szüléktől. Ezeknek gondossága, úgy saját tehetségei és szorgalma mellett Sopronban szerencsésen befejezvén alsó és közép tanodáit, tizenhat éves korában a jezsuiták szerzetébe lépett (1720.). Bécsben a sz. Anna klastromában két próbaévet kiállván, Grácba küldetett, hol három éven át a bölcsészeti tudományokat tanulta. Ezután 4 évig a humaniórákat (1725—9.), egyig pedig (1730) a mértant adván elé Bécsben, a hittudomány négy éves folyamára bocsáttatott, melynek végeztével, élte harmincadik évében, áldorrá szenteltetett (1734). Mint ilyen egy évig Budán a Vizivárosban (német) hitszónokként működvén (1735), s végre a

[1]) *Horányi* Kőszegre teszi Faludi születését; azonban *Révai*, ki születése *napját* is kipuhatolta, több hitelt látszik érdemelni. T. i. ez utóbbit látszik támogatni mind azon körülmény, hogy Faludi szülői Sopronban iskoláztatták fiokat, mire, Kőszegen is lévén gymnásium, semmi ok nem volt; mind az, hogy vég éveit Rohoncon, Batthyány jószágon, töltötte. Németújvár is a Batthyányaké, valamint Körmend, hol Faludi egyetlen testvére Klára élt bátyja halálakor. Úgy látszik: Güssing (Németújvár) és Güns (Kőszeg) névhasonlatossága tévesztette el Horányit.

szerzet szabályai szerint a harmadik próbát is dicséretesen eltöltvén Beszterce-Bányán, újra Bécsbe küldetett, hol 1736—7-ben a Pázmány-növeldében lelkész s egyszersmind az egyetemnél az erkölcsi hittannak, 1737—40-ig Grácban a bölcsészet [2]), 1740—1-ben Lincben a mértan tanára, innen még e tanév vége előtt Rómába küldetett magyar gyóntatónak sz. Péter főegyházában.

Harminchét éves volt Faludi, mikor hosszas tanulói és tanítói vándorpályáján tudományosan kimívelve, a keresztyén világ fővárosába lépett. Itt ő egy második, egy új életet kezdett. Idejének öt éven át szabad ura, bőven használhatta ez alkalmat a világ és élet e nagyszerű piacán mindkettővel szemben megismerkedni, az olasz müvészet remekein táplálni szépérzését, s az olasz és francia irodalommal megbarát-

---

[2]) Itt s ez időben jelent meg tőle: *Collectiones Mathematicae ex Architectura Militari.* Honoribus Perillustrium Rev., Religiosorum, Praenob., Nob. DD., cum in alma ac celebr. univ. graecensi suprema AA. LL. et Philos. Laurea insignirentur, Promotore *R. P. Franc. Faludi e S. J.*, AA. LL. et Phil. Doctore, eiusdemque in Metaphysicis Prof. Ord. a condiscipulis metaphysicis oblatae A. 1739. mense julio, die 21. Graecii. 8r. 148 l. számos metszett táblákkal. Az előszó többi közt ezt mondja: „Opusculum iam alias ex praestantissimis authoribus, Malletio, Vaubanio, Blondelio, Comite de Pagan, Fourniers, Dögen etc. collectum, *nunc aliquantulum refictum et nova appendice auctum recudimus.*“ Ennyi része volt tehát Faludinak e munkácskában. Az appendix: de machinis aeneis bellicis szól. — Faludi, mint a címlapon láttuk, már ekkor *bölcsészettudor* volt; mikor és hol lett az, nem tudom.

kozni. És csakugyan, hazájától távol, hol a nemzeti hang édesebb, s a honszeretet a jobb lelkek szükségeként ébred, ott fogant meg kebelében azon vágy és szándék: honának elárvult nyelvét irodalmi művek által nemesíteni. Már itthonn kísérlette meg a spanyol Gracián „Aulicusát" fordítgatni, mely valamint másutt, úgy Magyarországban is [3]) köz kézen forgott; úgy látszik gyakorlatúl inkább, mint kiadó szándékból; Rómában ő annak első századát vitte véghez francia után. Ezt csakhamar félbe szakasztották Dorell József angol jezsuita erkölcsi munkáinak fordításai, mik a páduai olasz áttételekből készültek. Nincs mit csodálkoznunk, hogy Faludi még most eredeti munka írására fel nem bátorodott. Oly időkben t. i., midőn a nemzeti élet pang, az sem tárgyat, sem ösztönt nem nyújt az elméknek eredeti művekre: hátha még oly mély örvény választja el a jelent a múlttól, mint Magyarországban a XVIII. század első felében; s ha a nyelv, egykori virágzásától annyira elhanyatlott, mint szinte Magyarországban? A legjobbak is, más korban, más helyen, más népnél kitünendők, ilyenkor a fordításon vagy utánzáson felül nem emelkednek: szerencse, ha legalább a nyelv talál öntudatos mívelőket, hogy azzá legyen, mi nélkül a fejlődő új irányoknak nem fogna szolgálhatni. Faludi tehát nem lehetett kezdetben más mint fordító; de geniusa a nyelvet hódí-

[3]) Csak 1736-ból két hazai kiadása van meg Gracián Aulicusának az egyetemi könyvtárban: egy kassai és egy kolosvári.

totta meg magának, melynek classicai kezelése által a legújabb irodalom atyjává lett. S e tekintetben is talán épen ösztöne csodálatos szerencsével vezette eredetiei választásában. A külföld polgárisodásával a külföld romlottsága is be kezdett szivárogni hazánkba; nagyaink a közel Sybarisba kezdtek szokni, s patriarchális erkölcseiket hátra hagyni ősi fészkeikben. Dorell írásai épen akkor tevék körútjokat a mivelt Európában; s ami a Themse s a Szajna mellékein orvosság, nálunk óvszer leendett a régi erkölcs s igénytelen házi erények megvesztegetése ellen. A nyelv pedig kettős nyereménynek volt örülendő. Az új társaság beszéde szólamlik itt meg, s könnyű alakban kimeríti a gyakorlati lélektant, a morált, az élet- és világ-okosságot; s mikép Faludi maga igen találólag mondja: „múlat, faggat, csíp, s nem kíméli a feddést, a jóra való intést: minthogy ezek nélkül se nyers ereje, se kivánt foganatja nem volna a beszédnek“ stb. [4]). Ily munka egyenest arra látszott rendeltetve lenni, hogy a nyelv felsőbb életi és bölcselmi hordereje kitapogattassék. Faludi nyelve a tűzpróbát fényesen kiállta. A magyar Dorell behatott a felső és közép nemességhez, s míg egyfelül tiszta erkölcs magvait hintett el: másfelül meglepetést gerjesztett formája által azoknál, kik a nyelvben többet mint csak az emberi állat önkénytelen és öntudatlan hanglajtorjáját ismerték fel; a magyar barát római cellájából

[4]) L. a Nemes Úrfi előtt álló Magamentő Írást, az én kiadásom 247. szeletén.

áthatott hajnalpir az ismét fölkelendő nap előérzetét költötte.

Öt év múlva a szerzet kormánya visszahívta Faludit a provinciába; s eleinte ugyan ismét tanítással bízta meg, u. m. 1746—7-ben a szentírás magyarázatával Nagyszombatban, a következett évben az akkor alapított Tereziánumban, melynek egyszersmind aligazgatója lett, a római és német törvény történetével; azontúl pedig előljárói állomásokkal: s így három évig Nagyszombatban az akademiai nyomdát (1748—51), ismét háromig a kőszegi házat (1751—4), újra háromig a kőszegi collegiumot (1754—7), és kettőig a pécsi házat (1757—9) igazgatta: míg végre, annyi vándorlások után, az ötvenöt éves férfiúnak a pozsonyi könyvtár gondja adatott által. E hivatalában, a nyugalom tizennégy éve után, érte el őt is a nagy Ganganellinek eltörlő brévéje (július 21. 1773). Menynyire meghatotta az éltes férfiút e hosszas aggodalom közt rettegett, még sem hitt csapás bekövetkezése, pásztori költeményei közt az V. és VI. számúak mutatják, melyek elég jelentesen tűkrözik vissza jezsuitáink gondolkozását az esemény felett, s azon érzést, melylyel XIV. Kelemen rejtélyes halálát és Pius elválasztatását üdvözölték. De Faludi ötvenhárom évet töltött e szerzetben, annak köszönte neveltetését és tapasztalásait, annak áldozta munkássága nagy részét, s ismerte azt tagadhatatlan érdemei egész fényében! T. i. a jezsuiták magyar családja épen élete vég szakában érte el virágzása legszebb korát. Soha iskoláikban a tudományosság nem állt e fokon, soha az iro-

dalomban annyi és ily erők nem találkoztak, mint épen ekkor; ez volt Kéri és Timon, Schmitth és Kaprinai, Pálma és Wagner, Pray és Katona századuk. De a nemzetiséget is ők karolták fel épen ez idétt legbuzgóbban: ekkor tetőzött Faludi s a nagy munkásságú Molnár János, ekkor léptek egy új időszak küszöbére Baróti Szabó Dávid és Rájnis; s a magyar jezsuiták mind azon érdemmel bírtak hazájok irányában tudomány, még többel a nemzetiség körül, melylyel a külföldéi, de ezeknek vétkei nélkül. Ami ott áldás, itt csapás volt: Faludi csak ezt érezte, s mély búvában Rohoncra vonúlt, a Batthyányak egyik városába Vas vármegyében, ott élni le a parancsolt nyugalom vég napjait.

A Rómában kezdett írói pálya haza jövetelével busás és változó elfoglaltságok által félben szakasztatott. Csak némi írói életjelt adott Faludi 1750-ben, midőn a nagyszombati nyomdára ügyelvén, sajtó alá adta Gracián Udvari Embere első részét franciából fordítva, mely még itthoni első irodalmi kísérlete volt, s melyet Rómában léte alatt folytatott. Ugyanezen évben készített a nagyszombati növendékek számára egy magyar színművet: *Constantinus Porphyrogenitus* címmel, melyet sept. 13., s Egerben 1754. júl. 31. Kaprinai István vezérlete alatt, a jezsuiták iskoláiban eléadtak. Csak pozsonyi könyvtárnoksága tizedik évében (1769) indíthatta meg újra irodalmi pályáját; s ekkor, és a nyugalmazás bekövetkezett néhány éve alatt készültek, és pedig Pozsonyban: a *Nemes Úrfi* Dorell után (megjel. 1770.), Gracián *Udvari Emberé-*

nek második és harmadik százada (megjel. 1770—1.) s a *Szent Ember* (1773.), az utóbbi úgy látszik eredetiképen; Rohoncon szabadon német után: a *Bölcs Ember* (megjel. 1778.) s a *Téli Éjtszakák*, de mely utóbbiak csak nyolc évvel elhúnyta után láttak napvilágot. *Költői művei* készülte éveit nem tudjuk; a dalok, legalább a világiak, úgy látszik, ifjabb korából, Rómában lakta idejéből, valók [5]), a többi jobbára az utolsó évekből. Gyűjteményöket kétség kivül már Rohoncon írta össze. Itt érte utól a vég sors. Ugyanis 1779. évi december 17-kén estve vérhányás vette elé, más nap reggel szélhüdés következett, mely azonban nem gátolta a vég szentségek fölvételében, mik után még az nap, vagyis dec. 18-kán estveli öt óra tájban, élte hetvenhatodik évében [6]), csendesen kimúlt.

[5]) „Mely kedvvel fogadta légyen nemzetünk Faludinak munkáit, eléggé megmutatta az, hogy énekei, még minekelőtte Révai hazafiúi szorgalmatossága által közre hozattatnának is, többnyire már az egész hazában elterjedtenek“: mond Bacsányi, a M. Muzeum (1788-ki) I. kötete 107. lapján.

[6]) Halála módját és idejét, melyről eddig nem tudtunk közelebbről semmit, Fatovich Mátyás rohonci kerületi alesperesnek 1779. dec. 20-dikán az egyházi tanácshoz intézett leveléből vettem. — E tudósítás azt mondja ugyan: „post *expletos* septuaginta *sex* annos“, mi szerint Faludinak 1703-ban kellett volna születnie; de mind *Horányi*, ki még Faludi éltében emlékezett róla in Mem. Hung. I. 661., mind *Révai*, ki Faludi Életében (a Nemes Ember 1787-diki kiadásában) ennek születése *napját* is följegyzé, s ehez képest bizonyosan végére járt a dolognak, 1704-re teszik, amiért én is feljebb ez évet fogadtam el. — Nem csak az imént említett levél, hanem a Faludi

Faludi, külsejére közép termetű, teljes képű, s öreg korában is testes s kevéssé kopasz volt [7]). Jellemére nézve emberszerető, egyenes szívű, a rágalom és emberszólás gyűlölője [8]): ennyiből áll, mit egyéniségéről tudunk. Hogy sokoldalú képzettségű tudós volt, bizonyítja tanári hosszas pályája, melyen mint láttuk nem csak humaniórákat, bölcsészetet, és több mathematikai tanokat, nem csak erkölcsi hittant és exegesist, hanem római és német törvénytörténetet is tanított; hogy alkalmas előljáró és gondviselő, mutatja különféle kormányzó hivatalokra alkalmaztatása; szépeméje, ízlése s munkás hazafiságának pedig költői és prózai írásai állandó emlékei.

Tudnillik Faludi, számos fordított és eredeti erkölcsi munkái által a Pázmány után hanyatlásnak indúlt magyar próza újabb megalkotója lett. Teljesség, szabályosság, nemes egyszerűség bélyegzik azt; egyszersmind utolsó letéteményese ő a régi magyaros sajátság és színnek, míg másfelül a nyelvet, különösen a latin és franciának nyomán, nem kevés új fordúla-

---

hátrahagyott kisded vagyona összeírása közlését is mélt. Szenczy Ferenc szombathelyi püspök úr irántami jóságának köszönöm; mely utóbbi iromány szerint Faludi hagyománya arany, ezüst és réz pénzben 210 frt. 46 krból, s a ruhái s házieszközei után árverésen befolyt 59 frt. 57 krból, kicsiny és jelentéktelen könyvtárkája pedig huszonegy darabból állt, melyhez saját munkái közől a Szent és Bölcs Emberből együtt 48 példány járult.

[7]) *Bacsányi* Faludi Versei mellé adott Életében, 140. l.

[8]) *Révai* Faludi Életében a Nemes Ember 1787-ki kiadása előtt.

tokkal gazdagítá. De nem csekélyebb érdeme van a költészet körül. Azon hév, gazdag képzelem és termékenység, mik kortársának, Amadénak, sajátjai, nála nem találtatnak fel; deigen a forma tökélye, mely magára is maradandóságot biztosítana költeményeinek. „Kétségkivül (így értekezik egyik munkám [9]) Faludiról, a költőről) a választott életmód s klastromi nevelés az, mely kitünő lyrai képességét gazdagabban nem engedte kifejlődni. Mégis, az olasz ég kicsalta azt alvó csiráiból. Faludi 1704-ben születvén, már harminchat éves volt, mikor Rómába jutott. Itt, hazájától távol, érezte legforróbban a haza szeretetét ébredni kebelében; itt folytatta vagy kezdte azon műveket, melyek által a Pázmány óta ismét alászállott magyar prózának valóságos másod restaurátora lett; itt emlékezteték az éjjeli serenádák azon hol méla, hol dévaj dalokra, miket egykor, ifjúsága éveiben, a Rába és Gyöngyös partjain, s holdvilágos éjeken a Duna szürke hajóiról, hallott. S e néphangok emlékezetének nelegitő, az olasz áriák és francia chansonok ízléstisztitó befolyása alatt irogatta a szeszély, a jó kedv s derült életbölcsészet által meghiggasztott lélek nyugalmát éreztető dalait, mik első classicai mintái a magyar dalnak: általában az első *műdalok* irodalmunkban.

Faludi régibb lyrikusaink közt a legtárgyilagosabbik. Rég túl van ő azon harcokon, melyeket eleven természete a szerzet törvényeivel küzdött, míg

[9]) A Magyar Költészet Története (Pest 1854, ismét 1867) XXVII. Előadás.

azon megnyugvásra jutott, melyet „Remetéje“ ajkain oly valóan és megkapólag szólaltat meg. Azontúl ő csak észlel, s az észleltet költőileg újra-teremti; nem saját érzéseiből, hanem költői helyzetekből indúlva, észleleteit ő concrét valósággá emeli, s mert nem a tárgy őfelette, de ő uralkodik a tárgyon, azért oly plastikus, alakjai oly minden oldalról kiképzettek, oly elevenek s a festői háttérből kiszökők. A természetélet örömei, miket a *Tavasz* s *A Hajnalban* énekel meg, az emberi dolgok hívsága, melyet a *Szerencséről* szóló két dal, a „*Vigaság nem vigaság*“ s a *Pipadal* tárgyalnak, egyéni, de tapasztalás és gondolkodás által lecsillapúlt, s a világ befolyásain túlemelkedett érzések igazán költőileg tárgyilagosított nyilatkozásai. De legszebbek a szerelmes kötődés (*Kisztő; Felelet*), a féltés és kiengesztelődés, az idylli ártatlanság és bizodalom (*Klorinda*), úgy a szabadságnak jelképes előadásai (*Tarka madár*), mikben kedély és naivság váltakoznak; csupa erő és nyers tűz a *Nádasdi dala;* jókedvű gúny a *Phyllis*, a „*Nincsen neve*“, mely utóbbi, valamint az *Útravaló*, igazi népies hangon szól. Ritkábban buzdúl vallásos érzésekre; de kettőben istenes dalai közől (*Úr Jézushoz, A Feszülethez*) mélyen lángoló buzgóság rebeg, s azokat szent énekeink legszebbjeivé avatja. Alkalmi darabjai jelentéktelenek; a tárgyaknak nincs költői oldalok, s azért lelkesedés nélkül írvák; de igen szépek *pásztori énekei*, melyek egykor annyira csodáltattak, most oly kevésre becsültetnek. Eszme, élet és nevek idegenek: mégis, nem tagadhatni, az öltöztetés

elég nemzeties, és csak a conceptió és forma közti öszhang hía az, mi a hatást zavarja.

Faludinak, a költőnek, egyik eddig nem méltatott érdeme a formában van. Az ő dalai gondolatban és előadásban jelesen kiformált egészek; szchémái pedig oly dallamosak, oly könnyűk és tiszták, hogy valamint szellemök szerint Faludi a francia, úgy formára az új iskolának valódi kezdőjeül tekinthető. T. i. énekei nagyobb része igen tiszta trochaeusi lejtéssel bír, néha szinte mértéki tisztasággal; de van, mely oly kibélyegzett jambusos emelkedést (A győzedelmeskedő Nádasdi; Remete), más mely oly daktylusos lengedezést éreztet (Klorinda, Forgandó szerencse), miszerint innen a német iskola híveinek tiszta mértékéhez már csak fél lépés volt hátra.

Faludi könyvészetéhez térek. Életében következő munkái s azok különféle kiadásai jelentek meg:

1. *Istenes jóságra és szerencsés boldog életre oktatott Nemes Ember.* Irta ánglus nyelven Dorell József, fordította olaszból Faludi Ferenc, S. J. *Első kiadás,* Nagyszomb., akad. böt. 1748. 4r. — *Második kiadás* Buda, Nottenstein Veronika bet. 1749. 4r. — *Harmadik kiadás* Nagyszomb. akad. böt. 1771. 4r. (Jankowich).

2. *Istenes jóságra és szerencsés boldog életre oktatott Nemes Asszony.* Utóbb pedig a Hadi és Udvari Embereket néző közbeszédek. Irta ánglus nyelven Dorell József, ford. olaszból Faludi Ferenc, S. J. *Első kiadás* Nagysz. akad. böt. 1748. 4r. — *Második kiadás* Buda, Nottenstein Veronika bet. 1749. 4r. — *Harmadik kiadás* Nagyszombat, akad. böt. 1771. 4r. (Jank.).

3. *Istenes jóságra és szerencsés boldog életre oktatott Nemes Úrfi.* Írta ánglus nyelven Dorell József, ford. olaszból Faludi Fer., S. J. *Első kiadás* Nagyszombat, akad. böt. 1771. 4r.

4. *Bölcs és figyelmetes Udvari Ember.* Írta spanyol nyelven Gracián Boldizsár, ford. németbül Faludi F., S. J. *Első század. Első kiadás.* Nagyszombat, ak. böt. 1750. kis 8r. (4) 207 (és 13) lap. — *Második nyomtatás* Pozsony, Landerer bet. 1771. kis 8r. (8) 176 (és 8) lap.

5. *Bölcs és figyelmetes Udvari Ember.* Írta . . . ford. (franciából) Faludi Fer., S. J. *Második század. Első kiadás.* Pozsony, Landerer, 1770. kis 8r. (6) 176 (és 8) lap. — *Második kiadás* Nagyszomb. akad. böt. 1772. kis 8r. 210 (és 12) lap.

6. *Bölcs . . Udv. Ember. . . . . Harmadik század. Első kiadás* Pozsony Landerer, 1771. kis 8r. 160 (és 8) lap. — *Második kiadás* Nagyszombat akad. böt. 1772. 182 (és 10) lap.

7. *Szent Ember*, vagyis szent életre vezérlő, istenes életre vezérlő oktatások. Írta Faludi Ferenc, Soc. Jesu. *Első kiadás* Pozsonyban, nyomt. Patzkó Ágoston Ferenc bet. által. 1773. kis 8r. (6 és) 151 l.

8. *Bölcs Ember*, vagyis az erkölcses bölcseségre vezérlő rövid oktatások. Irta Faludi Ferenc, néhai jezsuita. *Első kiadás* Pozsonyb., nyomt. Patzkó Ág. Fer. bet. által 1778. 8r. (4 és) 160 l.

Faludi halála után főkép *Révai Miklós* buzgólkodott annak munkái hol újból, hol első kiadásában. Ő volt első, ki régibb és élő költőink kiadása által a magyar szellemi tőkét újabb s elevenebb forgásba

hozni szándékozott. Erre célzott „A magyar Költeményes Gyűjtemény“ kiadásával, s ezt Faludi költői munkáival nyitotta meg ily cím alatt:

9. *Faludi Ferenc Költeményes Maradványai.* Egybe szedte, s előbeszédekkel, jegyzésekkel és szükséges oktatásokkal megbővítve közre bocsátotta a magyar Költeményes Gyűjtemény öregbedésére Révai Miklós. I. köt. 238 l. II. kötet 184 l. Győrött, Streibig József bet. 1786. nagy 8r. Tartalma: a költő énekein és „pásztor énekein“ kivül annak élete és „a pásztorköltésről való oktatás“ Batteux után Révaitól, mely az első kötet nagyobb felét teszi; Constantinus Porphyrogenitus [10]) s a „Jegyzőkönyv“, melynek fejezetei: Magyar közmondások, Szépen illő társ-igék, Szép magyarázatok, Ékes mondások.

E kiadást más évben legott Faludi *majd minden munkái* követték ily rendben: 1. Nemes Ember, Faludi életével (18 és) 224 l. — 2. Nemes Asszony (6 és) 248 l. — 3. Nemes Úrfi (8 és) 220 l. — 4. Szent Ember 119 l. — 5. Bölcs Ember 122 l. — Mind ezek címlapjain „második kiadás“ áll: az első hármon, mint láttuk, hibásan. T. i. már akkor Faludi előbbi kiadásai oly ritkák voltak, hogy Révai maga is csak egyet-egyet ismert mindenikből. Csínosan jelentek meg Pozsonyban, Patzkó Ágoston Ferenc költségeivel 1787.

---

[10]) És pedig először. Sándor ugyan Kassán, 1754-ben megjelentnek állítja Könyvesháza 110. lapján, de ott csak annak programmja jelent meg (l. Új M. Muz. 1852. II. 159. l.), mikor a darabot Kaprinai az egri püspök tiszteletére adatta.

nagyobb 8rétb. — 6. Faludi Ferenc Költeményes Maradványi a Jegyzőkönyvvel együtt. Második megjobbított nyomtatás. Pozsony, Loewe Antal bet. 1787. (10 és) 260 l. Kimaradtak e kiadásból az elsőbe felvett életrajz, értekezés, némely deák s neki tulajdonított francia versek. — Végre 7., vagyis Faludi öszves munkái sorában először:

10. *Téli Éjtszakák*, vagyis a téli estidőnek unalmait enyhítő beszédek. Faludi Ferenc maradvány munkája. Holta után darab írásaiból közre bocsátotta Révai Miklós. Pozsony, Patzkó Ág. Fer. költs. 1787. 8rét 331 l.

Révai tehát nem csak a Faludi életében megjelenteknek adta — az Udv. Emberen kivül — correct és csínos kiadásait, hanem költői műveit s Téli Éjtszakáit a szerző saját papirosaiból első bocsátotta ki. *Landerer Mihály*, vetélkedve Patzkóval, ezt még azon évben nyomban követte a Dorell-félék újranyomtatásával. Így jött tehát szinte 1787-ben Pozsonyban és Kassán: 1. a Nemes Ember (12 és) 244 lap, mely előtt Faludi életét is utánnyomtatta a Révai-Patzkó kiadásból; 2. Nemes Asszony 272 l. 3. Nemes Úrfi 237 l.

Erre közel negyven évig pihent a Faludi-irodalom, míg *Bacsányi János* a maga, Révai nyomán kiadni szándéklott, költői gyűjteménye programmjában „A magyar tudósokhoz“ (Pest, 1821.) emlékezetét ismét megújította, s annak első (és utolsó) kötetéül csakugyan a mi költőnket választotta. Címe e kiadásnak: *Faludi Ferenc Versei.* Kiadta Batsányi János. Pesten, 1824.

Petrózai Trattner János Tamás bet. és költs. kis 12r. (14 és) 263 l. Ebben, mint a cím is jelenti, csak a verses költemények foglaltatnak. A könyvnek felét a kiadó toldaléka foglalja el: „Faludi Ferenc életéről s munkáiról, és a magyar nyelvről s versszerzésről", mely nem volt egyéb, mint egy nagy, szenvedélyes és részben epés invectiva az akkor harctéren állott új iskola ellen, iskolamesterhez inkább, mint szépészhez illő. A közönség a magát túl-élt tudós e vállalatát hidegen fogadta, s így az sem Faludi hatását nem élesztette fel, sem folytatást nem ért.

Újra több mint húsz éves időköz, mely után egy névtelen (G. N.) *Anthologiát* adott *Faludi Ferenc Munkáiból* a Kassán Werfernél 1836-ban megindult „Zsebkönyvtár, Magyar írók Remekei" harmadik kötetéül (16r. 143 l.), melyben a szerző rövid életrajzán kivül huszonegy költemény s három beszély áll a Téli Éjtszakákból; Ponori *Thewrewk József* pedig a Révai sorából kimaradt *Udvari Embert* hozta ismét forgásba egy harmadik kiadásban: Pozsony, Schmid Antalnál 1837. n. 8r. 236 l.

Eddig terjedt e korig Faludi irodalma. *Szilasy János* nagyváradi kanonok, volt a legújabb időben első, ki a magyar akademia philosophiai osztályának 1850. júl. 8. tartott ülésében Faludi Ferenc élete s különösben ethikai munkái bővebb méltánylásával [11]) a

[11]) L. azt a Religio című folyóirat azon félévi 8. és 9. számaiban; s újra *Szilasy János* Philosophiai Tanulmányaiban. Pest, 1856.

derék író emlékezetét ismét megújította. S nem csak, hanem szerencsés is volt Szaniszló Ferenc nagyváradi püspököt, Faludi összes munkái kiadatására határozni. S így közvetve neki, közvetlenül pedig a nagyméltóságú váradi püspöknek köszöni az ügy, hogy Faludi, ki már csak az irodalomtörténeté volt, új életre támadt köztünk. Én csak e nemes lelkű férfi akaratának sáfára voltam az ily című legújabb kiadásban: *Faludi Ferenc Minden Munkái*, Pest 1853. 4r. XX és 940 l. — Ez a prózai részben, különösen a Dorell-féle három munkában, a Faludi saját ügyelete alatt megjelent újabb kiadásokon, az Udvari, Szent és Bölcs Ember az elsőkön, a Téli Éjtszakák, a színmű s a Jegyzőkönyv Révai szövegein alapszik, miután Faludinak Révai kezénél volt kézirattöredékeihez nem járulhattam. Szemmel tartottam az illető munkáknál némely *códexeket* is. Ilyek:

1. *A Szent Ember egyetemi kézirata.* Ez 4rétben 90 lapot tölt be, s részben Faludi saját kezétől származik. Néhány helyen a szerző szövegét visszaállítottam, melytől már az első kiadásra ügyelő eltért.

2. *A Versek egyetemi kézirata*, mely Faludi harmincegy költeményét foglalja magában; Kaprinai István a híres történetbuvár saját kezével nagy szorgalommal írva, feltünőleg szép beosztással. 4-rétben 141 l.

3. *A Versek akademiai kézirata*, mely szinte harmincegy, de részben más, költeményt tartalmaz; ismeretlen kéztől; elébb a Batthyányak rohonci könyvtáraé. 8rétben 96 l.

4. *Faludi önkezű verses-códexe,* mely harmincöt költeményt tartalmaz. 8rét 131 lap, mely közt 35 beiratlan. 1791 óta a szombathelyi püspöki könyvtáré, honnan azt méltóságos Szenczy Ferenc püspök jóvoltából nyertem ki. A versekben egészen e példányt követtem.

5. és 6. *Constantinus Porphyrogenitus* két rendbeli kézirata, Kaprinai kezétől 1754-dikből. Az elsőbbikben számos változtatásokkal, melyeket a leíró tett, midőn e darabot Egerben, 1754. Barkóci Ferenc egri püspök tiszteletére a tanodai ifjuság által eljátszatta; a másik (6) ennek ismét változtatott tisztázata. Az egyetemi könyvtárban.

A sort bezárják szinte általam kiadva *Faludi Ferenc Versei,* ötödik kiadás. Pest 1854. 12r. XII és 116 l.

Faludi írásmódja a dunántúli nyelvjárást tükrözi vissza, különösen a hosszú *í*-k rövidítésében, a sziszegő vég mássalhangzóknak hangzó rag v. képző előtt megkettőzésében, a ki-, leható és távolító helyragok tompamélyen hangoztatásában (bul, rul, tul) stb. Miután Révai mind ezeket, a múlt században már az irodalmi nyelvben közönségessé lett tiszai nyelvjáráshoz idomította, megtartottam ezt, elégnek vélve a változtatásról említést tenni, s ezt annál is inkább, mert Faludi az Udvari Ember II. és III. századában maga is eltért a tul-tültől, s így ingadozást mutatott. Egyéb sajátságait, mik a nyelv korára és Faludira nézve jellemzők vagy sajátságosak, híven megtartottam, vagy hol újabb kiadói tőle eltértek, visszaállítottam.

BESSENYEI GYÖRGY.

1742—1811.

Galantai és bessenyei Bessenyei György, egy hajdan nagy fényű ház ivadéka [1]), Bercelen, Szabolcs vármegyében 1742-ben [2]) született. Atyja, bár meglehetős vagyonú, de sok gyermekkel levén megterhelve, nem sok gondot vagy költséget fordíthatott György neve-

[1]) *Kazinczy Ferenc* Báróczy Életében (Báróczy Minden Munkái VIII-d. köt. végén, 11. l.).

[2]) Ezen évet lehet legtöbb valószínűséggel Bessenyei születési évének felvenni. T. i. mint maga beszélli a *Holmi* 85. lapján, 13 éves volt, midőn a syntaxist odahagyta, 1 évig otthon tanula 4-ig hevert, s a gárdához jövén lett 19 éves; ott — mint maga írja — „egy huzomba 11 esztendeig szűntelen ölte magát." Ha a tizenegy évet, mely ama tizenkilenccel harmincat teszen, akkorra értenők, midőn a Holmit kiadta (1779), 1749-ben kellett volna születnie, mi nem lehet, mert az 1772-ben megjelent Hunyadi László ajánlólevele szerint e darabot „mintegy huszonöt esztendős korában" készítvén, ha 1749-ben született volna, 1772-ben csak huszonhárom éves volt volna; kell tehát írói fellépésére érteni, mely szerint a felebbi számok összeadása után, 1772-ben harminc éves volt, s így 1742-ben született.

lésére; s így történt, hogy a pataki collegiumban a „syntaxis"-ig iskolázott fiút tizenhárom éves korában (1755) otthon tartotta, hol egy évig még házi oktatást nyert (a predikátor vagy mestertől), de az is megszűnvén, négy évig hevert, miután sem Patakon, hol azon időben a tanítás lényege classicusok recitáltatásából állt, a nélkül hogy a tanuló azok értelmébe és szellemébe beavattatott volna, sem otthon, hol deák gyakorlatoknál egyebet nem csinált, valami életrevaló s elmét gerjesztő ismeretekbe be nem vezettetett [3]). Ekép elhanyagolva ismeretekben, s erkölcseiben csínatlan [4]) volt a különben legszebb magyar typusú ifjú [5]), midőn az 1760-ban felállított m. királyi testőrseregbe bejutott. Tizenkilencedik évébe járt, s nem tudott németül,

[3]) Érdekesek mind Bessenyei ifjúkorára, mind a ref. iskolák akkori állapotjaira nézve a *Holmi*nak XI., XII. és XIV. cikkelyei, hol azok ad vivum rajzolvák.

[4]) L. a *Holmi* említett XIV. részét. Azért mondja *Kazinczy* az id. h. „Bessenyein (midőn Bécsbe jutott) kiismerszett, hogy új világban él itt." V. ö. nekrológját is *Annalen d. Literatur im öst. Kaiserthume*, 1811. VIII. 245 l.

[5]) „Bessenyei — mond *Kazinczy* ugyanott — fekete szemekkel és üstökkel egy szép Meleágerhez, egy nemesb arcvonású inas combos Faunhoz hasonlíttathatott." Egyike lett ő a bécsi szép világ kedvenceinek, s nem csak egy nagy tekintetű udvari hölgynek volt kedvében — *Kazinczy* az id. h. 12. l. — de királynéja kegyelmes figyelmét is magára vonta. — „Ha B. a régi classicusokat tanulmányozta volna, mond a bécsi nekrológ az id. h., mint író épen úgy volt volna *capite altior aliis*, ahogyan óriási termetével haladta meg valamennyit."

huszonhárom volt, s nem franciául [6]); a deákot rég elfelejtette, magyar olvasmányai nem hatottak túl a ponyvairodalmon. De a legkedvezetlenebb előzmények is a nagyra törő elmét el nem fojthatták, csak parlagon hagyták volt. Bécsben az új világ, a míveltség művei, a szebb társaságoknak, mikben állásánál fogva bejáratos lőn, tanulságos és egyszersmind igénylő hatása elmaradottsága kínos eszméletét keltvén fel benne, a haladás végtelen sovárgásával tanulásnak állt. Nyelvek, bölcsészet, történet és irodalom voltak nappali és éjjeli tanulmányainak tizenegy évig tárgyai; szinte kirekesztő közege a francia irodalom. A világos eszű ember hasonlítgatni kezdett, s világos tudatára jutva nemzete szánandó elmaradásának, ifjúi tűzzel s férfias erélylyel társait egy új magyar irodalom megteremtésére, pártolására, éleszteni, hazájabelieit buzdító levelekkel felkeresni, maga, s vele és utána mások, dolgozgatni; míg végre 1772-ben „*Ágis tragédiájával* öt játékban, versekben" (hozzá járul egy utójáték: *Agiáris keserve*) fellépett, melynek maga Mária-Terézia fogadta el ajánlását, Bécs, k8r. Követték ezt még ez évben 2. „*Hunyadi László tragédiája*, három játékban és versekben" [7]); s toldalékúl *elegyes versei*,

[6]) Ön vallomása szerint: Geschäfte der Einsamkeit a 77. l. *Kazinczy* az id. h.

[7]) Különben ez volt Músájának első zsengéje, melyet mintegy 25 éves korában, tehát 1767-ben dolgozott (l. a 2. jegyz.). Ezért oly gyenge e darab Ágishoz képest; ezért határozta el kevéssel kijövetele után már annak egészből átdolgozását, és pedig 5 felvonásban.

Bécs, k8r. 3. *Az Embernek próbája*, philosophiai költemény négy levélben [8]), s toldalékúl ismét *elegyes versek s kötetlen darabok*, Bécs, n8r. 4. két leiró költemény: *Az Eszterházi Vígasságok*, s hozzá ragasztva: *Delfén*, Bécs, k8r. Ezekre következtek: 5. „*Buda tragédiája* öt játékban" (s versekben) Pozsony, 1773. 8r. (második kiadása „Attila és Buda trag." cím alatt, Pozsony 1787.). Ez időből való 7. egy eposi költemény, *Mátyás király*, hat éneke, melynek közzétételét Hunyadi Lászlója végén igérte, de a censúrától eltiltatván, egy mutatványon kivül (Magyar Muzeum I. köt. 121—132. ll.) sem meg nem jelent, sem be nem fejeztetett (t. i. a hat ének Mátyás tetteit 1468-ig tárgyalja). Ugyanekkor dolgozott *Homerus* rövidített fordításán is, de menynyire ment benne, nem tudjuk [9]); az sem világot nem látott, sem kéziratban fenn nem maradt. Ez idő óta Bessenyei költői munkásságát mindinkább a bölcsészet, a theologia s a történelem, s ez is bölcsészeti szempontból, tolták háttérbe. Hittudományi foglalatosságai első jelét egy németből fordított irat: 8. *A szent apostol Tamás*, mint ellene állhatatlan bizonysága

---

[8]) „Sokan vannak — így ir Bessenyei maga Lucánusa előszavában — kik hiszik, hogy az Embernek Próbáját Popból fordítottam, pedig tudtodra van, hogy ezen munkám épen nem fordítás, hanem csak az anglus Pope Sándor gondolatainak magam módja szerént való követése, hol magam gondolatja sokkal több van, mint Poptól vettem."

[9]) „Ezek (t. i. Buda, Mátyás kir. és az Emb. Pr.) után kevés idő múlva — így ir Hunyadi végszavában, 1772. — fog megjelenni Homerus rövideden magyar versekre fordítva."

a Jézus Krisztus istenségének, Pozs. 1773., s egy philosophiai novella adta, melyet „Die Amerikaner“ cím alatt németül adott ki, Kazinczy Ferenc pedig magyarúl: 9. *Az amerikai Podoc és Kazimir keresztyén vallásra való megtérése* cím alatt, Kassán, 1776. k8r. Következtek 10. *Lucánus első könyve*, Pozs. 1776. k8r. 11. *A Bessenyei György Társasága*, Bécs, 1777. k8r., egy kis gyűjtelék saját, úgy Orczy, Barcsay és Báróczi verseiből, kik mint költők először itt léptek a közönség elibe. E kötetkéhez járultak 12. „*Futó darabok B. Gy. által*“ philosophiai s tanköltői tartalommal. 13. *Anyai Oktatás*, Bécs, 1777. 8r. (erkölcsi levelei egy anyának, leányához). 14. A mi urunk *Jézus Krisztusnak haláláról* való gondolatok, franciából, Pozs. 1777. 12r. 15. „*A Filosofus*“ (vígjáték öt játékb.), Pest, 1777. 8r. 16. „Die Geschäfte der Einsamkeit,“ Bécs, 1777. 8r. (bölcsészeti tartalommal). 17. *Hunyadi János Élete s viselt dolgai*, Bécs, 1778. 8r. 18. *Magyarság*, hely nélk. 1778. 8r. (szózat a magyar nyelvnek a tudományokban felvétele iránt; újra lenyomtatva a Tud. Gyűjt. 1826-ki I. kötetében). 19. *A Holmi*, Bécs, 1779. 8. (bölcsészeti, irodalmi és költői tartalommal). 20. *A magyar Néző*, hely s évjegy nélk. (Bécs, 1779. k8r. bölcsészeti). 21. *A Hármas Vitézek*, vagy Triumvirátus (szomorú. 5 felv.) Voltaire szerint. Bécs, 1779. 8r. 22. *Galant Levelek*, (franciául is: Lettres Galantes cím alatt) hely s évjegy nélk. (Jankowich szerint Bécs, 1779—1780.) 8r. Ekkor adta ki (1779. v. 80.) Voltaire Mahometjét Zechenter fordításában, Pozsony, évjegy nélk. Következett 23. *Egy Magyar Társaság iránt való Jámbor Szán-*

dék („A tek. és ns Magyar Hazának kegyelmes és nagys. főrendeihez . . . egy hazáját s nemzetét híven szerető magyar"), íratott 1781. kiadta a szerző neve nélk. Révai Bécsben, 1790. (az országgyűlés alatt) n8r. Ez első tizedében a Bessenyei munkásságának készültek még következő munkái: 24. *A magyar nemzetnek szokásairul, erkölcseirül, uralkodásának módjairul, törvényeirül s nevezetesebb viselt dolgairul.* Első könyv (XI. század; s kiegészítéseül: *Egész Európa formája a XI-d. százban*). 25. *A Törvénynek Útja* (bölcsészeti). 26. *Tudós társaság* (értsd: társalkodás, beszéllgetés, az emberi boldogság legbiztosb útjáról). Ezek „Mátyás király"-lyal együtt a censúra által eltiltatván, Bessenyei az elsőt, mely első része csak Magyarország philosophiai történetének, nem folytatta, s mind a négy művet 1778-ban elkeseredett lélekkel a pálosok pesti könyvtárában letette [10]). Végre ez időszakból való kétség kivül 27. *Töredéke a magyar nyelv kimíveltetéséről*, de mely csak a mi időnkben, a Tud. Gyűjt. 1823-ki I. kötetében jelent meg. Ezekkel záródik be Bessenyei

---

[10]) Ott látta azokat *Bacsányi* 1782 körül, s megismertetvén azokat a kassai *Magyar Muzeum* I. köt. 115—133. ll., hol „Mátyás király"-ból mutatványokat is közöl, hozzá teszi, hogy „eloszolván már az említett szerzetes atyák (a pálosok), hacsak vagy maga a szerző, vagy *valamely jóltevő eset által* napfényre nem kerűlnek, talám örökre elvesztek." Ily jóltevő eset nekem engedte a szerencsét azokat 1839-ben a bencések pápai könyvtárában fölfedeznem, honnan a derék és közlékeny atyák szívességéből kölcsön kinyerteket Pestre hoztam, s az akademia s a magam számára lemásoltattam.

irodalmi működései első kora. Életéről ez időben az adatok kevesek és határozatlanok. 1772-ben az „Ezterházi Vígasságok“ előszava alatt gárdahadnagynak írja magát. Meddig szolgált a testőrségnél, nem találom biztos nyomait; hogy a hadsereghez magát át nem tetette, kétségen kivüli [11]). Irodalmi szenvedélye, s tán betegsége is (fövenykór), mely különösen 1774-ben gyötörtte, maraszthatták Bécsben [12]). A következő évbe vagyok hajlandó tenni olasz útját is [13]), s innen lehet, hogy sem 1774, sem 75-ből nem bírunk külön kiadott munkáját. Pártfogoltja volt ő a gr. Beleznai háznak; b. Podmaniczky Anna, gr. Beleznai Miklós tábornok neje segedelmével adta ki Hunyadiát; a tábornok maga, ki akkor a helv. hitvallású egyház dol-

[11]) Bírunk 1771-től 1779-ig mindegyik évből Bessenyeinek *Bécsben költ* leveleit, az egy 1775. év kivételével, de akkor háború nem volt.

[12]) L. b. Orczy Lőrinchez 1774. dec. 15. írt epistoláját a *Bessenyei György Társasága* 39. lapján:

Közelítgetek már egészségem felé,
S építgetem kunyhóm a Helikon mellé.
Hat hónapja múlt már hogy csak heverészek,
S testem csatái közt szűntelen szenyvedek:
Több mint öt font homok ment ki a véremből,
Mely sok verset elvitt megbágyadt elméből.

[13]) Ennek nyomát találjuk a *Holmi* 92—95. ll. álló tájképecskében, melyben így kiált fel: „Neked pedig, kies Veneri, örök emlékezetedet szívemben elviszem“; a jegyzésben pedig: „Veneri, a sardiniai királynak nyári palotája, melyet *Turínba létemkor* láttam Olaszországba, kiességéről soha el nem felejtkezhetem.“

gait vitte az udvar előtt, őt nevezte ki az egyház ágensévé [14]). De, ha Kazinczynak hihetünk, a bővebben költő Bessenyei elúnatta magát jóltevőjével, és Beleznai kénytelen volt visszahúzni kegyeit. Lehet azonban, hogy Bessenyei katholikus hajlamai [15]) idegenítéték el tőle a hitbuzgó főurat, miknek következtén, s mint látszik Mária Terézia befolyása alatt is, 1779. aug. 15. Bécsben a sz. Károly egyházában letette a római hitvallást a salzburgi herceg-érsek kezeibe [16]), s a testőrseregből kilépvén, a cs. k. udv. könyvtárnál tiszteletből hivatalkodott, honnan végre 1784-ben hazájába tért, s Biharban, berettyó-kovácsii birtokán megvonúlva élt. A megye gyűléseit azonban, és törvényszékeit, mint táblabíró, soha el nem mulasztotta, s tudománya, szerénysége s mindenek által elismert egyeneslelkűsége által magának köztiszteletet érdemlett ki [17]). Élte e második időszakát is buzgó munkásság

---

[14]) L. *Kazinczy F.* az id. h. 12. l.

[15]) Melyek már 1771-ki máriavölgyi kirándúlásakor kezdték magokat jelengetni. L. a Hunyadi László Toldalékában a 70—74. ll.

[16]) „Ki maga vitte ki a hírt az ez után várakozó császárnéhoz Szépkútra“ mond *Kazinczy F.* az id. h.

[17]) L. *Kazinczy F.* az id. h. — Nem is misanthropia volt az, miért B. elvonúlt életet élt hazájában, hanem valami más. Álljon itt a Bihari Remetéből (nálam II. db. 106. l.) egy hely, mely egyszersmind B. e korbeli élete módját rajzolja. „Boldogságomra szolgál, hogy az emberi karnak mindenféle bolondságát kinézhettem, és tőllök annálfogva megmenekedhettem. Semmiféle vágyódás nem emészt, sem mérsékletlenségre nem vihet. Hijába kénszerít (a vágyódás t. i.) hogy írjak: soha ebéd után

közepett töltötte, a nélkül mégis, hogy többé egy sort is nyomatna, azon üdvözlő költeményen kivül, melyet 1795-ben József főherceg helytartóhoz intézett [18]), bár újabb munkái kiadásáról, mint látszik, koronként gondolkodott [19]). De azon korszakot, melyet ő derített a magyar irodalomra, egy szerencsésb, egy fényesb, már homályba sülyesztette, s ezzel őt magát is. Ekkép, elfelejtve a haza által, halt meg az új literatúra megindítója májusban, 1811., s rendeléséhez képest kertjében egy almafa alá temettetett. Kovácsii magányában dolgozott s mind eddig kéziratban maradt munkái, és

más napig egy órára sem vehet. Ebéd előtt nem többet, legfeljebb három óránál. Semmi más, rendetlenségbe nem ejthet. Egészségem, kenyerem, mértékre vett kívánságomat tökélletes megelégedésben tartják. Csak az okos emberi társalkodás hibázik lakásomban; de minden embernek el kell valami nélkül lenni, ha nagy úr is. Kénytelenek vagyunk a sorssal alkura menni. Annyira megszoktam a magánosságot, hogy az emberek közt való őgyelgés halálos unalmamra lenne. A kinek esze nincs, nem kell: a kiben örömemet találnám, hozzám lakni nem jön. Jó így is lenni a világnak sok másféle nyavajgásai közt."

[18]) Címe: „Dicső Árnyékok, melyek fels. királyi ő hercegségének József Antalnak ezen örömnapunkon, melyen fels. Helytartóját a magyar haza alázatos tisztelettel köszönti, áldoznak. (Pest, 1795.)

[19]) Több kiadatlan munkáinak egyes helyei s némely levelei (l. a Kazinczyhoz 1802. aug. 15. költet is, Új M. Muz. 1853. I. 496. l.) mutatják, hogy ő azokat közvettlen kiadásra szánta. Közlötte is kéziratait egy és más nagy és nem nagy úrral, de sem Maecenása, sem közbenjárója nem akadt: B. pedig sem koldulni, sem elszigeteltségében kiadó után járni nem tudott.

pedig a *költőiek:* 1. *A Méltóság keserve,* első könyv, tanköltemény 12 szakaszban. 1796. 4r. (a szerző önkézirata saját könyvtáramb.) 2. *A Természet világa,* vagy a józan okosság, tankölt. három könyvben s 8 kötésben 1794—1801. (a szerző önkézirata a nemzeti muzeum könyvtáráb. s külön az első kötés 1794-ből szinte ott). 3. *Debrecennek siralma,* leíró költ. a debreceni híres égésről 1802. (önkézirata a nemz. muzeumb.). 4. *Az Ember,* az anglus Popnak elméje szerint 1803. (mint látszik vagy a Pope hason című munkájának fordítása, vagy az 1772-ben kiadott Ember Próbájának az eredetihez ragaszkodóbb átdolgozata [lappang] [20]). 5. *Tarimenes Útazása,* philosophiai regény 1804. (önkézirata Katona János fűzesgyarmati jegyzőnél; megv. a sárospataki ref. colleg. könyvtárában is; egy mutatványa megjelent a Szépirod. Lapok 29. és 30. sz. 1853.). 6. *Láisz,* vagy az erkölcsi makacs, vígj. öt játékb. és versekben (önkézirata Kazinczy Gábor gyűjt., másolata nálam). 7. *Dudásból lett Doctor,* vígjáték (?) [21]). 8. Egyéb *színdarabok* [22]). Következnek a *történelmiek* és *bölcsészetiek,* úgymint: 9. *Romának viselt dolgai,* két

---

[20]) Említi ezt a *Hazai és Külföldi Tudósítások* nekrológja (1811. I. 46.) azon kéziratok közt, miket Bessenyei maga, kevés nappal halála előtt, Sápi Sámuel ref. pred.-nak a nemz. muzeum számára átadott. De sem ott, sem tudtomra másutt az nem találtatik.

[21]) L. a *Hazai és Külf. Tud.* az id. h.

[22]) Miket B. egy még most is élő szabolcsi rokonának ajándékozott, ki vele lakott, s kit B. igen szeretett. *Szőke István* fűzesgyarmati tanító magán tudósítása.

kötet 1801, 02. (önkézirata a nemz. könyvt.; mutatvány a Tud. Gyűjt. 1820. III. a 32—44. ll.). 10. *A Társaságnak Eredetéről és országlásáról* (a sárospataki könyvt.). 11. *Magyarország törvényes Állása,* 1804. (önkézirata a nemz. muz., s a sárospataki könyvt.). 12. *Toldalék Magyarországnak törvényes Állásához,* 1804. (a pataki könyvtárban). 13. *A Bihari Remete,* vagy A világ így megyen, 1804. (önkézirata a nemz. muz.; máskezű eredetie a szerző önkezű ajánlólevelével saját könyvtáramb.; egy más a sárospataki könyvtárb.). 14. *Az értelemnek keresése e világnak testében,* és határa annak ismeretiben. A Bihari Remetének második darabja. 1804. (ugyanott). 15. *Bessenyei Gy. levele a ceglédi plébánushoz* (a pataki könyvt.). 16. *Sully ministernek Élete* (lappang [23]). Mikor fogja a magyar e kitünő költő-bölcsészének maradványait méltatlan homályukból elővonva, nemzeti kincs- és emlékül bírni? [24])

[23]) L. a *Hazai és Külf. Tud.* az id. h.

[24]) Bessenyei György élet- és jellemrajza mind eddig a jámbor óhajtások közé tartozik, s fog mind addig, míg öszves kiadatlan munkái, sok évi munkás szellemi életének tanulságos nyilatkozványai, világot nem látandanak.

BÁRÓ ORCZY LŐRINC.

1718—1789.

Orci b. Orczy Lőrinc, fia István bárónak, a kúnok kapitányának, ki feltünő hasonlatosságánál fogva II. Rákóci Ferenchez 1701-ben e helyett elfogatott, 1718. augustus 9. született, s a leggondosabb nevelésben vett részt. Midőn Mária Terézia ősei székébe ült, s egyszerre hét ellenség által támadtatott meg, Orczy Lőrinc is azon lelkesek közé lépett, kik az ifju szép királyné oltalmára önkénytesen táborba siettek. A hét éves háborúban úgy is mint áldozatra kész hazafi [1]), úgy is mint vitéz alvezér vevén részt [2]), a béke megköttetése után tábornoki ranggal kilépett, s 1764 óta polgári pályán szolgálta hazáját, elsőbb ugyan mint

---

[1]) *Kazinczy Ferenc* szerint („B. Orczy Lőrinc emléke" Erdélyi Muzeum, III. füz. 174. s köv. ll., kitől vettem e néhány adatot, s hol egy pár érdekes anekdot is áll), 1756-ban jász, kún és hajdu ifjakból egy lovas ezredet állított.

[2]) Ugyan e szerint Drezdánál (?) magát megkülönböztette, s Hadikkal Berlinben volt (1757. oct. 16).

főispáni helytartója, majd mint főispánja Abaújnak 1784-ig, miután két évvel elébb II. József által a sz. István rendje középkeresztével díszesíttetett. Rendes lakását Tarna-Örsön tartotta, Heves megyében, hol tetemei is nyugosznak, miután Pesten, július 28. 1789 bevégezte hasznos életét, melyet hazafiúi kötelességein kivül gyermekei nevelésének, a költészetnek, s mint atyáskodó földesúr jobbágyai javának élt. Orczy Lőrinc egyik elseje volt azon magas állású hazafiaknak, kik a külföldieskedés maszlagát magoktól elutasítva, a nemzeti érzést írással, szóval, példával és áldozattal költötték és táplálták. Kedvellője és avatottja a francia irodalomnak, korán tett maga is költői kísérleteket; a legrégibb darab azonban, melyet évszámmal ellátva vett fel versei gyűjteményébe: *A szegény parasztnéphez* intézett *beszéde*, mely, bár Thomas francia költeménye után dolgoztatott, már csak a tárgy választásánál fogva is, emberséges gondolkozása módját híven kifejezi, és 1756-ból való. Versei kéziratban forogtak a hazafiak között, és csak gróf Barkóczi Ferenc egri püspök, utóbb esztergami érsek barátságos sürgetéseire készítette azokat a szerény férfiú 1763 körül sajtó alá, de az érsek közbejött halálával ismét nyomtatatlanúl maradván, végre Révai Miklós nyerte ki tőle, s ekkor is névtelenűl ily címmel adta ki Pozsonyban 1787: *Költeményes Holmi egy nagyságos elmétől*, a „Költeményes Gyűjtemény“ öregbedésére, a nagyságos szerzőnek különös engedelmével közre bocsátotta R. M. Két évvel utóbb egy második kötet következett: *Két nagyságos elmének Költeményes Szüleményei*, Pozsony,

1789., melyben *A Szabadságról* című rhapsodia s a „Két jó barát között való levelezésből szedett Versek“ 2-dik része az övéi. Megelőzte ezeket egy epistolája s egy kötetlen levele a „Bessenyei György Társaságá“-ban Bécs, 1777. Fordítani kezdte az 1776-ban kibocsátott orosz törvénykönyvet, melyből egy kis töredéket Kazinczy közlött a kassai Magyar Muzeum I. kötetében; hasonlóképen Wieland Agathonját 1778-ban, melynek utolsó könyvéből a M. Muzeum ugyanazon kötete hozott mutatványt. Kedélyes búcsúbeszéde Abaúj Rendeihez az Orpheus júliusi füzetében 1790, s két levele a februáriusiban áll. „A fehér tatárok országa, annak törvényei, szokásai“ kiadatlan munkáját Bessenyei dicséri (Társ. 18. l.). Igen jól jellemzi ez örök tiszteletre érdemes philosophus költőt hozzá hasonló fia *b. Orczy József,* gróf Fekete Jánoshoz intézett epistolájában (Aspásia, 1824. 43. s köv. ll.), ki magát szinte gyakorlotta a költészetben, de munkái még várják a közzétételt (megh. 1810.; emléke az általa alkotott híres pesti kertben látható, melyben jelenleg a Ludovicaea áll).

BARCSAY ÁBRAHÁM.

1742—1806.

Nagybarcsai Barcsay Ábrahám, a történetben oly szerencsétlenül szerepelt Barcsay Ákos fejdelem ágából, Piskiben született, Hunyad megyében, 1742. február 2-dikán. Atyja, szinte Ábrahám, Hunyadnak főbírája volt. Tizenhat esztendős koráig a nagyenyedi ref. collegiumban tanult, mialatt atyját anyját egy hétben elvesztette [1]). Felállíttatván Mária Terézia által a magyar nemes testőrsereg, Hunyad vármegye ajánlására Barcsay is felvétetett abba (1762. [2]); s legott megszövődött Bessenyei és Báróczyval azon nemes frígy, mely a nemzeti míveltségre s az irodalomnak felocsúlására közvettlenül s közvetve annyi szép gyü-

[1]) L. *Döbrentei Gábortól* Barcsay Életét, az Erd. Muz. I. 17. l., melyet mindenütt, hol más forrást nem idézek, követtem. V. ö. Barcsay Emlékét is *Sípos Páltól*, Minerva, 1826. sept.

[2]) Nem első az erdélyiek közől, mint *Döbr.* az id. h. jegyzi meg. Báróczy, Fejér megye részéről megelőzte őt: l. *Kazinczy Ferenc*től Báróczy Életét a 6. l.

mölcsöt termett [3]). A szabályszerű öt év lefolytával, tehát 1767-ben, Barcsay átlépett a rendes hadseregbez, név szerint a Leopold hg sisakos lovagezredébe kapitányúl, s mint ilyen a haza több vidékein állomásozott, név szerint 1774 körűlig Dunántúl, s ismét váltva Nyitrában és Trencsényben [4]), majd Nagyszombatban,

---

[3]) „Barcsay Ábrahám — írja *Kazinczy* az id. h. — és Bessenyei György a gárdának legszálasabb és legszebb tagjai közzé tartoztak. Barcsay, a legszebb kék szemmel s szög hajjal, egy Antinouszhoz . . . hasonlíttathatott. Módja mutatta benne a nagy ház gyermekét, a fejedelmi vérből származott férfit . . Barcsay, mint két barátja, szerette hazáját s nemzetét, melyre kevély volt még nyelvében is, s ismerte becsét e míveletlen de szép nyelvnek, s óhajtotta literatúrája virágzását; olykor neki eresztette magát kedvének, s hosszas elmélkedés, készület s csinosgatás nélkül szórta verseit, nem vágyván arra, hogy versei nyomtatva legyenek, hogy neve a költők sorában neveztessék."

[4]) Több kelet nélküli epistolái említik Zoborhegye tájékát; kettő a Bessenyei György Társasága 15. és 19. ll. „Patai kunyhómból 15. febr. és 24. mart. 1772" költ (Somogyban-e v. Veszprémben, nem tudom); egy más, mely 1772-ben íratott, mint e soraiból kitetszik:

Harminc esztendeje hogy anyám méhéből
E világra sírva jöttem hírem nélkül . .

ismét Trencsénybe átköltözését említi:

„Mert hogy telepedtem Vág zúgó partjára" Vers. 94. l.

más:

Gyalogfenyőfáknak barna gyümölcsei,
Kiktől kékesednek Beckónak hegyei . .
Ablakomból sokszor tekintek reátok . . 100. l.

1773. martiusi levele (Bessenyei György Társasága, 30. l.) Bán-Keszíben, egy más 1773. máj. (ott 35. l.) „a nyitrai mustra-

hol a sokkal ifjabb Ányos Pállal barátkozván meg, annak első buzdítója és vezetője lett a magyar költészetben [5]); végre 1778, miután gr. Bethlen Zsuzsannával házasságra lépett, a bajor öröködési háború kitörtével a szileziai táborozásban vett részt [6]), melynek elmúltával ismét a hazába tért. Tíz évvel utóbb kiütvén a török háború, Barcsay ismét táborba száll, s 1788 aprílban a császár vezérlete alatt Szabácsnál, Loudoné alatt augustusban Dubicánál, 1789 octóberben Nándorfejérvárnál harcolt, s a béke megköttetése

---

piacról" költ; egy harmadik 1774 aprílból (ott 27.) többi közt így szól Bessenyeihez:

Siess ide jőni barátod ölébe,
Ki sokszor emleget erdők közepébe.
Itt majd telepedvén sebes Vág partjára,
Kardunkat függeszszük szelíd juharfára,
S áldozatot nyújtván versek istenének,
Küldjünk ajándékot Músák seregének.

[5]) L. *Bacsányi Jánostól* Ányos Életét (Ányos Munkái előtt) XVI. l. Egy kiadatlan epistolája Barcsaynak Ányoshoz, mely szinte kiadatlan, „*Magyar Irodalmi Berkem*" első kötetében áll, N. Szomb. sept. 23. 1777. költ.

[6]) Miután a telet Erdélyben (hol, mint látszik, összekelése történt) s Moldvában vadászással is töltötte, febr. 24. 1778. már Bécsben volt, s készülőben a táborba (epistolája *Irodalmi Berkemben)*. Bécsből kiindulása apr. 13. történt (Holmi, 228. l.). Egy levele a táborból Bessenyeihez nov. 23. Wigstaldban kelt (Holmi, 237.), egy epistolája Ányoshoz, „Forsti erdőkben egy fenyőfa alól" sept. 11. (*Irodalmi Berkemben*), egy más, szinte ehez, dec. 1-jéről 1778. a Magy. Muz. II. k. 44 s köv. ll. „a szileziai hideg fenyvesek között" kelt; s Ányos epistolái (Munk.) közől több oda volt utasítva.

után alezredesi ranggal a testőrsereghez főhadnagyá tétetett által [8]). Itt, mint elébbi pályáján, több jeles férfiak keresték társaságát, s József és II. Leopold királyainknál nagy kegyelemben állott. Végre a házi nyugalomra vágyó férfi Ferenc kir. által 1794-ben ezredesi ranggal nyugalmaztatván, haza ment, s ott felváltva Maros-Sólymoson Hunyadban, és Csórán Fejér vármegyében élte vég éveit hitvese és számos tisztelői körében, a gazdaság és irodalom örömei közt. Csórán lepte meg őt 1806 martius 5. éjjelén a halál, miután estve még vadászatra készült, melyben, mint verseiből is látszik, mindenkor kedvét lelte; 6-ra virradólag barátai, elúnván várni felkelését, szobájába mentek, s halva találták. Meghagyását tisztelő özvegye őt azon almafa alá tetette le vég nyugalomra, mely alatt gyermekkorában annyiszor tanulgatott, mint férfiú olvasott, s melynek emlékezete oly kedves volt előtte, miszerint pecsétnyomóján is azt viselte, ezen körirattal: *Árnyékban zöldül.* Ő is, mint barátja Bessenyei, még Mária Terézia alatt, a római egyházhoz tért által, de időpontját bizonyosan nem tudjuk [9]). Barcsay jókorán

---

[7]) Két kiadatlan epistolája *Irod. Berkemben* „Nagy-Martonban, Sopron várm." kelt, dec. 13. 1779. és „Nagymartoni kunyhóból" sept. 14. 1781.

[8]) L. gr. *Haller Gábor:* Barcsay Ábr. Emlékezete, Erdélyi Muz. I. 41. l.: „ifjabb polgártársaink nevelése végett a magyar testőrsereghez ismét visszatétetett," úgymond.

[9]) *Döbr.* az id. h. 25. *Kazinczy* szinte az id h. 12. Hihető, hogy még a gárdánál szolgáltában, s így 1767, tehát Bessenyei előtt.

kezdte költői pályáját [10]), s miután egyideig félbe szakasztotta, úgy látszik Bessenyei és Báróczy fellépésök által felgerjesztve, folytatta azt ismét, de magánylag csak, barátjaival, kivált Bessenyei, Orczy és Ányossal folyt levelezéseiben, vegyítve gyakran prózával, mely a Révai kiadásában mindenütt hiányozván, versei, töredékeikben, gyakran homályosaknak tűnnek fel. Őmaga tartózkodott azokkal fellépni, de barátjai adtak holmit. Így első darabja, mely megjelent, Báróczy Marmontelje előtt áll 1775. Utóbb Bessenyei hetet adott ki „Társaságában" 1775., egy gyűjteményét verseinek Révai a „*Két nagyságos elmének költ. Szüleményei*" közt Pozsony 1789., hol a „Két jó barát között való levelezésből szedett Versek" első része, 63—148. ll., az övé, de közéjök az előbb említettek közől csak kettőt vévén fel. 1791-ben Bacsányi közlött két darabot a Magy. Muzeum II. kötetében; végre Döbrentei néhányat az Erdélyi Muzeum I. kötetében. Hat kiadatlan epistolája Ányoshoz M. Irodalmi Berkem (sajtót váró) első kötetében áll; legnagyobb részök, franciák is, özvegyénél maradtak el; gróf Haller Gáborhoz írt levelei ennek családjánál.

---

[10]) Orczy által is buzdítva:

Músám! kitől immár Márs biztatására
Elbúcsúztam vala Józsefnek számára;
Te, kit hajdan Orczy, babonás lantjával
Olykor ébresztgetett . . .

„*Újolag való ébresztés a versírásra.*"

Barcsay, nemzetét, nyelvét s a szabadságot buzgón szerető hazafi, forró kedélyű barát (viszonya az öreg Orczyhoz megillető), nyílt keblű s jósággal teljes ember volt: s mind ezen vonásait francia könnyűségű és kellemű versei is viselik. Izgatott, buzdított a magán körökben, s azokban, mikre hivatalos úton hatása volt; s versei is hathatósan segítettek költeni a lelket lassan ébredező kortársaiban.

ÁNYOS PÁL.

1756—1784.

Ányos István 1756. évi decemberben született Esztergáron, Veszprém vármegyében nemes és tisztes szüléktől; s egyideig Komáromban nagyanyjánál neveltetvén, Győrre, s onnan Pápára küldetett iskolába. 1772-ben, élte tizenhatodik évében, szerzetbe állott első remete sz. Pál mária-nostrai klastromában, Hont vármegyében, hol is a **Pál** nevet vette fel. 1773-ban szorosb kötelekkel kötelezvén le magát a rendnek, a nagyszombati egyetembe küldetett tanulását folytatni, hol 1776-ban bölcsésztudorrá avattatott. Ott gerjedt fel Bessenyei és Báróczy munkáik olvasásától a költészet gyakorlására, s elsőben is Ovíddal próbálkozott meg, kinek nyolc heroidjét [1]) fordította le, mik közől azonban csak egy: *Penelope levele Ulysseshez*, maradt fenn. Zsengéit az akkor Nagyszombatban állomásozó Barcsayval közlötte, levélben kérvén ki

[1]) Ányos egy barátjának bizonyítása szerint, l. Munk. 199. l. a jegyzést.

azokra nézve utasítását; s megköttetett a tekintélyes férfiu és ismeretlen kezdő között azon szép frígy, milyeknek irodalmunk mostohább koraiból több megilletők példáival bírunk. 1777-ben az egyetem Budára tétetvén által, Ányos ott folytatta hittudományi tanulmányait, s ezek elvégeztével, 1781. novemberben a felsőelefánti klastromba tétetett át, Nyitra vármegyébe, hol magas hegyek és sűrű erdők között, a világtól s barátjaitól elválva, szerzetes társaira szorítkozva, kik közt rokon keblet nem talált, csakhamar mélyen kezdte érezni tévesztett életcélját; de egészsége is a fejlő aranyér által bomladozásnak indúlt, midőn az ottani próbaév elmúltával 1782 octóberben a székesfejérvári gymnásiumhoz tétetett át az első osztályt tanítani. Itt gyengélkedéséhez a fejérvári nedves ködös levegő járulván, egészségét ez végkép aláásta. Nevelte bajait aranyérgümőinek értetlenül véghez vitt műtéte, és folytonos munkássága, miután Nagy Ignác fejérvári püspök megbízásából épen ekkor dolgozta egyházi énekeit. Végre 1784. júliusban Veszprémbe vitette magát, hova egy sebész a felüdülés reményével édesgette, de sebes léptekkel kifejlett vízkórja [2] már september 5. vetett véget életének, huszonhét éves korában. Tetemei ugyanott a ferenci atyáknál nyugszanak. — Életében csak néhány alkalmi darabja látott világot, úgymint: 1. *Igaz Hazafi*, gróf Károlyi Antalnak jeles példával megmutatott hazája szerelme.

---

[2] *Jankowich* szerint; l. A Pesti Magyar Társaság kiadásainak első darabja. Pest, 1792. 150. lapját.

Pest, 1778. 8r. 2. *A szép tudományoknak áldozott Versek* a budai universitásnak felszentelése alkalmatosságával. Budán, 1780. 3. *A gróf Esterházy Pálnak pécsi püspökségbe lett emeltetését* inneplő versek. Pest, 1781. 8r. Továbbá 4. *Az Orvosi Oktatások szerzőjéhez* (Rácz Sám. prof.-hoz) ennek idézett című munkája második kiadása előtt. Pest, 1778, és 5. *Kartigám nevezetes írójához* Dobokai Sárközi István álnév alatt, a Kartigám 1780-ki (harmadik) kiadása előtt. Bizonyos, hogy Ányos maga összegyűjtötte munkáit, s azok elibe ajánló levelet is iktatott „barátjaihoz" (mely Munkái előtt csakugyan olvasható is). E kötet halála után harmad kézen át Bacsányinak a Magyar Muzeum I. negyedében még 1788 közre bocsátott felszólítása következtén, miután nagy fáradsággal egy csomónyit már összegyűjtött s többeket e folyóiratban ki is adott volt, szinte birtokába jutott, s így állott elő azon gonddal és csínnal készült kiadása, mely *Ányos Pál Munkái* cím alatt Bécsben 1798. életrajzával együtt megjelent [3]). Azonban e kiadás sem teljes. Némelyeket maga Bacsányi mellőzött, mint „nyomtatni nem valókat," némelyek elkerülhették figyelmét, mint a Kazinczy Orpheusában 1790-ben megjelent *Kallirrhoe;* istenes énekei közől pedig, mik élte utolsó gyümölcsei voltak, s ily cím alatt: *Énekek Könyve*, szükséges litániákkal és imádságokkal a magyar ker. kathol. anyaszentegyház szolgálatjára, Pesten 1785. 8r. 320

[3]) Adatainkat róla mindegyig *Bacsányi* e dolgozatának köszönjük.

lapon jelentek meg, csak a bevezető költeményt „Az isteni gondviselés“ vette fel [4]). Ezeken kivül egy epistolája a Szépliteratúrai Ajándék 1821-ki folyamában jelent meg; s némely kiadatlan darabjai Irodalmi Berkemben is találtatnak, melyek közt a II. József cs. ellen intézett „*Kalapos Király*“ mint idő szózata különösen nevezetes. Ányos költeményei epistolák, elegiák, énekek és vegyesekből állanak, s megérdemelnék, hogy teljes kiadás által új életre támasztatnának.

---

[4]) Neki tulajdonítja e munkát azon szerzetes társa, ki halála adatait közlötte Bacsányival; l. ennek életrajzát a XVIII. lapon. *Bacsányi* a 13. l. álló jegyzésben így említi: „a székesfejérvári püspöki megyének énekes könyvében, melyet *nagyobb részint* Ányosnak *tulajdonítanak*.“

GRÓF TELEKI JÓZSEF.

1738—1796.

Széki gróf Teleki József, Lászlónak, a nagy Teleki Mihály unokájának és Rádai Eszter, Rádai Pál leányának fiok, született Huszton, decemb. 21. 1738., és szülői felügyelése alatt a leggondosabb nevelést nyerte. Hét éves korában a losonci iskolába küldetett, hol Kármán András, a superintendens atyja s a költő nagyatyjának ügyelete alatt kezdette iskolai pályáját, s gyermekkora dacára tanítói csodáló szeretetét nyerte meg. Három év múlva atyja, változtatott szándékkal haza hozta, s tizenötödik éveig házi tanítók által képeztette — egyebek közt (a későbbi tábornok) Magdeburg által a német nyelvben, történetben és mathematikában —, 1754-ben pedig Magyar-Igenbe a híres Bod Péterhez küldte, kitől harmadfél évig a bölcsészet, hazai történet és hittudományban oktattatott, s e nevezetes tudósnak oldala mellett nappal éjjel olvasott és dolgozott. Alig tért innen haza, midőn egy fájdalmas betegség kilenc hónapig az ágyhoz szegezte, s ekkor is egyetlen enyhűlését könyveiben találta. Fel-

épűlése után egyszer Bécsbe kísérvén atyját, oly utazási vágygyal tölt el, hogy 1759-ben csakugyan külföldre költözék, és pedig először is Bázelbe, hová őt a Bernouilliak híre vonta, kik alatt oly előmeneteleket tett főleg a felsőbb akademiai tudományokban, hogy rövid időn e nagy hírű férfiak kedvencévé lön. Itt, mint tagja az egyetemi társulatnak, dolgozta ama jeles philosophiai iratát: *Essai sur la foiblesse des esprits forts,* Leyde, 1760. (másodszor Amsterdam, 1761 [1]), mely által számos külföldi tudósoknak javallását vívta ki, mint azoknak hagyományai közt fenmaradt leveleik bizonyítják; sőt Rousseau János Jakab méltónak tartotta azt saját felügyelése alatt újra kiadni, miben egyedűl közbejött betegsége akadályozta. Bázelből tett gyakrabbi kirándulások után Zürichbe, Genfbe, Lausannba, s a Rajna partjain Hollandba ment, hol név szerint Leyden, Haag és Amsterdamban a legkitünőbb tudósok és státusférfiak társaságában nem kevéssé gyarapította ismereteit. Innen Lothringenen keresztül, hol Leszinski Szaniszló lengyel király kegyeivel s udvari főmarsalja Bercsényi szívességeivel élt, Párisba ment, s ott az udvarnál s e főváros legfényesb és érdekesb köreiben világismeretét kiegészítvén, 1761-ben haza tért, s egy évvel utóbb Sziráki

---

[1]) L. *gr. Teleki Lászlót*, I. József fiát, ki maradandó emléket állított atyjának azon jól írt *életrajzban*, mely a Siebenbürgische Quartalschrift VII. folyamában 110—146. ll. olvasható, s melyet itt kirekesztőleg használtam. *Párisi* kiadást ő tévedésből említ.

Róth Johannát nőül vette. Protestáns létére Magyarországon, hol hitvese után egyike a gazdagabb birtokosoknak lön, hivatalt nem nyerhetvén, öt évig magányzott, mely idejét folytonosan minden oldali kiképzésére fordította, míg 1767-ben folyamodás nélkül az erdélyi kir. tábla bírájává neveztetett. E pályán mind törvényismerete, mind szilárd igazságszeretete által köz bizodalmat aratott. De már a következett évben egy családjára nézve igen fontos per Bécsbe hívta, hol két évig mulatván, alkalma lett mind a nagy királyné kegyeit kiérdemelni, mind közbevetőleg Olaszországba rándulni, mely útját gr. Teleki Lajos és magán titoknoka, az utóbb annyira elhíresedett Cornides Dániel, társaságában tette. Elfoglalván ismét helyét, azt 1781-ig látta el; de mind magán ügyei gyakrabbi megfordúlását kivánván Magyarországon, mind az akkor itt meglehetős nyomást szenvedett protestánsoké, 1776 fizetéséről lemondott, állását azonban megtartotta, de bármikori távozhatás engedelmével. Ez idő óta nem egyszer állt Teleki a trón előtt mindkét prot. felekezet szószólójaként, buzgón, bátran, gyakran hévvel védve az ügyet. Mária Terézia becsülni tudta a meggyőződésnek e hevét, s őt nem egyszer a becsületes Telekinek, Kaunitz legbensőbb barátjának nevezte. Több ízben erdélyi főispánsággal, kormány-, sőt udvari tanácsossággal kináltatott meg; de ő azt részint hogy működési szabadságában meg ne köttessék, részint gyenge egészsége miatt a hosszasan ülő életet kerülvén, el nem fogadta. De midőn a királyné halálával II. József lépvén trónra, a türelmi hirdet-

vény után 1781. Telekit Békés vármegye főispáni helytartójának, 1782. Ugocsa főispánjának nevezte, rég óta az első protestánst Magyarországon: e kitüntetéseket és hatáskört örömmel vette; ellenben 1784 és 5-ben az ország kerületekre osztatván, a neki szánt kerületi főispánságot nem fogadta el, de a pécsi tankerület főigazgatóságát elvállalta, harmadfél évig viselte, s ez időszakban is a köz ügy mellett nem egyszer szólalt fel teljes bátorsággal a császár előtt. Végre 1790-ben II. Leopold által főispáni székébe visszatetetvén, örömzsibajjal fogadtatott Ugocsa rendei által, az országgyűléseknek pedig 1790, 1, 2-ben Budán, Pozsonyban és Kolosvárt egyik legkitünőbb, egyszersmind legbefolyásosabb tagja volt. 1792-ben belső titkos tanácsos lett, s mint ilyen követte I. Ferencet Frankfurtba, hol annak német császárrá koronáztatásán jelen volt, s ez alkalommal Németországot több irányban bejárta ismét, különösen az egyetemi városokat, ezek közt Göttingát. 1795-ben koronaőrré neveztetett, első, prot. nagyaink közől. De már ez év vége felé súlyosan elbetegesedvén, miután a bádeni fürdők baját csak nevelék, 1796. július végén hajón lehozatta magát Pestre, hogy, mint mondá, utolsó napjait övéi körében élje le, hol is azon évi sept. 1. a Servita-téren általa építtetett családi házban erős lélekkel várta és fogadta halálát.

Teleki József mint hazafi és státusember a legbátrabbak s munkásabbak egyike volt, mint ember szigorú, de jóakaratú jellemével köz tiszteletben állott; e mellett terjedelmes körrel bírt alapos tudós, ki

gyenge ifjusága óta minden, a köz és magán ügyei mellett megtakarított, idejét tanulásra és dolgozásra fordította. Fia gr. Teleki László megigérte apja számos munkái kiadását [2]), de ez a mindig dolgozó, ritkán befejező férfiúnál elhaladt, míg maga is elhalt. Világot csak néhány beszéde látott, és pedig a deákok közől, mik római lélek és forma által tűnnek ki, azok, miket békési főispáni helytartóvá, pécsi tankerületi főigazgatóvá, s koronaőrré iktattatásakor e nyelven mondott, mert ezen szóltak az iktató kir. biztosok is; a magyarok közől *két ugocsai beszéde*, melyek elseje, a beiktató b. Orczy Lőrincével együtt Pest, 1782. 4r. jelent meg, másika, melylyel József cs. halála után újra beköszönt megyéjébe, az Orpheus II. kötetében [3]). Ide különösben *versei* tartoznak. Első költeménye, mely világot látott, s legott méltán köz figyelmet gerjesztett, azon gyönyörű elegia, mely a következő hosszas címet viseli: „*Atyafiúi Barátságnak Oszlopa*, melyet a maga nemének és emberi nyomának díszére élt s minden a jót becsülni tudóknak szomorúságára 1778. eszt. pünkösd havának 26. napj. kimúlt néhai római sz. birodalmi gr. Széki Teleki Eszter asszonynak, mélt. gr. Torockó-Szentgyörgyi Toroczkai Zsigmond úr kedves élete-párjának emlékezetére hízelkedést

---

[2]) U. o. a 146. lapon.

[3]) Címeiket l. *Bajzánál:* A Telekiek tudományos hatása, a Magy. Tud. Társ. Évkönyvei VII. köt. 115. l. Áll e jeles előadás Bajza Összegyűjtött Munkái II. kötetében is, hol a nagy ember különös szeretettel van tárgyalva, s kijött munkácskái is ösmertetve.

nem esmerő szeretetből emelni kivánt tölle elválásán holtig kesergő testvérbátyja s igaz barátja.“ Kolosv. 1779. 4r. [4]). Teljesség okáért álljon itt: 2. *Halotti ének* és a maga ipának és napának koporsóköveikre tétetett emlékezet-irásai. H. n. 8r. [5]). 3. *Az emberi életről*, tanköltemény Magy. Muz. II. 145, 271, 392. ll. [6]). 4. *Néhány apróbb vers*, u. ott 383. s köv. s az Orpheus II. 405. l. Végre 5. *Gr. Teleki József ugocsai főispán és koronaőr Versei* cím alattKazinczy az 1829-ki Minerva IV. kötetében 752—779. ll. adta a megjelenteket egy pár ismeretlennel szaporítva, de a 3. szám alatti nélkül.

Teleki jelesb tanköltőink egyike, azonban számos dolgozatai kiadása még mindig jámbor óhajtásaink közé tartozik. Ő első alkotója azon nevezetes könyvtárnak is, melyet a Cornidesével szaporítva [7]), fia László újra gazdagított, unokái pedig a magyar akademiának adományoztak.

---

[4]) *Kazinczy* ennek egy második kiadását is említi, l. Felső-Magyarországi Minerva, 1829. IV. a 753. lapon.

[5]) Ily cím alatt találom azt felhozva a *gr. Teleki Sámuel* marosvásárh. könyvtára lajstromában: Bibliothecae Samuelis com. Teleki de Szék Pars tertia, Vien. 1811. a 367. lapon. Az ének nem tudom egy-e azon „Halotti Dal“-lal, melyet Kazinczy az Orpheusban közlött, s mely leggyengébb dolgozata Telekinek. A lyra egyáltalában nem volt köre.

[6]) Bár e darab, mely a kassai Magyar Muzeum megszakadtával szinte megszakadt, valaha egészben látna világot! Méltatását l. A magyar költészet története II. kötetében a harmincadik előadásban.

[7]) Melyet ezer aranyon vett. Lajstroma ily cím alatt jelent meg: *Danielis Cornides Bibliotheca Hungarica.* Pest, 1792.

PÉCZELI JÓZSEF.

1750—1792.

Péceli Péczeli József, egy régente vagyonos, s névszerint Pécelt Pest vármegyében bírt nemesi ház ivadéka, Imre, putnoki reform. pred. fia, Putnokon, 1750-ben született. Korán árvaságra jutván, anyja Szikszóra, ahonnan való volt, ment lakni, s kisded fiát ott járatta iskolába, ki már gyenge korában kitünő hajlamot mutatott a tanulásra. Innen 1767-ben Debrecenbe küldetvén, a collegiumban folytatta felsőbb osztályait, hol tanárai által nagy mértékben kedveltetett, de különösen Varjas Jánosnak valóban atyai gondoskodásait tapasztalta. 1778. tavaszán mint senior befejezvén collegiumi pályáját, kiképzése minden oldalú kiegészítésére az említett évben saját költségein [1])

---

[1]) *Stapfer*, berni tanár, Bernben mart. 19. 1779. kiadott bizonyítványa szerint. De segedelmet nyújthatott neki a debreceni consistorium is, melyhez ő ilyenért folyamodott, s melytől Genfben maradása is függött. Állnak az ide vonatkozó s alább

külföldre költözött. Nehány hónapot Lipcsében és Jénában töltvén [2]), Bernben állapodott meg, melyet 1779 martiusában Genffel cserélt fel, s ott 1781. év tavaszáig hallgatván a theologiai tudományokat, sőt többször (franciául) predikálván is, ritka mértékben vívta ki magának az egyetemi férfiak köz tiszteletét [3]), többi közt a híres Saussure Horácét, ki maga folyamodott Varjas Jánoshoz engedelemért, hogy Péczeli egy évig nála időzhessen fia nevelésének befejezése végett, igérvén miszerint e jótétet azzal fogja viszonozni, hogy fiatal barátját maga vezetendi be a természet ismeretébe [4]). Időközben Péczeli a nagykőrösi ekklézsia által tanárnak hívatott meg [5]); de ő elsőséget adván Saussure ajánlatának, e nagy ember házánál töltött sikeres munka közt egy évet [6]), s innen aztán Utrechtbe folytatta útját, hol fényes sikerrel befejezvén theologiai pályáját [7]), 1783 martiusában az ottani tartományi zsinat rendeletéből kiállott szigorlat után pappá

---

is idézendő okmányok, valamint a költőnkre, körére és korára bő és tanulságos fényt vető, hozzá intézett leveleknek, eredetiekből vett másai *Péczeli és Köre* című, sajtót váró, monographiámban.

[2]) L. *Mindszenti Sámuelt* a Ladvocat Hist. Lexikona VIII. kötetében, honnan Péczeli rövid életrajza a Tud. Gy. 1823-ki X. kötetébe 89—92. ll. is átment. Ugyanitt arcképe is látható.

[3]) A genfi akad. bizonyítványa szerint, l. *Péczeli és Köre.*

[4]) Saussure levele szerint Varjashoz *u. ott.*

[5]) A meghívó levél *u. ott.*

[6]) Saussure bizonyítványa szerint *u. ott.*

[7]) Az utrechti theologiai kar bizonyítványa szerint *u. ott.*

szenteltetett fel [8]). Itt is míveltsége, tudományossága és jelleme által köz kedvességet nyervén, egy nagy házhoz nevelőnek kéretett ki [9]), de a komáromi ekklézsia sürgető kérésére, miután őt máj. 1. első predikátorává választotta el [10]), csakugyan hazájába tért, s octóber 5. állomását elfoglalta [11]), melyben mint hitszónok és hittudós nem sokára köz hírt és kedvességet aratott [12]) úgy, hogy 1786. júliusban Debrecenbe Varjas helyébe héber archaeologia s bibliamagyarázat tanárává [13]), 1787 dunántuli superintendentiai főjegyzővé [14]), 1791-ben az etteiek [15]), 1792-ben a nánásiak által pappá [16]) választaték, mely meghívásokat azonban ő el nem fogadott. Mint író, Péczeli, 1784-ben Voltaire Zayrja műfordításával lépett fel: 1. *Zayr,* tragédia, mely francia versekből ugyananynyi számú s lábú versekbe foglaltatott. Győr, 1784.

---

[8]) Az illető bizonyítvány szerint *u. ott.*

[9]) Van Tuyll van Serooskerken levele szerint *u. ott.* V. ö. némely már haza tértę után hozzá intézett hollandi leveleket *u. ott.*

[10]) A meghívó levelek szerint *u. ott.*

[11]) L. *Mindszentit* az id. h.

[12]) L. *Kovács Sámuelt* a Tud. Gy. 1827-ki V. köt. 60. l., ki szót nem talál a Péczeli beszédei hatásának leirására. V. ö. a komáromi ekkl. curátora levelét is az özvegyhez, az Erkölcsi Predikációk III. kötete VII—IX. lapjain.

[13]) A meghívó levél áll a *Péczeli és Köre* című munkában.

[14]) L. *Mindszentit* az id. h.

[15]) és [16]) A meghívó levelek szerint, l. *Péczeli és Köre.*

s ezt egymás után a következő munkák követték: 2. *Henriás*, azaz IV. Henriknek francia királynak életének némely része, mely franc versekbe ugyanannyi számú s lábú versekbe foglaltatott. Győr, 1786. — 3. *Young Éjtszakái* és egyéb munkái. 2 köt. Győr, 1787. (más. kiad. Pozsony 1795. harmadik u. ott 1815.). 4. *Halotti Predikáció* generális Beleznai Miklós úrnak utolsó tisztességének megadására. Győr, 1787. 5. *Haszonnal mulattató Mesék*, melyeket részszerint Aesópusból vett, részszerint maga csinált s versekbe foglalt. Hozzá járul: *A haza szeretetéről* s a jó hazafiaknak kötelességeikről folytatott levelezés Philopatros és Commodus között. Ford. és bővíttetett P. J. által. Győr, 1788. 6. *Szomorújátékok*, melyek franciából fordíttattak. Komárom, 1789. (t. i. Mérop és Tancred Voltairetől, kötetl. beszédben). 7. *Alzír*, vagy az amerikánusok, szomorújáték (Voltairetől), melyhez toldattattak *a régi és új históriának válogatott darabjai*, az ifjaknak gyönyörködtetésekre. Komárom, 1790. 8. *Hervey Sírhalmai* és Elmélkedései. Pozsony, 1790. (második kiad. Buda, 1821.). 9. *A magyar korona rövid históriája*. Komárom, 1790. 10. *II. József életének rövid leírása*, melyet az együgyűbbeknek kedvekért szedegetett össze. Komárom, 1790. 11. Ama jó szívű s embereket szerető *II. Józsefnek* február 20. . . . történt szomorú *halálát kesergő Versek*. Komárom, 1790. 12. A hazának öröme búval elegyedve ama tisztes ősznek, feldmarsal *gr. Hadik Andrásnak* ő excjának *szomorú halála* hírének megérkezésekor, s ugyan t. n. Komárom vmegyének régi állapotjára esett visz-

szaté telekor. Komárom, 1790. 13. Vers hongrois et françois pour la fête du couronnement de Leopold II. *Magyar és francia Versek,* melyek II. Leopold örökös királynak megkoronáztatásának innepére készíttettek. Komárom, 1790. 14. Hálaadó Predikáció, melyet II. Leopold Pozsonyban lett megkoronáztatásának innepekor készített. Komárom, 1790. 15. *Az országgyűléséhez nyújtott hálaadó köszönetek* azoknak, akik szeretik az anyai nyelvet. Komárom, 1790. 16. *A szent koronának a magyarokhoz intézett köszöntése,* melyet írt nov. 28. 1790., mikor ez a drága kincs Pozsonyból lett visszajövetelekor Komárom alatt megállapodott. Komárom, 1790. 17. *Erkölcsi Predikációk,* 2 kötet. Győr, 1790. 18. *Az ótestamentomi ekklézsiának históriája* a szentírás szerént, az első embertől fogva a babylóniai fogságból lett visszatérésig . . . Maisonnet Lajos által ford. 5 kötet. Komárom, 1791. 19. *Örvendeztető Versek,* melyek Leopold-Sándor érc-hercegnek s Magyarország kedves palatinussának Pest vármegyei főispánságába léjendő béiktatására R.-Komárom alatt lett elmenetelekor sietve készíttettek aug. 6. 1791. Komárom. 20. A Henriás „második ízben, némely változtatásokkal s jobbításokkal" (s egy terjedelmes értekezéssel az epopoeáról) Győr, 1792. 21. Vers hongrois et françois pour la fête du couronnement de François I. roi de Hongrie. *Magyar és francia Versek,* melyek I. Ferenc kegyelmes királyunk megkoronáztatásának innepére úgymint június 6-ára írattattak. Komárom, 1792. 22. *A szentírás Theologiája,* vagy az idvesség tudománya, mely áll az ó és újtesta-

mentomi nevezetesebb szentírásbeli helyeknek öszveszedésekben; íratott ángliai nyelven. 2 kötet. Komárom, 1792, 93. Ez utóbbi munka nyomtatásába a fáradhatatlan férfiu, miután hosszas, már 1785-től tartott, s ölő munkássága által táplált gyengélkedés után szinte esztendeig sorvasztó lázban szenvedett, bele halt december 4. 1792. [17]). Néhány egyes verse még a Magyar Músában 1788., a kassai M. Muzeumban s az Orpheusban látott világot, valamint az általa négy évig szerkesztett s nagyobb részt írt 23. *Mindenes Gyűjtemény*ben, mely első önálló tudományos folyóiratunk 1789. és 90-ben kétszer hetében, 1791. és 92-ben pedig egy-egy kötetben jelent meg, öszvesen 6 kötet („negyed") Komáromban. Ezekhez járult még nagy későn: 24. *Erkölcsi Predikációk*. III. és IV. kötet, öszveszedte és most először kiadta (fia) Péczely József. Debrecen, 1831—3.

Péczeli József egyike volt ama korban a tudomány, a hazai nyelv s a költészet legbuzgóbb és hathatósb terjesztőinek, a francia iskola főnöke, melyben Bessenyei Györgyöt váltotta fel; az új nemzedék példa- s irányadója, a nemzetiség tüzes élesztője s a nemzeti becsületnek, középrendű állása dacára magas körökben is kedvelt, képviselője; e mellett felekezetének, korában, legkitünőbb hitszónoka, köz

---

[17]) L. Magyar Hírmondó 1792. II. 847. l. — Síriratát, melyet szerény sírkövére özvegye metszetett, megmentette az elveszéstől *Holéczy Mihály* a Tud. Gyűjt. 1824-ki III. kötete 122. lapján.

kedvességű lelki pásztora [18]; végre általánosan tisztelt s a kor minden nevezetességeivel viszonyban állott tudós és ember [19]. Fia, ifjabb József, utóbb mint debreceni tanár s történetíró lett emlékezetessé.

---

[18]) Bizonyította ezt a komáromi ekklézsia, azon e korban még ritka példájával, mely szerint az alig nyolc éven túl nála paposkodott férfiu özvegyét (bár kicsiny) nyugpénzzel látta el.

[19]) Mint azt fejedelmi, főúri s irodalmi notabilitásoknak hozzá intézett levelei bizonyítják, l. *Péczeli és Köre.*

BARÓTI SZABÓ DÁVID.

1739—1819.

Baróti Szabó Dávid székely nemes származású, Baróton Háromszékben [1]) 1739. apríl 10. született, s a felső osztályok elvégezte után Udvarhelyen a Jézus társaságába lépett. Újonci éveit 1757-ben Trencsényben kezdte. Az első két próbaév kiállta után 1760-ban Szakolcán ismételvén a görög és deák nyelvet, Székesfejérvárra küldetett, hol 1761-ben a két elemi osztályban próbául tanárkodván, 1762- és 63-ban Nagyszombatban bölcsészetet hallgatott; 1764-b. Kolosvárt az első deák osztályban tanított s praefectus volt a növeldében; 1765. Nagyszombatban a mathematikai tanokat ismételte; 1766-ban Egerben a költészetet

---

[1]) Nem Háromszeg székben, mely nincs, s mely hibába mind *Kazinczy* az Orpheusban I. 375. mind én régi Kézikönyvemben I. 192. estünk *Kovachich M. György* után: Beiträge zur neueren Literargeschichte v. Ungarn. Pest (1787) az 54. lap. Egyébiránt életrajzi adataink részint innen vannak. Kiegészíti azokat *Rössler*: Gemeinnützige Blätter, Buda, 1820. 57—59. ll.

tanította s a vasárnapi predikációkat tartotta; s végre 1767-ben a theologiára menvén által Kassán, 1769-ben ugyanott felszenteltetett. Miután a theologiát 1770-ben befejezte, 1771-ben Nagy-Váradon, 1772-ben Nagy-Bányán ismét a költészetet és szónoklatot adta elő, s ugyanitt a sz. Mária-társulat elnöke s a collegium annalistája volt. Midőn ezután Beszterce-Bányán tölté a harmadik próbaévet, eltöröltetett szerzete 1773-ban, s Baróti ideiglen Komáromba rendeltetett a szónoklat tanítására, három évvel utóbb pedig, cső́d útján maradandólag Kassára neveztetett ki csakugyan a felső́ osztályok tanítására, mely állásában 1799-ig meg is maradt. Magyar költői próbatételekre egy Rauch Ignác nevű́ német szerzettársától buzdíttatott, ki látni kívánta: a magyar hexameter és lyrai szchémák a régiekéhez hasonlítanak-e inkább, vagy a németekéhez. Sikerűlvén a kisérlet, szenvedélylyel folytatta azt, s nem sokára megértvén, miszerint Rájnis már régóta ír ilyeket, vele közlekedésbe ereszkedett, s vele együtt kívánt fellépni [2]). De Rájnis vonakodott [3]), s meglakolt. Mert Szabó aztán maga lépett fel 1777-ben, első munkáját ily cím alatt adván: *Új mértékre vett külömb Verseknek három könyvei,* Kassán. E gyűj-

---

[2]) Így beszélli *Kazinczy Ferenc* az Orpheusb. I. 366. s köv. Hogy Baróti a Molnár próbatételeit nem ismerte, maga vallja Költ. Munkái (negyedik kiadásbeli) II. köt. 136. lapján, hol első próbatétele, egy trochaeisált anekdot: „A koporsóírásokról", közöltetik is.

[3]) Ezt *Kazinczy* csak érezteti, de ki nem mondja.

temény, mint szerzője osztályozá, „hatlábú, alagyás és lantos verseket“ tartalmazott, köztök deákokat is; megelőzi pedig egy rövid *verstan*. A helyeslő fogadtatás Vanière tankölteményének fordítására határozta, s így következtek egymás után: 2. „*Paraszti Majorság*, melyet Vanièreből hat lábbal mérséklett magyar versekbe foglalt.“ 2 kötet. Kassa, 1779, 80. 4rétb. 3. *Kisded Szótár*, mely a ritkább magyar szókat az abc rendi szerént emlékeztető versekben előadja. U. ott, 1784. 4. *Verskoszorú*, melyet az új mértékre vett, s üdővel megegyengetett és később készült verseiből kötött. 3 köt. U. ott, 1786. Rájnis az elszalasztott elsőséget nehezen vévén, 1781-ben megjelent Kalauzában (l. a Rájnis Életét) itt-ott Barótira is célozott, mire ez, még 1783-ban írta, de elsikkadván, csak utóbb adhatta ki következő védő s támadó vitairatát: 5. *Ki nyertes a Hangmérséklésben?* Az erdélyiek nyelvek-járása szerént. U. ott, 1787., melyben Révait is illette, ki őt szókötési erőszakolásaiért megrótta volt. Most Révai, Versei közt, Rájnis „Sisakos paizsos Mentőírásában“ támadták meg Barótit, kit Bacsányi vett a kassai *Magyar Muzeum* harmadik negyedében oltalmába, melynek kiadásában Baróti is társ volt [4]), s melynek nyolc negyedében (1788—92) számosb versei közt mutatványokat adott Milton *Elvesztett Paradicsomából* [5]), Virgil első eklogáját, valamint egy

[4]) L. „Társaságkötés“ Baróti Költ. Munkái 4-dik kiad. I. 26.

[5]) De nem az eredeti szerint, hanem *Neuman* epitomált deák kidolgozása után: Lapsus Protoparentum. Vind. 1768.

AKADÉMIAI KÖNYVTÁR

alexandrinekben írt epistolát Bacsányihoz (II. 135–7.), melyet azonban munkái későbbi kiadásaiba fel nem vett. Egykorúlag a M. Muzeummal jelentek meg 6. harmadszor is *Költeményes Munkái*, 2 köt. Kassa, 1789. 4r. E sok újat foglaló kiadásban jött ki először teljesen: Az elvesztett Paradicsom, hat énekben. 7. *A magyar Lovassághoz* (a török háborúban szerzett dicsőségéről 1789.) hely nélk. 1790. 8. *Örvendező Vers* t. n. Szabolcs vármegye örömünnepére. Kassa, 1791. 9. *Kisded Szótár*. Második kiadás. U. ott 1792. Sőt egészen új munka, sokkal bővebb, s tisztán szótáralakú. 10. *A Paraszti Majorság* megjobbított kiadása 8rétben és egy kötetben u. ott 1794. 11. Szabad kir. *Kassa városához*, midőn kir. főhg József Magyarország nádorispánja a Tiszán innen felkelt nemes vitézeket megteknéntvén abba legelőször bészállana. U. ott, 1797.

Baróti épen 60 éves volt, midőn magát nyugalmaztatván, egykori tanítványa Gyerkényi Pyber Benedekhez, régi barátja és pártfogója Ferenc, Komárom vármegye főjegyzőjének [6]) fiához költözött át Virtre, s ott ünnepelve és tisztelve élte le vídám s folyton munkás öregsége utolsó húsz évét. Itteni munkássága gyümölcsei: 12. *Orthographia és Grammatikabéli Észrevételek* a magyar prosodiával együtt. Komárom, 1800, mely által, mint előszavában maga mondja, vetélkedésre kivánná serkenteni a magyar tudósokat, mely úton lehetne a magyar nyelv körül leghamarább köz

[6]) Megilletŏ elegiája Pyber Ferenc felett, ki 1789-ben halt meg, a Költ. M. II. 73. áll.

megegyezésre jutni. Következett 13. Megjobbított s bővített *Költeményes Munkái* 3 kötetb. Komárom, 1802. és 14. *A Magyarság Virági.* U. ott, 1803. — Döme Kár. ösztönzésére, s főleg fiúi barátja s házigazdája Pyber kéréseire 1804-ben, élte hatvanhatodikában, *Virgil Eklogáit* fordította le (addig csak az első levén meg, művészi vetélkedésűl Rájnissal); majd az *Aeneist* is, melylyel oly szeretet és kitűréssel küzdött meg, hogy három év alatt azt csakugyan befejezé. Baróti saját vallomása szerint a hozzá halálaig hű Bacsányinak e mű sokat köszönhete: ez késleltette a könnyen dolgozó aggastyán sietéseit, ez intette szigorra és gondosságra, s végre ez nem csak átbírálta az Aeneist, s kijegyzette a vele teendőket, hanem maga is javítgatott rajta. Ily hazafiúi fáradozás méltó arra, hogy köszönettel megemlíttessék. Végre nyomtatót is Bacsányi szerezvén, megindúlt a hazától esdve várt munka nyomtatása; s megjelent 15. „*Virgilius Énéisse*“ első kötete, vagy is az I—V. könyvek Bécsben, Doll Antal költs. 1810. [7]), melyre a második kötet, a VI—XII. könyveket s a tíz eklogát magában foglalva, Pesten Trattnernél következett 1813. Ezzel be volt fejezve a hasznos szép pálya; s bekövetkeztek a csendes nyugalom évei, míg 1819. nov. 22. Baróti Szabó Dávid késő és csendes halállal kimúlt barátja karjai közt. Tetemei a virti közteme-

[7]) Ez első kötet a legritkább magyar könyvek közé tartozik, mert íveinek egy része Bécs ostromakor elenyészett (*Jankowich* szerint).

tőben tetettek le, melyet a gőzösön fel s alá utazó hazafi naponként lát, de új hajnalának e csillagára többé nem emlékezik. Baróti egyébiránt mint főleg nyelvvizsgáló és kezelő inkább a nyelvre mint a költészet menetelére hatott, s ha mint olyan is inkább gerjesztett mint közvetlen eredményeket állított elé, s inkább anyagokat szolgáltatott, mintsem azokat szerencsésen feldolgozta: ez a kor viszonyai és szükségei szerint sok, sőt minden volt. Aeneisével meghaladta vetélytársait, s így, Sebők Arkádéig, az egyetlen éldelhető teljes fordításunk maradt.

RÉVAI MIKLÓS.

1749—1807.

Révai Miklós, 1749. febr. 24-dikén született [1]) Szentmiklóson Torontál vármegyében, de szüléivel nem sokára Csanádra jutván, ott kezdte tanulását [2]). A gymnásiumi osztályokat Szegeden a kegyesrendieknél végezte [3]), s ott írta, már 1786-ban, tizenkilencedik évében, az elpusztult Csanádra azon szép elegiáját, mely deák költeményei sorát oly díszesen nyitja meg [4]). A kegyesrendbe, akaratja ellen [5]),

---

[1]) Révai legrégibb életrajzában, melyet én kisérltem meg (*Pannonia*, 1822. 641. s köv. ll.), születése Kazinczy után 1752-re van téve. Utóbb, *Handbuch d. ungr. Poesie* 1. köt. Révai saját jegyzése után igazítottam azt meg; mint szinte a születése helyét illető adatot is.

[2]) Csak úgy értelmezhetjük józanon e helyét: „Csanadinum, natale mihi solum“: *Latina*, 16. l., ha felteszszük hogy az gyermekkori lakja, nevelkedésének helye, „másod hazája“ volt.

[3]) Latina, 24. l.

[4]) L. Latina, 16. l.

[5]) L. *Guzmics* igen jeles dolgozatát: Révai Miklós pályája, saját leveleiből, töredékül. Tud. Gy. 1830. II. a 6. és 20. lapokon.

1769-ben lépett, melyben túlérzékeny és heves jelleme miatt reá annyi szenvedés várt [6]). Az ujonci évek után az alsó osztályokban tanított először ugyan 1772 Tatában, honnan nehéz szívvel megválván [7]) Veszprémbe tétetett által. Itt is több szép elegiája készült [8]), s ekkor ismerkedvén meg Molnár János „Jeles Épületeivel," ez által buzdítva [9]) tette első próbáit a magyar elegiában, különösen Catull, Tibull és Properc utánzásaival [10]): mely dolgozatai az általa még akkor nem ismert Rájnis és Baróti kísérleteit könnyűséggel, édességgel és szép hangzással messze felülhaladták. 1773-tól 76-ig Nagy-Károlyban találjuk [11]), hol a bölcsészeti, s ezentúl Nyitrán [12]), hol a theologiai tudományokat és keleti nyelveket tanulta [13]); s áldorrá szenteltetvén, gróf Károlyi Antal pártfogásával 1777-ben Bécsbe ment az építés tudományában bővebb tapasztalást tenni [14]). Innen Nagy-Károlyba tért 1778-ban, hol 1-ső munkácskája: *A magyar nyelv helyesírása és kimondása felől kettős tanúság*, Károly, 1778. jelent meg, és 2. *A Magyar Alagyáknak első könyvök*, Károly,

---

[6]) V. ö. az id. h. a 20. l., és az Orosz Zsigmond rendfőnökéhez írt epistolát (Alagyák III. k. 6.).

[7]) L. igen szép elegiáját: Latina, Eleg. Lib. I. 3.

[8]) L. Latina, I. 5. 6.

[9]) L. Elegyes Versei I. k. 11. II. k. 1. és 8. alagya.

[10]) L. Alagyái I. könyvében.

[11]) Itt is több deák és magyar elegiái költek.

[12]) L. Latina 54. l.

[13]) U. ott az 58. lapon a jegyzésben.

[14]) L. az Elegyes Versek 30. l.

1778., mely legott reá vonta a köz figyelmet. Azalatt elnyervén 1778. a nagyváradi nemzeti iskoláknál a rajztanítói hivatalt [15]), a helytartó tanács meghagyásából egy tankönyvet írt, ú. m. 3. *A városi építésnek eleit*, Buda, 1780. és egyet fordított: 4. *A mezei gazdaság folytatásáról*, Buda, 1780., miket legott követett: 5. „*A mennykövek mivoltáról s eltávoztatásáról való bölcselkedés*, melyet deák nyelven írt, és most feles másolásokkal és toldalékokkal megjobbított Makó Pál, magyarázta pedig Révai Miklós.“ Pozsony és Kassa, 1781. Ez időből való az „Elegyes Versei“ mellett kiadott „*Szinnyérváraljai szüret*,“ mely két szüreti munkácskáját, Bion halottas énekét Moskos felett és Sonnenfelsnek egy pásztori játékát foglalja magában; úgy szinte *Scipió Álma* Ciceróból, melyet Miller Jakab tőle eltulajdonítván, Révai elmenetele után Váradról saját neve alatt adott ki, u. ott 1780*): amiért Révai a munka neki ajánlásával rajta nemes bosszút állott. Horváth Mihály igazgató eszközléséből az újonnan felállított nagyváradi kir. akademiához a bölcsészet rendkivüli tanárává mozdíttatván elő, mint ilyen mondotta el dec. 22. 1780. azon dicsbeszédet Mária Terézia felett, mely a hazai deák szónoklatnak egyik leg-

---

[15]) L. Latina a 70. l. — „Quae ego toto illo triennio, quod exegi apud vos“ írja a váradiakhoz, ott a 148. lapon, tehát 1778-tól 1781-ig.

*) Nem 1782, mint *Jankowich* bibásan jegyzi fel: Bevezetés a classicus szerzők esmeretébe, Szentgyörgyi Gellért Sallustja I. köt. 70. lapján, hol ez épületes adatkát közli. V. ö. Révai ajánló levelét Millerhez az El. Versek 215. lapján.

kitünőbb műve [16]). Bár Révai Nagy-Váradon az egyházi és világi rendeknél köz tiszteletben állott [17]), még is lemondott 1781-ben tanszékéről [18]), s Bécsbe tette át lakását, mint látszik azon végre, hogy ott az udvari könyvtár tudományos kincseit használhassa, s irodalmi pályáját sikeresben folytathassa [19]). Ekkor készült *A versszerzés két különböző módjáról, a hangmérséklésről és a páros véghangzásról íratott vetélkedése*, mely azonban kéziratban maradt (Irod. Berkem első köt.). A reméllt pártolás szűkebb lehetett, hogysem ott húzamosan időzhessen; s így Paintner Mihály utóbbi rátóti prépost közbenjárására gróf Viczai házánál Lóson Sopron vármegyében, majd Hédervárat, nevelőséget fogadott el, s az utóbbi helyen a híres, de akkor zavart könyv- és éremtár rendezésével is foglalkodott. Azonban a gróftól várt örökös tartást meg nem nyerhetvén, visszakészült Bécsbe, „hogy hazafiúi feltételét kivihesse“ [20]). Már Lóson kezdé a régi halotti beszéd vizsgálatát és Faludi munkái gyűjtését, mik végett Pozsonyban is megfordúlt, hol amazt s egyéb régiségeit a káptalani könyvtárnak másolta; Hédárváratt pedig Rájnis látogatása által látta magát megtisztelve [21]). 1782-ben csakugyan Bécsben találjuk [22]) 1783 köze-

[16]) L. azt Latina 145—194. ll.
[17]) L. u. ott a 148. lapot.
[18]) U. ott a 80. l.
[19]) Ezt vallja maga: Candidati Soc. Hung. 84. l.
[20]) L. *Guzmicsot* az id. h. 7. l.
[21]) U. azt a 8, 9. l.
[22]) Némely verseinek kelete szerint.

péig, szűk viszonyok közt, első, rövidebb, commentárját írva a „Halotti Beszédhez.“ Innen Grácba ment által, hol eleinte jobban kedvezett szerencséje; de utóbb eladósodván, s könyveit s egyebét zálogban kellvén hagynia, Pozsonyba vonúlt [23]), hol kizárólag az irodalomnak kivánt élni. 1784-ben átvette a Ráth Mátyás által alapított első magyar hírlapot: 6. a *Magyar Hírmondót*, ez úton vélvén leghathatósban izgathatn az irodalom s egy felállítandó *magyar tudós társaság* mellett [24]); de azt a kiadó Paczkó lelketlensége és egyéb sokféle ízetlenségek miatt olyak részéről, kik a hírlapírást papi állásával összeférhettlennek tarták, csak 1785 elejéig folytatta, a magyar tudós társaság iránt a császárnak személyesen is benyújtván egy folyamodást és tervet [25]), de mely nem csak következés nélkül maradt, hanem a fenkölt nagyszivű férfiúra, még némely jobbak részéről is, gáncsot vont, kik az ügyet a politikai téren járatlan szerzetesnek bátor tüzétől inkább féltették, de magok — nem tettek semmit [26]). Elállván a Hírmondótól, Győrré vonta meg magát, Rájnishoz, hol a Hírmondóban hirdetett *Költeményes Gyűjtemény* bő előrajzát adta ki, mely havonkénti kötetekben egyelőre Faludi költői munkáit, Beniczky, Balassa, Rimai s ama XIV. századbeli névtelen barát (Emlekezzenk) énekeiket, saját verseit, s

---

[23]) *Guzmics* 9—11. l.
[24]) L. Canditati Erud. Soc. Hung. a 84. l.
[25]) U. ott.
[26]) U. ott, és *Guzmics* az id. h. 12—14. l.

egy második folyamban Gyöngyösi és Zrínyi munkáit előfizetés mellett volt hozandó [27]). Az előfizetés dolga új volt hazánkban, s a szegénységgel küzdő hazafi irígyei és személyes ellenségei gondoskodtak róla, hogy a legszentebb ügy gyanúval fogadtassék. Egy második hirdetés lőn szükségessé, melyet két győri tanárral íratott alá mintegy kezesül, s a gyűjtemény népszerűbbé tétele végett néhány élő író munkái is igértettek, jövendőre pedig regények, színművek, vitézi, pásztori, tan- és lyrai költeményekből egy egész „Költeményes Könyvtár"-ra nyittatott kilátás [28]). Míg e vállalat sorsát remény és félelem közt várja Révai, inséggel és üldözésekkel küzködve, a csüggedés óráiban hol nevelőnek, hol mérnöknek ajánlkozik, siker nélkül; majd rajziskolát indítványoz, melyben az oktatóságot elvállalni kész. — Azalatt az előfizetők száma csakugyan eléri az ötszázat [29]), s a már most boldog Révai kiadja „*Faludi Ferenc Költeményes Maradványit*, egybe szedte, s előbeszédekkel, jegyzésekkel és szükséges oktatásokkal megbővítve közre bocsátotta, a M. Költ. Gyűjt. öregbedésére R. M." két kötetben, Győr, 1786, mikhez Batteux értekezését ragasztotta a pásztorköltésről. Az a nagyobb és díszes alak, melyben a gyűjtemény ekép megindíttatott, felette költsé-

[27]) L. a Magyar Költeményes Gyűjtemény közre-bocsáttatásának újonabb hírré-adatása. Győr, 1785. 8r. 32 l.

[28]) L. A Magyar Költeményes Gyűjtemény kinyomtatására való újonabb segedelem-kérés. Győr, 1786. 8r. 12 l.

[29]) L. *Guzmics*ot az id. h. 15. l.

gesnek mutatkozván, s a pozsonyi nyomtatók kisebb alakra kedvezőbb feltételekkel édesgetvén őt, 1787-ben Pozsonyba ment fel, hol Faludi prózai munkái közől a Nemes Embert, Asszonyt, Úrfit, a Szent Embert, Bölcs Embert újra, a Téli Éjtszakákat pedig kéziratból először adván ki, a Költ. Gyűjt-t is hasonló kisebb 8rb. tökélte el folytatni, és csakugyan elkövetkezett egy harmadik, s a közönségnek az előfizetés ellen nyilvánított ellenszenve miatt csak aláírást kivánó, hirdetés után [30]), Faludi Költeményes Maradványainak egy kötetbeni kisebb kiadása, melyet ingyen küldött meg régi előfizetőinek; s nyomban b. Orczy Lőrinc Költeményes Holmia és 7. saját „*Elegyes Versei* és néhány apróbb kötetben írásai. Függelékül hozzájok adatnak másoknak is némely hozzá íratott darabjaik, végre néhány régiségek is," mely kiadással kora első költői közé lépett; 1789-ben pedig a „Két nagyságos elme Költeményes Szüleményei" (Orczy és Barcsay). Ámbár pedig b. Harukker Józéfa, gróf Károlyi Antalné, gr. Károlyi József, s a pozsonyi növendék-papság különösen is segítették e kiadások körűl, de a nagy közönség részvétele csakhamar ismét alább hagyván, a munkás férfi bele fáradt a sok bajjal járt vállalatba, s azt megszüntetvén, helyette egy rég tervezett folyóirat kiadását forgatta, melynek címe lett volna: *Amalthea, a jó íz és magyarság gyarapodására,* de az nem kedvező viszonyai miatt dugába

[30]) L. a Költ. Gyűjt. állapotja. Pozs. 1787. 8 l.

dőlt [31]). Időközben, miután a győri rajziskola végre felállt s Révai oda meghívatott, ismét ide tette át lakását, s ekkor iskolai használatra e két könyvecskét szerzette: 8. *Abc-könyvecske a nemzeti iskolák hasznokra,* Pozs., 1788. és 9. *Az ékesirásnak a nemzeti iskolákra alkalmaztatott elei,* Buda, 1788. Új pártfogót lelt ő az ez évben lett új győri püspök Fengler Józsefben, egy austriai piaristában, ki mívelt s a tudományokat becsülő férfiu levén, Révait kitünő elméjénél fogva mindjárt megszerette, s titkon segitgette, betegségeiben orvossal, étellel láttatta el, asztalához vonta, s minden ügyeiben ajánlásaival gyámolította [32]).

Bekövetkezett végre a nemzeti visszahatás. Révai *A haza tért magyar koronának örömünnepére* című költeményében (Buda, h. és é. n. és Kazinczy Orpheusa I. 218.) sikoltott fel, s általa maga iránt is a legnagyobb részvételt gerjeszté. Megnyílt 1790-ben a budai országgyűlés is: Révai ismét felfogta a magyar tudós társaság ügyét, és Bessenyei Györgynek „Egy m. társaság iránt való Jámbor Szándékát" buzdító előszóval a „Hadi Történetek" írói (Görög és Kerekes) segedelmével kibocsátván, Bécs, 1790, azt az ors. rendek

---

[31]) Töredékei a nemz. muzeumban levő kéziratai közt láthatók. V. ö. Candidati Erud. Soc. Hung. a 85. l. és *Guzmics*ot az id. h. 16. l.

[32]) L. Latina 123, 124. ll. Jellemző azon adoma, s minden, a mit Guzmics a püspökről és ennek viszonyáról Révaihoz beszéll a 22. 24. 27. stb. ll. A püspök, egy talpig derék ember, nagyra becsülte a tudós mívelt férfiút, de ismerte gyengéit is

közt gerjesztés végett osztogattatta, s miután a hazafi lelkű gróf Eszterházy József által a leendő nádort az ügynek megnyerte [33]), püspöke segedelmével [34]) maga is Budára ment, s ott személyes eljárással az országgyűlés s a helytartó tanács tagjainál egyengetvén a magyar társaság útját, magányos szegény szerzetes létére annyira vitte, hogy a helytartóság vele tárgyalásba bocsátkozék [35]), s nov. 10. az ügyet az országgyűlésnek küldé által [36]). Révai azalatt saját, 1784-ben II. Józsefnek benyújtott, tervét kibővítve, s miután egyéb tudósok s barátjai közt forogtatta s véleményeiket meghallgatta, újra dolgozva kiadta, és pedig a hivatalos tárgyalhatás végett deákúl: 10. *Planum erigendae Eruditae Soc. Hung. alterum elaboratius* cím alatt, Bécs, 1790. s azt nov. 18. az új nádornak és többi főuraknak benyújtotta, utóbb pedig még az ajánlott tagok sorát következtette: *Candidati erigendae Eruditae Soc. Hung. et ratio facti in ea promovenda progressus*, Győr, 1791. A rendek a tárgyat a rendszeres küldöttségekhez utasították, hol az, a közbenjött francia háborúk következtén, valamennyi bizottmányi

---

[33]) L. Révai levelét, Győr, jún. 22. 1790. Péczelihez, a *Péczeli és Köre* kiadatlan munkában.

[34]) Latina, 126. l.

[35]) L. Révai saját levelét Buda, aug. 30. 1790. *Péczeli és Köre*.

[36]) L. *Döbrenteit* a M. Tud. Társ. Évkönyvei. I. kötetében a 30. lapon.

tárgyakkal sok időre elhaladt [37]). Ez időből két versezetét találunk a lapokban: egy ódát *Orczy Lőrinczhez* (Hadi Történetek, 1791. I. 703. l.) s egy epistolát *gr. Károlyi Antalhoz* (a Hírmondóban, 1792. II. k. 18. sk. ll.), s egy külön kijöttet: *b. Harukker Józsefához, gr. Károlyi Antal hitveséhez*, Bécs, 1792. Ezeket követték barátjai sürgetésére és segedelmökkel deák versei és említett dicsbeszédének kiadása: 11. *Ioannis Nicolai Révai Latina*, Győr, 1792, melyek őt legjelesb latin íróink közé iktatják. Győri évei szintúgy betegeskedés, nélkülözések és busás kellemetlenségek közt folytak le. Nyiltabb tért reménylett, ha a szerzetesi ruhát leteszi: 1794-ben ki is nyerte ezt a pápától, s Fengler által a győri megyébe felvétetett [38]). Homály borítja Révai viszonyait a szerzethez, azon okokat, miért ő már 1777 óta annak keblén kivül élt, s most a secularisátiót oly erőlködésekkel kereste. Egyébiránt Győrött már mélyebb nyomozásoknak indúlt volt a nyelv körül. 1792-ben a magyar nyelv tanmódjáról irt egy vázlatot, mely nem tudom kijött-e [39]), s 1795-ben a bécsi Hírmondó mart. 20-dikai száma toldalékában már *a harmadik igehajtogatásról* értekezett. Azalatt a várossal, mely iskolája legsürgetőbb szükségeire sem akart költeni, úgy hogy Révai áldozatok-

---

[37]) L. Latina 124, 125. ll. a jegyzésben.

[38]) L. *Guzmics*ot az id. h. 18. l.

[39]) Kéziratai közt csakugyan találtatik egy a nemzeti muzeumban ily cimmel: „Brevis Institutionum linguae ungaricae Adumbratio. Budae, typis Univ. 1792.“ — Ez-e az?

kal volt kénytelen azt fentartani, gyakran surlódásokba keveredvén, minden módon más alkalmazást keresett, de ellenségei mindenütt akadályt vetvén, vég elkeseredésében az általa vett és készített könyveket és rajzokat ott hagyván, búcsút vett azon általa teremtett és vezérlett iskolától, melynek dolgozatai a bécsi rajzintézettől is jelesb dicséretet nyertek [40]); és felment Bécsbe 1796-ban, hol, sok küzködések után, az esztergami gymnásiumban, a költői osztály tanárává tétetett [41]). Itteni tanárkodása alatt adta ki hosszas mathematikai vizsgálódásai gyümölcsét: 12. *Angulorum rectaeque lineae trisectio, et consectaria circuli quadratio.* Vtramque methodo planissima detexit I. N. R. Bécs, 1797, s folytatta nyelvvizsgálatait, különösen a bécsi bibliáét (Révai-cod.), melyet Bécsben Denis kedvezéseiből nagy gonddal egészen leírt [42]). Három évi maradás után azon gymnásium zavart állapota miatt Kulcsár Istvánnal együtt, ki a szónoklati osztályban tanított, 1799-ben lemondván, Komáromba tétetett által, hol azonban az ég s a víz károsan hatván egészségére, nyugalmaztatását kérte, melyet végre 300 ftban meg is nyert [43]). Ez évben egészsége tekin-

---

[40]) L. *Guzmics*ot az id. h. 18—24. l., hol Révainak győri szenvedéseit meghatóan írja le.

[41]) U. ott a 26. lapon.

[42]) L. Schediushoz írt levelét Eszterg., nov. 23. 1797. *Irodalmi Berkem* I. köt.

[43]) L. *Guzmics*ot az id. h. 28, 29. ll. és Schediushoz írt levelét. Sopron, mart. 21. 1801. *Irod. Berkem* I. köt.

tetéből a nyarat Füreden és Rátóton, nemes pártfogójánál Paintner prépostnál töltötte, innen Sopronba telepedett s kosztosokat tartott, ily módon tengve, míg nyúgdíja folyóvá tétetett. E helyeken költek több igen szép versei, melyeket e cím alatt: 13. *Carmina quaedam I. N. Révai.* Sopronban 1801. adott ki; itt kezdte az *Iliászt* is fordítani, de simítva csak az első ének lőn; itt fejezte be az Antiquitások I. kötetét [44]). Itt látogatta meg őt Somogyi püspök és referendár, s bámulta Révai nyelvészi készületeit s vizsgálódásai meglepő eredményeit, melyeket a fölfedezései nagyszerűségétől áthatott férfiu lelkesedett önérzettel közlött vele. De őt folyvást Bécs, a maga tudományos kincseivel, vonta, s felmenvén oda, kis nyugdíjából s némi leckedíjból munka közt elégedetten töltött egy évet, mely alatt a magyar nyelv és irodalomnak Vályi halálával megürült egyetemi tanszékére *meghívatván*, bár annyi hányódás után most már a dolgozhatás nyugalmánál egyebet nem kivánt, ment, s 1802. aug. 16. azon székbe, mely nem neki adott fényt, de annak ő, ünnepélyesen beiktattatott [45]). Az irígység el volt fáradva, s gyűlt innen is onnan is, kérve s nem kérve, a segedelem dolgozásai közzétételére [46]). Az az ötödfél év, melyet Révai gyötrő nyavalyák, tanodai és írói munkásságban és az ellene Verseghy által támasztott

---

[44]) L. imént idézett levelét Schediushoz.

[45]) L. *Guzmics*ot az id. h. 31—33. ll.

[46]) L. a hálára méltó férfiak neveit *Guzmics*nál 33—35. ll. Két *Nunciuma* 1803- és 1804-ben jelent meg deákúl.

nyelvészi harc közt élt le, életének legdicsőbbjei, leggyümölcsösebbjei voltak. Nagyobb kisebb munkái ez időszakból a következők: 14. *Antiquitates Literaturae Hungaricae.* Vol. I. quod complectitur duas allocutiones funebres, genuinae veteri pronunciationi restitutas, et commentario grammatico illustratas. Pest, 1803. 15. *Elaboratior Grammatica Hungarica,* ad genuinam patrii sermonis indolem fideliter exacta, affiniumque linguarum adminiculis locupletius illustrata, tribus voluminibus comprehensa. Vol. I. II. Pest, 1806. 16. Tanbeszédei és tételei egy kötetben, ú. m. *Propositiones* ex lingua hungarica primo semestri explanata, quas tentamini subiectas academici . . . . illustrarunt anno 1804. mense martio. *Prolusio* prima habita in auspiciis collegii hungarici die VIII. mensis nov. 1802. de praeiudicio communi et noxio natis hungaris studium linguae patriae non esse necessarium; Prol. II. die IX. mensis novemb. 1803. de lingua hungarica ob singularem, qua excellit, praestantiam ipsis etiam natis hungaris percolenda; Prol. III. die X. mensis novembris 1804. de necessitate perdiscendae linguae patriae natis etiam hungaris gravi, et provido patrum consilio lege imposita. Pest, 1806. Ezeket megelőzte Schedius német folyóiratában: *Untersuchungen über die ungrische Sprache* (Zeitschrift von und für Ungern. Pesth, 1803. IIIter Bd. 371 s köv. ll.), melyben az „Emlekezzenk" 34. versszakát boncolgatja (magyarúl tőlem a Minerva 1828-ki folyama februári füzetében). Időközben tört ki azon tollharc, mely az ideges és különben is folyvást szenvedő férfiu egészségére nem kis

mértékben károsan hatott. Verseghy 1805-ben először ugyan németül írt magyar nyelvtanában, s utána „Tiszta Magyarságában" megtámadván Révait, ez nagy nyelvmunkája második kötetéhez a következő jeles dolgozatát csatolta: *Vindiciae iustissimae de secunda verborum forma indeterminata;* tanítványai közől pedig Horvát István Boldogréti Víg László név alatt egy indulatos, de tanulságos vitairattal védelmezte: „Versegi Ferencnek megfogyatkozott Okoskodása a Tiszta Magyarságban" Pest, 1806. Ezt megelőzték: „Versegi Ferencnek tisztasággal kérkedő Tisztátalan Magyarsága, melyet tisztán megmutat Révai Miklósnak hív tanítványa s igaz jó barátja Világosvári Miklósfi János" Pest, 1805, mely közönségesen magának Révainak tulajdoníttatik; és: „Versegi Ferencnek megcsalatkozott illetlen Mocskolódásai a Tiszta Magyarságban, melyeket valósága szerént nyilván megmutat . . . R. Mnak buzgó hív tanítványa s igaz tisztelője Fényfalvi Kardos Adorján" Pest, 1806, mely álnév alatt Ferenczy János, a Közönséges Geographia szerzője mondatik lappangani: annyi azonban bizonyos, hogy sajtó alá azt maga Révai írta le[47]). E kétes eredetű iratok, indulatos és eltapodó modorukkal épen annyit ártottak Révainak, amennyit rendszere megalapítására szigorú logikájok, a tudományos készület bősége- s alaposságával használtak. Mégis, midőn Révai ezek megjelenése után a régiségek, nyelvtan, összehasonlító szótára, Magyar Deákságára (így ne-

[47]) Kézirata a nemz. muzeumban.

vezte ő a „literatúrát"), s a nagy nyelvtan compendiumára a segedelmet egy külön iratában újra sürgette [48]), s azt a hatóságoknak is megküldte, Pestnek rendei fényes bizonyságát adták a nemzeti nyelv ügye iránti lelkességöknek [49]). Révai újra feléledt, s folytatta a még csak részben kész munkákat, de aláásott egészsége nem engedte azokat befejeznie. 1807. apríl 1-jén a nemzet legnagyobb nyelvésze, ki nem csak a magyar, hanem az egyetemes nyelvtudományban lángelmű felfogása és ritka tudományos mélységével korát megelőzte, nem volt többé. Kéziratait legkedveltebb tanítványa Horvát István váltotta magához, s ennek könyvtárával együtt azok már most a nemzeti muzeum birtokává lettek [50]). Révai a mély, szintoly

---

[48]) „*Alázatos segedelemkérés* az igaz eredeti magyarságot híven megfejtő tudós készületeknek mennél előbb való kinyomtatásokra, újolag való Tudósítással." Pest, 1806, 8r. 16 l.

[49]) L. a *Hazai Tudósítások* 1806-ki XXV. száma Toldalékát.

[50]) Az *Antiquitates* II. kötete egészen, az *Elab. Grammatica* III-dik kötetéből tisztázva csak 311 lap van. A *Compend. El. Gr.* az utolsó kéz hián megvan. A „*Vocabula Hungarica cognata orientalibus*" 1014 cikkszóból áll, tisztázatlan. A *Magyar Deákság* (irodalom) első kötetéből csak töredékek vannak (belőle hihetőleg csak azon rész volt készen, melyet Horvát a Tud. Gy.-ben kiadott); a második kötetből (A magyar szép toll, főképen Adelung után) csak a második rész: A szép tollnak különös nemei, 189 lapon kész; a harmadik (chrestomathiai) kötethez csak anyagok. Ezeken kivül *Res hungaricae*, régi magyar történeti dolgozat; *Excerpta* ex protocollo Bátoriano (XVI. századbeli levelek); Excerpta ex Rákócianis authographis; a *Magyar*

hevesen szerető, mint könnyen gyanakvó és sérülő kedélyek közé tartozott, ki valamint nagysága, úgy szenvedései forrását is ön kebelében viselte. Mint költő érzékeny, meleg s korához képest finom ízlésű volt: mind két tekintetben iskolájabeli társait felülmúlta. Nyomatlanúl maradt versei közt vannak anakreoni dalok, mik közől egy pár az Antiquitates s a Grammatica első köteteiben áll; az iliászi töredék az Erdélyi Muzeum II. kötetében látott világot. *Magyar Deáki* (irodalmi) *Történetét*, mely a régi és középkort tárgyalja, Horvát István a Tud. Gyűjt. 1833-ki II. kötetében 49—91. ll. adta ki. Szobra, az új világ nagy tudósaié közt, a magyar akademia palotája délkeleti sarkán, áll, mint a nyelvészet nagy képviselőjeé.

Amalthea töredékei; „*Homer Iliása*, magyarra fordította a görög versmérték szerént R. M. Első nyaláb, mely az I., II., III. könyvet foglalja magában. Sopron, Siess Antal bet. 1801.“: azonban csak az első könyvből 572 vers; elegyes *versek; nyolc predikáció*, melyeket Győrött 1786-ban tartott; Pietatis Exercitia in usum schol. iuventutis Strigon. 1798. stb. — Legteljesb bibliographiája Révainak látható *Fejér*nél in Hist. Acad. Scient. Pázmánianae a 155—158. ll.

Valaki a Tanodai Lapokban (1862 9. sz.) újra feltálalja az elsőbb adatot, a csanádi anyakönyvre hivatkozva azt állítván, hogy Révai Nagy-Szentmiklóson született, Csanádon pedig, melynek Szentmiklós fiókegyháza volt, — megkereszteltetett, *júl. 3. 1752*, még pedig Jakabnak, keresztatyja Öxl Jakab után. A piarista szerzetbe lépvén — folytatja a közlő — édesatyjának (János?) és születéshelyének (Miklós?) nevét vette volna fel!! — Előttem e kérdésben Révai Miklós az egyetlen tekintély. Jakab neki öcscse lehetett.

RÁJNIS JÓZSEF.

1741—1811.

Kőszegi Rájnis József, 1741. június 4-dikén született Kőszegen, hol atyja (kit Reinischnak hívtak) különféle városi tisztségeket viselvén, népszószóló, végre tanácsbeli lett, kinek közvetlen gondviselése alatt Rájnisunk egész tizenhatodik éveig szülötte városában nevelkedett, s a jezsuiták iskoláit látogatta. E szerzetbe ő 1757-ben Bécsben állott be, hol az első, két éves, próbaidőn átesvén, onnan 1759-ben Leobenbe Stájerországba tétetett át, hol egy évet a széptudományok gyakorlásában, a görög nyelvnek, s jelesben a tanmód tanulásában töltvén, ott tevé 1760-ban első mértékes kísérletét a magyar nyelvben Sannazárnak jelesül fordított epigrammájával Velencére[1]). Esztendő múlva Esztergamba küldetett az első és

---

[1]) *Rájnis* önéletrajzi adatai *Fejér Györgynél:* Rájnis Emlékezete, Tud. Gyűjt. 1823. IX. 24—26. ll. — Innen vétettek minden adatok, miknek más alapjok nincs idézve.

második osztály tanítására, hol gr. Barkóczy Ferenc érseket egy, Budán 1761-ben meg is jelent deák versezettel üdvözlötte [2]); onnan Kassára a bölcsészet két éves folyamára 1761—3.; mely után Budára rendeltetett. De közelítvén az (1764-ki) országgyűlés, nehogy botránkozásra nyújtassék alkalom, miután a pozsonyi kisiskola tanítója „félszeg magyar" volt, az ottani igazgató kívánságára Rájnis küldetett oda [3]). A következő 1764—5-ben Győrré tétetvén által, egymás után a negyedik, ötödik és hatodik osztályban tanított, s a nemes-növeldében alügyelőséget (vicepraefectusságot) viselt. Eltelvén ekkép Rájnis szerzetes éltének tizedik éve, kikérte magának hogy papságra készülhessen, s ennek folytán 1767-től 1771-ig a nagyszombati egyetemben hittudományt hallgatván, a szokott szigorlatok kiálltával hittudorrá koszorúztatott. Néhány deák dolgozaton kivül, mik nyomtatásban is megjelentek [4]), több magyar verse is készült ez időben, (különösen Gyöngyösi István Palinodiája is elegiai versalakban [5]), miben nem kis buzdítására

---

[2]) Látható az imént id. h. 8. l.

[3]) Maga beszélli így *Rájnis* az id. h. a 10. l. Egy érdekes kis anekdot és verse ez évből Faludi Ferenchez u. ott.

[4]) Ilyek: Oratio de virgine sine labe concepta, dicta praesente senatu populoque academico; Panegyricus dictus S. Ignatio, facultatis theol. patrono; Odae tres de Augusta M. Theresia stb. L. az id. h. 11. l.

[5]) L. annak töredékeit a *Kalaúz*hoz adott Megszerzés 50. s köv. ll.

szolgáltak Molnár János és Mártonfi József helyeslő leveleik, kikkel ő verseit közölte volt [6]). Folytatta pályáját Székesfejérváratt, hol 1772., és Szatmáratt, hol 1773-ban működött, s már itt készült „Kalaúza", mely azonban, mint látandjuk, jóval utóbb jelenhetett csak meg [7]). Szerzeténck feloszlatása is itt érte őt, mely után Győrré költözött, s először ugyan egy évig az isten igéjét hirdette [8]), aztán 1774-től 1784-ig az akademiában részint a szelídebb tudományokat, részint a mathematikát tanította, s a mellett „exhortátor" is volt [9]). Itt s ez időben jelent meg először ugyan egy pár alkalmi verse, ú. m. 1. *Óda, midőn a főmélt. és tisztel. Vászonkői gróf Zichy Ferenc úr győri püspök . . papságának ötvenedik esztendejét érte.* Győr, 1774. 2. *Pásztori Dal Felső-Szopori Szily János úrnak . . . midőn szombathelyi püspöki méltóságra emeltetett,* Győr, 1775, de Kalaúza, miután Barótitól 1777-ben és Révaitól 1778-ban megelőztetését nem kis mértékben sínlé [10]), javítva s bővítve csak később ily címmel látott világot: 3. *A magyar Helikonra vezérlő Kalaúz,* azon magyar versszerzésnek példái és regulái. Pozs., 1781.

---

[6]) L. leveleiket *Fejér*nél az id. h. a 12. lapon.

[7]) Rájnis maga azt mondja, hogy ő a Nonum-prematurt akarta szigorúan megtartani: u. ott 25. l.

[8]) L. ott 13. l. Maradtak is *Bőjti Beszédei* kéziratban: l. Virgilius Georgicái, 288. l.

[9]) E kifejezéssel él maga a *M. Parnassus* előtt álló önéletrajzában.

[10]) Átcsillámlik ez többi közt a Megszerzés 28, 29. lapján; v. ö. *Fejért* a 24—26. ll.

melyet nyomban követett a Kalaúz Hírmondóbeli ismertetője Ráth Mátyás ellen intézve: 4. *A magyar Helikonra vezérlő Kalaúzhoz tartozó Megszerzés*, u. ott 1781, hol a vitatkozások közt különféle költői fordítások is állanak. 1786-ban kiállott súlyos betegsége után [11]) folyvást Virgíllel foglalkodván, következett: 5. *Magyar Virgílius*, első darab: Maro Virgilius Publiusnak Eklogái. Pozs. 1789, melyben mindenik ekloga bevezetéssel és bő magyarázatokkal van ellátva. Hozzá járult Baróti Szabó Dávid „Ki nyertes"-e ellen (l. e cikket): A Magyar Virgíliushoz tartozó *Sisakos, Paizsos, Kardos Mentőírás;* és hozzá kötve találtatik: 6. Toldalék, melyben a M. Virgíliusnak szerzője a kassai M. Muzeumról, jelesben pedig az abban foglaltatott *fordítás mesterségének reguláiról* való ítéletét kinyilatkoztatja. Pozs. 1789. Ebben ő Baróti adalékait a M. M.-ban gúnyolja, és Bacsányi elveit, mik szerint az anyag- és alakhű fordítást javalja, szenvedélyesen és durván megtámadja. Bacsányi erre a M. M. III. füzete Toldalékában tartalmas és férfias feleletet adott, melyre a sérülékeny Rájnis ily című vitaíratot készített: „*Apulejus Tüköre, melyben a kassai Proteusnak képét és annak sokféle csúfos tüneséit láthatni,* huszonhét jelenésben," de bekövetkezvén Bacsányi elfogatása 1794-ben, Rájnis azt a huszonnegyedik jelenéssel félbenhagyta [12]). Időközben nehány mathematikai mun-

[11]) L. a *Mentőírás* 91. l.

[12]) Igy adja elé a dolgot *Fejér György* az idézett helyen a 17. l. Ismertetve az *Apulejus Tüköre*, s két jelenése, a XV-dik

kát készített, ú. m. 7. *Perfecta Quadratura Circuli*, quam e verorum numerorum proprietatibus eruit ac demonstravit. Győr, 1793. 8. *Widerlegung der österreichischen Anmerkungen über meine Quadratur des Cirkels*, u. ott és akkor [13]); és *Sectio geometrica quorumvis arcuum circuli in quotvis partes*, mely azonban nyomtatatlanúl maradt [14]). Magán viszonyai Rájnisnak ez időben igen szomorúak voltak; t. i. 1784 óta elvesztvén tanári hivatalát, csak az akademiai templom maradt gondviselése alatt; testi erői is egy súlyos betegség által igen megfogytak [15]), sőt 1802-ben a sz. Benedek rende visszaállíttatván, s Győrött az akademiai templomot átvevén, szegény Rájnis e kis állomástól is elesett, s 300 papiros forinttal nyugalmaztatott. Ehez járulván a nagy drágaság is, egész a szánakozásig küzdött a szükséggel [16]), s így Virgil Georgicái, melyekhez oly nagy buzgósággal fogott, csak öt év múlva

---

melyben Ossziánt ócsárolja, s a XVII-dik, melyben Virgil elsőbbségét vitatja Theokrit felett, és Gessnert bírálgatja, közölve van a Tud. Gy. 1820-ki VIII. kötete 3—51. lapjain (az eredeti kézirat saját gyűjteményemben).

[13]) Önmaga így említi ezt *M. Parnassusa* előszavában: „Győrben . . . ugyanez műhelyből jött ki a *megcáfolás*, melyet a *német Mercuriusnak* ellenvetésire válaszolt.“

[14]) Említi ezt Rájnis maga a *Magyar Virgilius második kötete* 288. lapján.

[15]) *Fejér*nél az idézett h. 14. l.

[16]) Lásd Pókateleki *Kondé József* előszavát a Magyar Virgilius II. darabjához, a XII. l.

készülhettek el, M. Parnassusának pedig csak első része. E súlyos inségből, mely a nemeslelkü Kondé segedelmezése dacára [17]) végre is elnyomással fenyegette, kimenté őt a premontréiek csornai szerzete, mely őt 1806 végén Türjére meghíván, az újoncok tanítói hivatalra elkészítését bízta reá 400 bankó ft. évdíj mellett. Úgy látszik, ez időben készült *Ratio discendi et docendi* kiadatlan munkája [18]). Két évvel utóbb a premontréi új tanítókkal Keszthelyre költözött, s nálok szállásolva, néha predikált s ajtatosságban gyakorolta az ifjúságot; 1809-ben Szala-Apátiba a bencésekhez tette át lakását, de a katonaságtól nyugtalanított ezen helyet ismét elhagyván, visszatért Keszthelyre, s ott magán szálláson kezdett nyomorogni, midőn (1810?) gróf Festetics György által, kinek figyelmét egy *deák elegiával* vonta volt magára (Rájnis!) [19]), az ottani Georgikon scholarchájává neveztetett. Itt s ez időben, leginkább természettudományi tanulmányokat tevén, látta el a Győrött befejezett, Türjén és Apátiban csínosgatott Virgilféle Georgicákat reál jegyzésekkel [20]) s fogott az Aeneis áttételéhez is [21]). De nem soká tartott keszthelyi gondtalan élete, melyet Liebbald georgikoni tanár és

[17]) *Rájnis* önvallomása szerint *M. Virg.* II. 288.

[18]) *Maga* említi azt u. ott.

[19]) Lásd azt *Fejér*nél az id. h. 20—22. ll.

[20]) L. a *M. Virg.* II. db. 288. l.

[21]) Sőt Vég Károly Szala vármegye adószedőjének tanusága szerint, kinél Keszthelyen egy ideig koszton volt, „Virgi-

orvos barátsága édesített meg: a sokat hányódott öreg, négy heti súlyos betegség után, aug. 10. 1811. orvosa karjai közt elhúnyt [22]), élete hetvenegyedik évében. Tetemei a keszthelyi plébánia-templom sírboltjában takaríttattak el. A nemes Kondé vette az elhúnytnak legjobb munkáját, a Georgicákat, pártolása alá, s azokat, miután gróf Festetics György, kinek Rájnis azokat ajánlotta volt, kezét rólok levonta, saját költségein [23]) kiadta: 9. *A magyar Virgílius második darabja* cím alatt, Pest, 1814. — Említett nyomtatott munkáihoz sorolandók még: *Beste lél-e karaffi* [24]); *A magyar pap magyar köntösben* [25]), s a *Dicsértessék a J. Kr.*, miket Rájnis maga említ a Georgicák vég lapján; én csak az elsőt láttam. A kéziratban maradtak s már említettek közől legérdekesb „*A Magyar Par-*

---

lius daliás költeményén kivül Horátiusból is sok darabokat lefordított". L. *Fejér*t az id. h. 24. l.

[22]) E napra teszi halálát *Kondé* a M. Virg. II. dbja előszavában, s utána *Fejér* az id. h. 23. l.

[23]) L. *Fejér*t az id. h. 23. l. — Maga *Kondé* e pont körül igen gyöngéden nyilatkozik előszava XV. l.

[24]) Népszerű diatribe az alkalmatlan köszöntgetők ellen, kik, ha vissza nem köszöntetnek, leszólják az embert. (Megvan a muzeum könyvtárában.)

[25]) Ez irattal össze látszik függeni azon adat, mely *Fejér*nél áll az id. h. 34. l.: „E haza szeretetétől vitetett arra (Rájnis), hogy magyar egyházi papköntöst viselne bajtársaival, Révai Miklóssal és Fábchich Józseffel együtt, melytől szaporán a püspök által eltiltatott" (1790). Láttam egy rézbe metszett képét is, egész alakban, magyar ruhában.

nassus, azaz a magyar Helikonra vezérlő Kalaúznak második kiadása, melyben a magyar verselésnek példáit és reguláit megbővítette és csínosgatta", de melynek csak *első könyve*, a példáké, készült el. Ez négy részben a (hangmérsékelt) közmondásokat, Rájnis *Eredeti Verseit* nehány újjal szaporítva, fordításait deákból és görögből, s végre „Követés" rovat alatt: „*Az Ikerek*, egy köz tettetmény" vígjátékot 5 felvon. szabadon Plautus után foglalja magában. (Másolata Horvát Endre kezétől saját gyűjteményemben.)

DUGONICS ANDRÁS.

1740—1818.

Dugonics András, az első népies iskola alapítója, 1740-ben oct. 7. született Szegeden, hol hasonnevű atyja város kapitánya s a tanácsnak nagy és üdvös befolyású tagja volt [1]), ki fiának is gondos nevelést adott. Már alsó iskoláiban oly buzgó tudományszeretet fejlett ki benne, hogy, azt hivén csak mint pap élhetni teljesen és kizárólag a tudományoknak, anyja ellenzése dacára, a kegyesrendbe lépett [2]). Sanyarúnak találta ugyan kezdetben a bőséghez és kényelmekhez szokott jó-ház-gyermeke s anyjának kedvence az újonc szerzetes életét: de a fiatal Dugonics állandó maradt. Elvégezvén a bölcsészetet s hittudományokat, s áldorrá szenteltetvén, gymnásiumi tanárságra alkalmaztatott, még pedig Erdélyben, Meggyesen, hol a

[1]) L. költőnk *Ulyssesének* Előszavát.

[2]) *P. Chrysostomus* Dugonics Életrajzában (M. Példabeszédek I. k.) V. l. — *Fejér* szerint Dugonics Önéletrajzot hagyott volna. Én azt nem láttam.

két felső osztály bízatott reá. E küldetés döntő lett szellemének irányára nézve. Erdély, úgy is mint a hajdani római birodalom tartománya s római emlékek classicai földe, de úgy is mint a nemzeti mondavilágban sajátszerű regényes színnel feltűnő kisebb haza, római és dák, hún s magyar-fejedelmi emlékezeteivel, az ifju tanárban a régiség s általában a történelem iránt szenvedélyt költött fel. 1770-ben Nyitrára tétetvén át, ott a püspöki növeldében a bölcsészet tanításával bízatott meg; e mellett a költészettel foglalkodott. Gyöngyösi István volt előképe, kit a kor az egyetlen classicus magyar költőnek tartott, tárgyait azonban még most a classicai mondakörben keresve. Első munkája *Trója Veszedelme* volt, „melyet a régi versszerzőknek írásiból egybe szedett és versekbe foglalt D. A. kegyes osk. szerzetes pap." Pozs. 1774. 4r. Az epos maga, melyben Virgílt, az Aeneis második könyve szerint, szabadon követi, a II. könyvet képezi; első könyvűl a trójai háború ostromló és védelmező vezérei története előzi meg, kivonva Homer, Hygín, Siciliai Diodór s másokból, prózában; harmadikúl pedig magyarázó jegyzetek követik. Toldalékúl „*Különféle Versek*" állanak, ú. m. Virgílből az első ekloga, Ovídból Pallas és Arachne regéje, s a világkorok leírása, Horácból két óda: mind ez, valamint az epos is, négyes versszakokban. — Ugyan ekkor a jezsuitarend eltöröltetésével királyivá lett nagyszombati egyetemhez a mathematikai tudományok kir. tanárává neveztetett.

Nem illvén, a tudósok akkori felfogása szerint, egyetemi tanárhoz ily, anyanyelven és népszerűen írt

munka: hogy a megszólókat elnémítsa, egy latin tanregényt [3]) írt, elsőt s utolsót e nyelven — s azt 1778-ban kiadta ily cím alatt: „Andreae Dugonicii Argonauticorum, sive de Vellere Aureo, LL. XXIV.“ (Pozs. és Kassa), s így legalább a tudós nyelv hiányos ismerete emlegetésének vetett véget. E munka pajzsa megett adta most második, az elsőt az előadás becsével messze túlhaladó eposát: (3) „*Ulysses*nek, ama híres és nevezetes görög királynak, *csudálatos történetei.*“ Pest 1780, melyben az Odysseát követte, szinte szabadon, a classicai szín nyoma nélkül, négyesekben. — Jött II. József kormánya, s ezzel majdan a német nyelvet tannyelvűl kijelelő rendelet. Révai, mint ennek Életében érintettem, egy a magyar nyelv emelésére célzó tervvel felelt: Dugonics viszont a magyar nyelvnek a felsőbb tudományok tárgyalására is alkalmas voltát bizonyítandó munkával: 4. *A Tudákosságnak* (így nevezte D. a mathesist) *két könyvei*, melyekben foglaltatik a Betővetés (algebra) és a Földmérés (geometria) Pozs. és Pest 1784. 2 köt. második megbővített kiadás u. o. 1798; 5. *A Tudákosságnak* III. könyve: A Háromszögellések (trigonometria), és IV. könyve: A csúcsos Szelésekről (de sectionibus conicis). Pozsony és Pest 1798 (a címen, mert e két kötet az első kettőnek új

---

[3]) Ómaga a munka előszavában így adja elé célját: „Nihil esse tam arduum, quo eniti virtus non possit, claro facinore confirmatum est a Graecis, qui pro vellere aureo in Colchidem navigarunt. Eorum ego res gestas narratione expositurus sum“ stb.

kiadásához járult, szinte „második kiadás“ áll; hibásan). E munka első kiadását nyomban követte 6. „*Etelka*, egy igen ritka magyar kisasszony Világosváratt Árpád és Zoltán ideikben.“ Pozs. 1788. 2 köt. E regény a feltalálás és alkotás gyengesége s az előadás zordonsága dacára, roppant hatást idézett elő, és szerzőjét rögtön a legnépszerűbbé tette a magyar írók közt; a középrend mohón kapott az új csodán, 1791 második, 1805 harmadik kiadásban terjedt el, a lelkesedett anyák sorban Etelka nevére kereszteltették leányaikat. Etelka nem csak regény —, mely az olvasót, új példával, Árpád fejedelmi körébe vezette be, hanem *politikai tett* is volt: tiltakozás a császár németesítő igyekvései ellen, s ez irányban a *visszaható irodalomnak* legpraegnánsabb jelenete. Ezt azután még sora a regényeknek, színjátékok és történeti munkáknak követte, melyek időrendben a következők: 7. *Arany Perecek*, szomorú történet öt szakaszokban. Pozs. 1790; családi regény Barcsai Ákos fejedelem korából. — 8. *A Gyapjas Vitézek*, két könyvb. Pozs. 1794. 2 köt.; magyar átdolgozása a szerző Argonautáinak. — 9. *Jeles Történetek, melyeket a magyar játékszínre alkalmaztatott*, Pest 1794, 5. 2 köt. (a darabok ezek: *Toldi Miklós* [4]); *Etelka Karjelben; Báthori Mária* [5]); *Kún*

---

[4]) „Megmagyarosítottam egy corfúi történetet, és igazán magyar rámára szabván, tulajdonommá és eredeti játékká tettem“ mond az *Előszó*ban.

[5]) „Inez de Castro“ után, saját vallomása szerint is: „valami de Castrót talpig megmásolván, úgy alkalmaztattam a

László.) — Ezek után következett 10. Gyöngyösi István Költeményes Maradványi kiadása, 2 köt. Pozs. és Pest 1796, bő bevezetéssel, de sem teljesen, sem elég híven. — 11. „*A Szerecsenek.* Újabb életre hozta[6]) D. A.“ Pozs. és Pest 1798. Ez Heliodór Aethiopikáinak nyomán készült, mire a Gyöngyösi Karikleájával foglalkodás adott alkalmat. — 12. *Római Történetek.* Pozs. és Pest 1800; rövidlete a római történelemnek egész Augustusig, tulajdonkép a Janus templomának másodszori bezárásaig, használva Liviust, Entropiust, de főkép Florust. 13. *A Magyaroknak Uradalmaik* mind a régi, mind a mostani időkben. Pozs. és Pest 1801; a magyar tartományok rövid történeti átnézete, határai, címerei, 28 rézmetszettel. — 14. *Jólánka,* 2 köt. Pozs. és Pest 1803, 4; számos nyelvészeti értekező jegyzetekkel, melyek a kor etymologiai játékairól tesznek tanuságot. — 15. *Szittyiai Történetek,* 2 köt. Pozs. és Pest, 1806—8; tulajdonkép a magyarok őstörténelme Árpád halálaig. — 16. *Cserei,* egy honvári herceg, megmagyarosította D. A. Szeged 1808; Taksony korába áttett regény. — 17. *Radnai Történetek.* Szeged 1810. 12r.; a radnai kápolna csodái, a búcsújárók számára, még 1808 Pesten írva. — S eddig terjedt Dugonics irodalmi működése, míg egyetemi tanárságát folytatta. E mellett viselt ez időszakban több-

---

magyar játékszínre, hogy éppen eredeti munkának tessen“ (II. köt. *Előszó*).

[6]) „Heliodórusnak nyomdoki szerént úgy fölékesítöttem, amint csak tőllem kitelhetött.“ *Előszó.*

ször dékánságot, rectorságot is; bírta az ifjuság szeretetét nyájassága és jótékonysága, tekintetben állt előtte szigora által. Élesztette hallgatóinak hazafiúi tüzét a tanszéken is nem ritkán közbe vetett lángszavaival, midőn a latínúl előadott tanokat mellesleg magyarúl is fejtegette; s kiket különös bizodalmára méltatott, sétáin buzdította, tanítgatta. Ezek közt volt Gaal György, akkor a „Tudós Palóc" szeszélyes írója, később az ő figyelmeztetései folytán, *a magyar népmesék* első gyűjtője, s német kidolgozásban ismertetője a német közönséggel.

Végre megjött az aggkor, gyengélkedéseivel, bágyadozásaival, s Dugonics, harmincnégy éves egyetemi pályája után nyugalmaztatván magát, 1808 szülővárosába vonúlt, hol az övéi közt vídám és folyton munkás öregséget élvén, 1818. július 25-kén, fájdalom s a halál félelme nélkül elhúnyt, hetvennyolcadik évében. — Ez utolsó tíz évi munkásságának gyümölcsei: 18. *Nevezetes Hadivezérek.* Pest, 1817 (életrajzok Nepos és Plutarch után[7]); 19. *A Magyarországi Várak* leírása; de ezt csak S-ig folytathatta, s az maig is kéziratban van; — s befejezte példabeszéd-gyűjteményét, melyet, *P. Chrysostomus* által írt életrajzával együtt Grünn Orbán szegedi nyomdász adott ki ily címmel:

---

[7]) A címen ez áll: „Írta D. A. 1767-ben". Akkor ez első munkája volna; az Ajánlólevél után azonban úgy látszik, hogy némi 1807-ben megjelent hadtudományi munka gerjesztette fel Dugonicsot e könyv írására; s így a címen álló év valami tévedésből látszik eredettnek.

(26) *Magyar Példabeszédek és Jeles Mondások*, összeszedte és megvilágosította D. A. 2 köt. Szeged 1820. — Ezeken kivül életírója szerint lefordította *Sallust Catilináját*, és *Plautus Menechmusát;* Fejér szerint megírta volna a nagyszombati egyetem keletkezése történetét, s több életrajzot, köztök a magáét is [8]).

P. Karácsony Chrysostom Ince, rendtársa, ekép jellemzi Dugonicsot: „Termetére nézve magas, tömött, egyenes szálú ember volt. Szép s eleven képének különös díszére szolgált gyönyörű fodros haja. Édesen, de egyszersmind férfiasan hangzó szava, gyors lépése, könnyű mozdúlása, belső tűzre s nemes indúlatra mutattak. Feje természetesen az égnek szegve, csupán az érdemnek s méltóságnak hódolt; hizelkedésre, alacsonságra soha nem hajlott. A sok beszédet kerülte: elmésen múlatni szeretett. Mind hasznos, mind fontos vala amit mondott: leginkább a tudósok társaságában mély látással s józan itélettel különböztette személyét. Az ifjakkal hozzájok illő vídámsággal múlatott, melyre nézve általjában szerettetett s társasága kerestetett. Felebarátja szerencsétlenségén, ha ellensége volt is, soha nem örvendett, senkinek nem ártott, annál inkább szivében, alacsony és gonosz lelkek módjára, bosszúállást nem forralt. Felebarátinak békességét boldogságát óhajtotta és eszközlötte.“ — A többi jótéteményei között ezer

---

[8]) „In Msto reliquit Primordia Vniv. Tyrnaviensis, biographiam suam, tum aliorum, variaque“. Hist. Acad. Scient. 113. l.

frtnyi alapítványt tett, melynek kamata évenként legöregbik szerzetestársának adandó [9]). — A hálás Szeged, a harmincas években felfüggesztette városháza teremében híres fia képét; rendtársai pedig 1847-ben sírját egy vörös márvány loborral jelelték [10]).

---

[9]) L. *Chrysostomust* az id. helyen.

[10]) Than Ferenc mérnök rajza szerint. L. *Vasárnapi Újság* 1855. 173. l., hol a rajz is áll.

PÁLÓCI HORVÁTH ÁDÁM.

1760—1820.

Pálóci Horváth Ádám 1760. május 11-dikén született Kömlődön, Komárom vármegyében, hol atyja György ref. predikátor volt. Hat éves korától fogva a tizenkettedikig falusi iskolákban tanult, Császáron Komárom, Bicskén Fejér, és Kocson ismét Komárom megyékben; 1773-ban Debrecenbe vitetett rhetorikára és logikára, s 1775-ben togátussá lett. Ott prof. Hatvani István különösen kedvelte, de Varjas, amiért Horváthnak a zsidó nyelvhez nem igen volt kedve, elégületlenségét éreztette vele; ez viszont hol apró, hol igen is nagy csínyokkal sértvén őt, gyakran a legkeményebb büntetést vette: s ez oka, hogy a theologiai tanulmányoktól elidegenedvén, azok elvégeztével, 1780 elején Debrecent oda hagyta, s miután Miskolcon joggyakorlatot folytatott, Eperjesen a kerületi táblánál ügyvéddé, s azonegy nap és órában mérnökké is felesküdt [1]). 1782-ben lépett első házas-

[1]) Így beszélli ezeket maga *Kazinczy*nál a Tud. Gyűjt. 1822-ki II. köt. 69 s köv. ll. Ez önéletrajzból vétettek adataink.

ságra, mely tizenegy évvel utóbb törvényesen felbontatván, másodikra, s miután 1808-ban ez is, magán egyezés mellett, megszűnt volt, másod felesége halála után 1818 harmadszor Kazinczy Klárával kelt össze, kivel élte utolsó másfél évét szerencsésen élte le — mert már 1820. jan. 28., Nagy-Bajomban, mint a külső-somogyi és felső-baranyai helv. hitvallású egyházi megyék világi gondviselője, vérhányásból meghalálozott [2]).

Az írói pályára korán lépett. „Holmi"-ában már 1782-ben készült versek találtatnak; de első fellépése csak 1787-ben, a Magyar Músában, történt, melybe elég sűrűen küldözte tizenöt soros és leonín verseit, mik közől csak az *Aeneis*ből közlött töredékeket (készen az 1., 2. és 6. könyv állott), s két értekezést emelek ki, egyet *A versekről* (369—91. és 397—416. ll.) Földi János e tárgyú értekezésére —, s egyet *A fordításokról* (735—42. l.) a Bacsányiéra vonatkozót. Ugyanez évben jelent meg eposa: 1. „*Hunniás*, vagy Magyar Hunyadi, azaz ama híres magyar vezér Hunyadi János életének egy része, melyet Virgílius Éneisse formájába öntve, négy sorú magyar strófákkal leírt." Győr, 1787, s mely neki nem csak a közönség osztatlan tetszését, de oly mívelt ízlésű író

---

melyeket a közlő egészített ki. — V. ö. ifjuságára nézve a Holmi I. köt. 191. s köv. ll. álló versezetét: „Ének egy ifjunak szerencsétlen életéről. Íratott 11. május 1782."

[2]) L. nekrológját a Hazai és Külf. Tudósítások 1820. évi 14. számában, s innen a Tud. Gy. 1820. II. 123. l.

szeretetét is kivívta, mint Kazinczy Ferenc volt. Ezt követték nyomban 2. „*Holmi*, külömb-külömbféle Versek, melyeket maga régibb és újabb írásaiból összveszedett.“ Pest, 1788. 3. „*A lélek halhatatlansága* felől való Gondolatok, amint azokat édesatyja halálakor szomorú szívvel rendbe szedhette.“ Pápa, 1788 (tanköltemény, felvéve utóbb a Holmi III. kötetébe is). 4. *A magyar asszonyok prókátora.* Pest, 1790. 5. *A férfiak felelete az asszonyokhoz.* Pest, 1790 [3]), s több, az 1790—2-ki események által előidézett s külön nyomtatott verseken kivül, mik részben a Holmi utóbbi köteteibe is bementek [4]), s azon „*Rövid Tudósító Level*“-en kivül, melyet a budai országgyűlés idején június 29. egy alkotandó magyar tudós társaság ügyében kibocsátott [5]): 6. a „*Legrövidebb Nyári Éjtszaka*, melyben leíratik egy olyan csillagvizsgálónak beszéllgetése, aki a múlt 1787. eszt. nyár kezdetekor az égi testeket csudálkozva nézegeti, azoknak forgásaikat leírja stb. Pozsony, 1791.“ (tanköltem., az új nádornak Sándor-Lipót főhercegnek, ajánlva); 7. *Psychologia*, azaz a lélekről való tudomány (ir. 1789). Pest, 1792. [6]). 8. a *Holmi* II. darabja. Győr,

---

[3]) E két számot maga hozza fel a Tud. Gy. 1822. II. 70. l. Egy könyvtárunkban sincsenek meg.

[4]) L. u. ott és a Széchényi-könyvtár lajstromában Suppl. I. 259, 260. ll.

[5]) L. a Holmi II. k. is 224—57. ll.

[6]) L. jeles bírálatát *Hetényi*től: „Horváth Ádámnak mint bölcselőnek rövid jellemzése“ a Tudománytár új folyama XI. kötetében 29—39. ll.

1792. és III-dika Pest, 1792., mikben kötetlen beszédű elmélkedések is fordúlnak elő; a többiben tan- és alkalmi versek, epistolák, leírások, *dalok*, s egy 3 felvonásos szomorújáték: *Fogoly Hunyadi*, mely a budai országgyűlés alatt készült. Egyes darabjai az akkori folyóiratokban, mint a M. Músa, Magyar Kurir, Mindenes Gyűjtemény és Magyar Muzeumban jelentek meg. Ezekre tizenöt évi szünet következett, mely (tán történetesen?) épen második házasságával találkozik. Ezen s a következett idő alatt foglalkodott ugyan a költészettel is, de sokkal nagyobb kiterjedésben a komolyabb tudományokkal, név szerint a bölcsészettel, a csillagászattal és történelemmel; világot mégis csak a következők láttak: 9. Quadratura Circuli et eius defensa, Buda, 1807.; a magyar mathematikusoknak, mint ez életrajzok némelyikéből is észrevehető, kedvelt nádparipája; 10. „*A Tétényi Leány Mátyás királynál.* A régi kisvilágbeli magyar erkölcsnek és észnek példája vígjáték-formában. Régen írta és most közre bocsátja.“ Pest, 1816. 11. *A Magyar*, Magóg patriarkhától fogva I. István királyig. Pest, 1817. 12. „*Magyarországnak belső ismérete*, vagy egy kis rövid statistika, az oskolák számára készítette 1814-ben“, Veszprém, 1817. 13. „*Rudolphiás*, azaz a Habsburgi I. Rudolf császár viselt dolgainak egy része. Hangmértékes és egyszersmind egyező-végezetes versekben írta 1815-ben.“ Bécs, 1817. Kéziratban maradt 22 darab munkája közől [7]) a magyar akademia könyv-

[7]) Teljes lajstromukat l. a Tud. Gy. 1822. II. 70—72. ll.

tárában őriztetik: „*Ó és Új mintegy ötödfélszáz Énekek*, ki magam csinálmánya, ki másé.“ 1813, hangjegyekkel s e jellemző ajánlólappal: „Az értelmes magyaroknak, *akik az itthonit szeretik és becsülni tudják!*“ [8]); és: „Ezer nyolc száz tizenkilenc *Magyar Példabeszédek, rövid, nyomós és Közmondások*, melyeket részint hallásbul, részint régibb írásokbul öszveszedett, és most közre bocsát némely jegyzésekkel és toldalékokkal 1819-ben H. Á.“ Élte utolsó éveiben egy egyetemes reállexikonon, egy bibliai szómutatón, s egy deák-görög szónyomozó munkán dolgozott, miknek elkészülése előtt meghalt. Horváth anyanyelvén kivül csak a görögöt és deákot értette, s innen különben kiterjedt tudása egyoldalú s egyszersmind előítéletes volt; ízlése fejletlen. Nemzeti irodalmunkban a népies iskolának Dugonics után feje, az eposban egy ideig tekintély és példány; a dalba szerencsés behozója a népies jellemnek.

---

[8]) Méltatva és szemelvények által ismertetve *Bartalus István* által Orpheusában (Pest, 1869).

GRÓF GVADÁNYI JÓZSEF.

1725—1801.

Gróf Gvadányi József, Guadagni Sándor őrgróf s a szendrei végvár kapitányának, ki I. Leopold alatt mint császári tábornok grófi rangra emeltetett, s hitvese gróf Forgách Dorottya után magyar birtokossá, az 1687-ki országgyűlésen pedig honfiúvá lett, unokája, gróf Gvadányi János és báró Pongrácz Eszter fiok [1]), Rudabányán Borsod vármegyében született oct. 16. 1725. Első tanulmányait Egerben végezte, hol különösen a költészetben tüntette ki magát; bölcsészetet a nagyszombati egyetemben hallgatván, ott abban borostyánossá avattatott. Tizenkilenc éves korában, 1744, mint zászlótartó a Szirmay ezredbe lépett, s azzal együtt Sziléziában a poroszok ellen két, Cseh- és Olaszországban a franciák és spanyolok ellen öt ütközetben vett részt, 1747-ben, midőn a magyar hadak a Vár vizén át a Provencebe beütöttek, francia

[1]) L. *Podhradczky* akademiai előadását a M. Ak. Értesítő 1853. évi folyama 110—111. ll.

fogságba esett, s Toulonba vitetett, de már egy hónap múlva kiváltatott. Midőn később a hadsereg visszavonúlni kényteleníttetett, Gvadányi a Vár vize hídjának bevételénél lábán lövést kapott, Savónába hozatott, s tizenhárom hét múlva felgyógyúlván, onnan a Génua alatti táborba vonúlt, s kapitánynyá mozdíttatott elő. 1752-ben mint százados kapitány a lovassághoz lépett által, s ekkor meg is házasodott. A hét éves háborúban is, annak egész folyamata alatt, részt vett. 1773-ban tábornok, 1783-ban, miután negyvenhárom évi szolgálata alatt tizennégy táborozásban vitézkedett [2]), mint lovassági tábornok nyugalomra lépvén, másodszor is megházasodott, s ez óta szakolcai házánál élt a tudománynak és irodalomnak.

Költői pályáját, amennyire tudható, 1765-ben kezdte, midőn Bodolón Bereg vármegyében tanyázván, annak vidékét és ottan történt dolgait egy elbeszéllő költeménybe foglalta, melyet utóbb „Időtöltés"-ébe felvett. Munkái a következő rendben jelentek meg: 1. „*A Pőstényi Förödés*, amelyet az ottan történt mulatságos dolgokkal, élő magyar nyelven versekbe foglalt 1787-ben." Helyjegy nélkül, 1787 (újabb kiadása Pozsony, évjegy nélkül). 2. „*A mostan folyó török háborúra célozó Gondolatok*, melyeket gróf G. J. magyar lovas generális ő nga írt 1789. esztendőben, mostan pedig a vitézkedni kivánó magyar

[2]) L. *Gvadányit* magát a Török Háborúra célozó Gondolatokban, a VII. lapon.

ifjaknak kedvekért, egyszersmind a nemes bandériumokból a Mars mezején kiszállani vágyódókért közre bocsáttatott." Pozsony és Komárom, 1790. 3. „*Nandorfejérvárnak megvétele*, melyet Belgrád és annak kommendánsa között eshető képzelt beszéllgetésben versekben foglalt." Pozsony, 1790. 4. „*A nemes magyar dámákhoz* és kisasszonyokhoz szóló versek, melyeket egy buzgó hazafi a most történt változásokra nézve kibocsátott, egy dallal együtt." Ott, 1790. 5. „*Egy Falusi Notáriusnak Budai Utazása*, melyet önnönmaga abban esett viszontagságaival együtt az elaludt vérű magyar szívek felserkentésére és mulatságára versekben foglalt." Pozsony, 1790. (újabb kiadások Pozsony 1807., 1822.). 6. *A mostan folyó Országgyűlésének satyrico-critice való leírása*, amelyet egy Istenmezején lakó palócnak színlése alatt írta (így) azon buzgó szívvel bíró hazafi, akinek pennájából folyt ki a Falusi Notáriusnak Budára való Utazása." Lipsiában, 1791. 7. „*Aprekaszion*, mellik megsinalik fersben, mikor megtartatik sz. Franz Xav. neve nat Patron Strenge Herr Kapitán Úr N**". Pozsony, 1791. (második kiadás hely és évjegy nélkül). 8. „*XII. Károly* Svéciai-ország királyának élete. Pozs. 1792. 9. *Rontó Pálnak*, egy magyar lovas közkatonának és gr. Benyóvszky Móricnak életek, földön, tengereken álmélkodásra méltó történetjeiknek s véghez vitt dolgaiknak leírása, amelyet hazánk dámáinak kedvekért versekbe foglalt." Pozsony, 1793. (új kiadás Pozsony, 1816.). 10. *Unalmas órákban*, vagyis a téli hosszú estvéken *való Időtöltés*. I. db.:

Badaló falunak Bereg vármegyében vidéke és ottan történt dolgok (s némely apróbb versek); II. db. Verses Levelezései Csízi István főstrázsamesterrel és Molnár Borbálával. Pozs. 1795. 11. *Egy a Rhénus vize partján táborozó magyar lovas katonának* Pozsony városába egybegyűlt rendekhez írott levele. Ott, 1796. 12. „*Falusi Notáriusnak Elmélkedései*, betegsége, halála és testamentoma, melyeket két soros versekkel kiadott. .“ Pozs. 1796. (új kiad. 1822.). 13. „*Verses Levelezés*, amelyet folytatott gr. Gvadányi József . . nemes Fábián Juliánnával, ns. Bédi János élete párjával, melybe több nyájas dolgok mellett kir. Komárom városába történt siralmas földindulás is leirattatott.“ Pozs. 1798. 14. *A Világnak közönséges Históriája*, amelyet néhány jeles és hiteles authorokból kiszedegetett. I—VI. kötet. Ott, 1796—98. Ezen munkájába a fáradhatatlan vidor aggastyán rövid betegség után 1801. dec. 21-én bele halván [3]), folytatta azt Kis János. Ide tartozik még 15. Mélt. *gróf Gvadányi József* magyar lovas generálisnak *Donits Andráshoz írt Levelei*, válaszaikkal. Nagy-Szombat, 1834.

Gvadányi nemzetségének Magyarországon József egyetlen fiában szakadt magva, ki mint alezredes nyugalmaztatván, 1815 körül halt el [4]).

---

[3]) L. *Baróti* Szabó Dávid Költ. Munkái, Komárom, 1802. a II. köt. 47. l.

[4]) L. az Ak. Ért. idézett kötete 111. l. — Többi adataink forrása *Mindszenti Sámuel* Hist. Dictionáriuma III. kötetéb.

FÖLDI JÁNOS.

1755—1801.

Földi János, alapítója az első népies iskola egy töredékének, a „debreceni körnek“, mely átmenetet képezett az újiskolához, Szalontán Biharban született, 1755 december 21-kén. Anyját születése után elvesztvén, egy rossz mostoha keze alá került, s így, még mielőtt atyja, a fiú négy éves korában, elhalt, árván és nagy szükségben tengette gyermek és ifjonc korát úgy, hogy a helybeli iskolát is csak mint a tanító famulusa, s egyszersmind „curátor“ vagy is társai felvigyázója, látogathatta. Azonban képessége, éber és fogékony szelleme és szorgalma annyi jóakarót szerzének neki az ekklézsiánál, hogy mint tizenhat éves fiu helyben altanítóvá lett, 1773 pedig, szinte jó emberek segedelmével, a debreceni collegiumba mehetett fel. Innen azonban, pályája negyedik évében, kénytelen volt rectorságot vállalni Bárándon, hogy néhány ott félre tehető filléren, esztendő múlva, ismét Debrecenbe térhessen, a collegiumi folyam befejezésére. Ez így is lett, s Földi 1778–81 bevégezvén a collegiumi pá-

lyát, örömest elfogadta a halasi jövedelmes rectorságot, hol négy év alatt annyit takarított meg, hogy, az orvosi szakot választván, 1784 az egyetemre felmehetett. 1788 tudorrá avattatván, elnyerte a Szatmár városi rendes-orvosi helyet, mely valahára nem csak tisztes társasági állásba juttatta, hanem szeretett Juliánájával, a híres Weszprémi István legifjabb leányával, óhajtott házassági frígyét is lehetővé tette, mely 1790-ben létesült is. „Enyim Juliska!“: e című dalát rebegte el örömében [1]) kezdetén új életének, de melyet az élvvadászó asszony majdan végkép elkeserítendő volt. A következett 1791. évben végre a hajdukerületi rendes-orvosi állomást nyerte el, minek folytán Hadházra tette át lakását [2]).

Földi irodalmi kísérletei 1781-ig szolgálnak vissza, nyilvános fellépése azonban csak 1787, Szacsvai Magyar Músájában történt, szépműtani és költői dolgozatokkal. Amazok közül irodalomtörténeti fontossággal bír a Magyar Músában 1787-ben megjelent értekezése: 1. *A Magyar Versekről,* melyben az egymást kizáró classicai és francia iskolákat kiengesztelni, a még ritkán gyakorlott dalformára fordítani a figyelmet, az énekelhetőséget annak lényeges követelményeül sürgetni, s e végre a rímes soroknak mértékre vételét, az addig szokásos páros és négyes versek elle-

[1]) L. *Orpheus* 2. füzet.

[2]) Ennyit, és mit haláláról mondhattam el, tartott fenn szegény Földi életéről *Lugossy József,* kit e részben követnem kellett (*M. Szépirodalmi Szemle* 1847. I. 289. l.).

nében a szabadon váltakozó rímeket és szótagszámot ajánlani igyekezett; e közlető igyekvés mellett azonban a Gyöngyössi János példájára nagyban űzetni kezdett s a népies iskola előtt köz kedvességben állott leonínusokat is védelmezte, bár maga azon innen e formát nem gyakorolta. Költői dolgozatai közől említendők 2. *Reland Adorján Galateája*, tizenhárom elegiában [3]), mely páros versekben írva, művei közt költőisége s technikája után a figyelemre méltók közzé tartozik; továbbá a Músában, Mindenes Gyűjteményben, Orpheus és M. Muzeumban (1787—92) megjelent *lyrai darabjai*, többnyire Anakreon, Horác, Catull után szabadon dolgozva, és *Lucinda* énekesjátéka Gellert után, az első jó dalszöveg nyelvünkön, mert Kónyi Orpheus és Eurydicéje (1774), ép azt nélkülözi, mi ily műben elengedhetetlen, a dallamosságot; de már az nem látott világot. S így Földi nem művei önálló becse, deigen, mint Rájnis és Ráday, a költői formák körül indított és saját példáival támogatott eszmemozgalom által érdemelt magának helyet a magyar költők társaságában [4]).

---

[3]) *M. Músa* 1787. az 599—716. lapokon.

[4]) Iskolájának fő embere *Csokonai* a következő helylyel, mely a fentebbiek nélkül érthetetlen volna, vallja magát Földi tanítványának:

Kazinczy! *Földi!* kik belőlem
Már-már poetát tettetek . . . .

(*Ódák* 1. szám.)

Nagy, bár minőségileg véve nem épen hasznos volt, Földi befolyása múlt századbeli *nyelvészetünkre.* Korán és sokat gondolkodott ő nyelvünkről, de nem bírt e részben a kellő tudományos alappal, melynek hiányát kortársa Kazinczynál a finom nyelvösztön s a ritka mértékben kifejlett ízlés pótolta bizonyos pontig: nála nem, sőt akkor senki másnál sem. Ha majdan Földinek e nagy íróval folytatott levelezése világot látand, ebben fogjuk az oly bal befolyású debreceni nyelviskola kezdeteit feltalálni. T. i. midőn a „Hadi Történetek" szerkesztői Görög és Kerekes, lapjok 1789-ki folyamában jutalmat tűztek ki egy magyar nyelvtanra, Földi egész lélekkel hozzá látott egy ilyennek készítéséhez [5]), s bár a jutalomra egy sem érdemesíttetett, és az öt pályamunkából a pályabírák egy hatodikat dolgoztak, az úgynevezett debreceni nagy grammatikát 1795: *nagyobb részét a tartalomnak csakugyan Földié nyújtotta.* Szerencsésb volt Földi működése a leíró *természettudományok meghonosításában.* Figyelmét e szak részére, úgy látszik, némely XVII. századbeli magyar természetrajzi munkával való megismerkedése nyerte meg [6]). A szükséges szakbeli előképzést az egyetemről hozván magával, s több helyen több évig a nép közt lakva ennek isme-

---

[5]) „Ez régtől fogva való célom és igyekezetem, hogy ebben én is megpróbáljam mit tehetek. Most az igyekezethez az ösztön is hozzá járult, tehát benne csak dolgoznom kell." *Mindenes Gyűjt.* II. (1789. dec. 23.) 369. l.

[6]) L. a *Mindenes Gyűjtemény* 1787-ki II. köt. 33—45. ll.

retkörével és nyelvével megbarátkozván, mások felett hivatottnak érezhette magát Földi oly tudománynak a keletkező új irodalomban képviselésére, melynek szépségét és hasznosságát ő másoknál élénkebben érezte. Első szükségnek ismerte fel egy könnyen érthető műnyelvnek — még pedig műszók és műneveknek — megalkotását és meghatározását; tapasztalta volt, hogy a népnyelv e részben sok anyagot, az irodalomnál jóval többet bír, kivált a növényország terén; de tudta hogy azt egy ember felgyűjteni nem képes, hogy ahoz számosok munkás részvéte kell; s e részvét megnyerése, a tárgy iránti figyelemgerjesztés s a fogalmak tisztázása végett, egy külön iratban, a nemzethez fordúlt: 3. *Rövid Kritika és Rajzolat a Magyar Füvésztudományról.* Bécs, 1793 k8r., melyben az addigi magyar növénytani nyelvet bírálat alá veszi, s azon törvényeket fejtegeti, melyek szerint egy tudományos műnyelv megállapítható; egyszersmind pedig felkéri a hazafiakat, hogy a vidékeiken szokásos növényneveket vele közölnék. A kellő erkölcsi támogatás reményében egyelőre általános növénytant szándékozott adni „Bevezetés a Magyar Füvésztudományra" cím alatt, melyet aztán a Linné növényrendszere (Syst. Veget.) fogott követni. Később azonban kiterjesztvén tervét az egész természetrajzra, s ennek műnyelvi rendszerét a növénytanra felállított elvek szerint kidolgozván [7]), 1799 annak első részét, az állattant, el

[7]) Régóta gyűjtvén már műszókat régi s új könyvekből, tájneveket a köznép között, s ilyeket levelezés útján is besze-

is készítette : 4. *Természeti História* a Linné systemája szerént. Első csomó: Az állatok országa. Pozsony, 1801. De a növénytant már nem ő, hanem az ő vállain állva, teljesen az ő módja szerint alkotva meg a műnyelvet, sógora Diószegi Sámuel debreceni predikátor, egyesülve Fazekas Mihály főhadnagygyal, a költővel, kevés évekkel utóbb, adták ki; mert Földit a folytatástól mind inkább súlyosodó mellbetegsége eltiltotta, melyhez hitvesének hűtelenségéből következett fájdalma, s végre három fia közől a sokat igérő első szülöttnek, egyetlen vigaszának, halála járulván, kevés napokkal erre őt is elragadta az előre érzett halál, apríl 6. 1801. Ezt tudva, érteni fogjuk hattyúdalának e sorait:

Egy ákászt körtvélyfám helyébe
Ültessen egy jóltévő kéz,
Melyről Zephyr nap lementekor
Susogva majd síromra néz.

Mindegyiket tüskék borítják,
Mint az én kínos éltemet;
Ők azt védelmökre fordítják
Ami engem sírba temet.

Tí gyermekek! ha majd látjátok
Hűs balzsamú virágjait
Májusban nyílni, ne bántsátok:
Hadd fedjék Földi hamvait.

---

rezvén, az alkalmasakat gondosan kiszemelte, hol ilyek hiányoztak, az állat fő tulajdonát kifejező szót igyekezett képezni, vagy lefordította a latin műnevet, vagy végre az idegent vette át, a magyar nyelv hangtani viszonyaihoz idomítva.

Földi elhalványúlt emlékezetét 1847-ben egy kegyeleti ünnep újította meg. T. i. ez évi apríl 6. a hadházi temetőben, számos hazafi jelenlétében, előkelő nők csakugyan ákászt ültettek sírja négy sarkára; s Nagy Gábor, a hajdukerület akkori főkapitányának beszéde után Lugossy debreceni tanár Földiről mint nyelvész és természettudósról szólván, Garaynak egy alkalmi költeménye, s Toldy beszéde Földi szépirodalmi hatásáról olvastatott [8]).

[8]) Bővebb tudósítás erről látható a *M. Szépirod. Szemle* I. számában.

GRÓF RÁDAY GEDEON.

1713—1792.

Rádai gróf Ráday Gedeon, Rádai Pál és Kajali Klára fiok, Ludányban [1]), oct. 1. 1713. született, s nagy míveltségű atyjának vezérlete alatt vallásos és tudományos nevelést nyervén, teljes kiképzésére 1730-ban külföldre küldetett, hol az Odera-melléki Frankfurtban virágzott egyetemen és tudományos utazásokban három évet hasznosan töltvén, csak atyja halála hírére tért vissza hazájába 1733-ban [2]), s itt jószágai kezelését átvevén, ezentúl is csak magának s a tudományoknak élt. „El vala végezve — írja Kazinczy [3]) — s nagy részben azon veszélyek emlékezete miatt, melyekben atyja oly közel vala az elsülyedéshez, hogy

[1]) *Kazinczy Ferenc* szerint, l. A Rádayak, *Minerva*, 1827. II. 1228. l.

[2]) Így *Koppi Károly*, emlékbeszédében: Oratio quam Gedeoni Comiti de Ráda monumentum esse voluit. Pest, 1792. a 2 l.

[3]) Az id. helyen.

ő minden idejét tanulásban éli el, s erejét egészen a nemzeti míveltség emelkedésének fogja áldozni"; de különben is Ráday, lelke egész szerkezeténél s kedélyes irányánál fogva, mely a nagy világ pályájától irtózott inkább, mint vonatott, a Músák társaságában kereste, mit ott nem reménylett, a megelégedést. Lakását tehát az atyja által megkezdett magyar könyvtárban ütötte fel, s 1740-ben Szentpéteri Katalinnal összekelvén, ebben is oly rokon lelkű barátnét lelt, ki őt maga is a magyar munkák gyűjtésében segítvén, Ráday főleg a külső nyelveken írt nevezetes munkákra terjesztette ki gondjait [4]). Hogy pedig e folyvást szaporodó kincseknek illő templomok legyen, lakását Ludányból Pécelre tette által Pest mellett, s ott (1760 körül) azon tekintélyes kastélyt építtette fel, mely nem ugyan a nagyszerű úri lakok közől való, de igen egyike azon keveseknek, mik tudományos és műkincseikkel zöld oázokként vonták magokra a művelt útazót [5]). Ráday pedig nem csak magának gyűjtött: könyvtára nyitva állt minden közel és távol lakó tudósnak; s levelezései mutatják, miszerint ő tanács-

[4]) Ugyanaz ugyanott.

[5]) A péceli kastélyról l. *Kazinczy*t u. ott (a nagy teremnek 1766-ban készült falfestményei és hexameteres felirásairól már az *Orpheus* szólott I. 33. s köv. s a 434. s köv. ll.). Meglátogattatott II. József által is, kit az inkább vonzott, mint a szomszéd gödöllei, királyi fényű, kastély, s kinek itt voltáról a hagyomány egy igen kedélyes s a nagy fejedelmet vonzólag jellemző adoma tartott fenn, melyet tán más, illőbb, helyt fogok elbeszéllhetni.

csal, értesítésekkel, sőt jótéteményeivel is a tudományos szellem s irodalmi törekvések ápolására a házában azon idétt, midőn sem köz könyvtár, sem irodalmi közegek, egyesületek és középpont nem léteztek, nem keveset tett [6]). Elvonúlása dacára Ráday szorgalmas részt vett Pest vármegye gyűléseiben, s hazafisága annyira bírta polgártársai bizodalmát, hogy Mária Terézia mind a három országgyűlésén (1741, 1751, 1764) Pest vármegyét képviselvén, a legsúlyosabb ügyekben az ő tanácsát kérék ki társai, és, mint Koppi igazán is szépen is jegyzi meg róla Nepossal: „et esset partium semper optimarum, et existimaretur“ [7]). Ő maga a fényt nem kereste, de szerencsés volt Pécelen II. József császártól meglátogattatni [8]); és hogy e fejedelem által 1782-ben bárósságra, Leopold által pedig 1790-ben grófságra emeltetett, mit inkább nem-mellőzött, hogysem keresett, az nagyralátó fia II. Gedeon mozgatásaira történt [9]).

Ráday nem csak mint gyűjtő és pártfogó volt idejében egyik előmozdítója az irodalomnak, hanem példája és dolgozásai által is. Tudományszeretete minden szakokra azonegy hévvel terjeszkedett ki, külö-

---

[6]) Mikép *Magyar Irodalmi Berkem* I. kötetében álló „Péceli Napjaim“-ból kitűnik, ahol Rádayhoz írt számos levelek hol egészben, hol kivonva, találtatnak.

[7]) L. *Koppit* az id. h. 27., 28. l., s egy jellemző országgyűlési adomát róla *Kazinczynál* „Péceli Napjaim“-ban. V. ö. nekrologját is *Spilenberg* Ephemeriseiből a M. Muz. II. köt. 399. l.

[8]) L. az [5]) jegyzést.

[9]) L. *Koppit* az id. h. 27. l.

nösben mégis a hittudományt, bölcsészetet, történetet és irodalmat vallotta szakjainak; s bár ezekben bármely tudóshoz illő alapos és átkaroló ismeretekkel bírt, mozgékony természeténél s ön erői iránti bizalmatlanságánál fogva sokat és sokfélét tervezett, sokba belé fogott, mit be nem végzett: így 1752-ben egy magyar középkori történelembe [10]), ugyanez időtájt a Zrínyiász hexameterekben átdolgozásába [11]), sőt egy eredeti epopoeába is, melynek tárgya Magyarország elfoglalása Árpád alatt [12]), utóbb az Aeneis fordításába négyesekben [13]), a Zrínyiász prózai átöntésébe [14]). Csak *apróbb*, eredeti és utánzó, *költeményei*ből gyűlt egy nagyobb nyaláb, melyből nagyon későn, s mások sürgető kéréseire tett közzé egyet-mást a M. Músában, a M. Muzeumban és Orpheusban. Ráday egyik első volt, ki a hexametert újra (még 1740 előtt) megkísérlette, s első ki (1735. [15]) az új nemzetek nyomán a dalnak mérték és rím szerint szabályos alkatot adni törekedett (*Ráday-vers*). Első ebbeli mutatványa azon-

[10]) Nyoma a többször említett „*Péceli Napok*“-ban.

[11]) Kezdetét l. a M. Muzeum I. köt. 212—3. ll.

[12]) Bevezetése a M. Músa 1787-ki folyama 215. s köv. ll., hol azt jegyzi meg: „Árpádról irandó bajnoki éneknek kezdete, mely még fels. József császár gyermekségében íratott, és a német s francia szorosabb versmérték szerént szabatott.“

[13]) Egy töredéke a M. Músa 1788-ki folyama 34—39. ll. s az Orpheus II. köt. 237—45. ll. látható.

[14]) Az I. ének a M. Muzeum I. 212., a III. ott a 411., az V-dik a II. kötet 65. s köv. ll. áll.

[15]) L. Tavaszi Estvéjét az Orpheus I. 387. s köv. ll. s nevezetes jegyzését a 393—95. ll.

ban („Árpád“) csak 1787-ben látott világot. Versei közől csak azokat bírjuk, mik élte öt végső évében megjelentek, s ezeket sem összegyűjtve, hanem a nevezett folyóiratokban elszórva: kéziratbeli dolgozatai, mi felötlő, halála után eltűntek [16]), mely a szeretetre méltó jelleme- és érdemeinél fogva közönségesen tisztelt aggastyánt minden jók által siratva, öt napi lázas betegség után aug. 5. 1792, érte utól. Legméltóbb emléket neki az ékesen szóló Koppi emelt dicsbeszédében [17]).

---

[16]) „Verseit nem bírja többé a ház — írja *Kazinczy* a Minerva id. helyén 1230. l. — azok elvesztek, vagy tán elégettettek azon hamis szégyenből, hogy a mesterség emelkedésével a névre homályt ne vessenek.“ A tett fiát sujtja, mit Kazinczy nyíltan kimondani átallott, de az irodalomtörténész, neheztelésében, el nem hallgathat. Mint művek ugyan kevésbbé, de mint emlékek becsesek és tanulságosak volnának.

[17]) Ezt és Spilenberg igaz és szép nekrológját idézték jegyzeteink. Az őt dicsőítő költemények közöl l. *Kazinczyét* a Tövisek és Virágokban. Rövid életrajza *Mindszentinél* is áll a Hist. Dictionárium VI. kötetében.

SZENTJÓBI SZABÓ LÁSZLÓ.

1767—1795.

Szentjóbi Szabó László, Ottományon Bihar vármegyében 1767. született; iskoláit Debrecenben folytatta, s papságra kívánván magát adni, ott a hittudományt is végezte. Azonban 1786-ban más irányt vett, miután József cs. által először ugyan Nagyváradra nemzeti iskolai oktatóvá neveztetett, s onnan 1790. Nagybányára a k. gymnásiumhoz rhetorika tanárává mozdíttatott elő. Midőn II. József cs. halála után a protestáns tanítók a katholikus iskolákból elbocsáttattak, Szentjóbi a törvénytudományra adta magát, s 1794-ben Bihar vármegye aljegyzőjévé, s gróf Teleki Sámuel mellett főispáni titoknokká lett.

Már ekkor Szentjóbi a legkedveltebb dalköltők közé tartozott. Ugyanis a M. Músában 1787-ben fellépvén, 1788-ban a kassai magyar társasághoz állott, s mint ilyen a Magyar Muzeumot több becses verses és prózai dolgozatokkal nevelte; némely dalai az Orpheusban láttak világot, összegyűj-

tött versei pedig külön ily cím alatt: *Szentjóbi Szabó László Költeményes Munkái*, Pest, 1791. jelentek meg (újra Debrecen, 1820. és Pest, 1840.), melyek közt énekein kivül találtatik egy Gellertféle pásztori játék is: „*A pántlika*, egy pásztori játék Gellertből", 1 felv. és versekben. I. Ferenc kir. koronázása alkalmával egy drámai kísérlettel lépett fel: 2. *Mátyás király, vagy a nép szeretete jámbor fejedelmek jutalma*, érzékenyjáték 3 felv. Buda, 1792. (német fordítása ugyanott és akkor). Említendő még 3. *I. Mária magyar királynak élete* (historiai novella) a M. Muzeum II. kötetében, de mely e folyóirat megszűntével töredékül maradt. A Martinovics összeesküvése Szentjóbit is szerencsétlenségbe döntötte: ugyanis Hajnóczy és Szentmariai által e titkos társaság létezéséről és céljáról értesülvén, eleinte hozzáállt, miután pedig annak veszedelmes irányáról meggyőződött, abból kilépett ugyan, de a társaság fölfedezését elmulasztván, a kir. tábla által május 8. 1795, másnap a hétszemélyes tábla által is halálra ítéltetett [1]). Ez ítéletet a fejedelem fogsággá enyhítette, melyet azonban Szentjóbi ki nem tűrvén, Kufstein várában azon évi october 10. élte huszonnyolcadik évében meghalálozott [2]). — Mindenét összefoglalja az én ki-

[1]) L. Sententiae tam I. Tabulae R. Jud. quam Exc. Tabulae Septemvir. contra criminis laesae Maiestatis seu perduellionis reos latae. Pest 1795. az I íven.

[2]) Életrajzi adatai *Kazinczy Ferenc* magán közlései szerint régi kézikönyvemben állnak: Handbuch der ungr. Poesie, 1828. I. a 218—19. ll.

adásom: *Szentjóbi Szabó László Költői Munkái,* összeszedte T. F. Pest, 1865 [3]).

[3]) Tartalma: I. Vegyes költemények. II. Drámai Költemények: 1. A Pántlika, 2. Mátyás király. III. Prózai Írások: 1. Idyllek, 2. Töredékek Rabener Munkáiból. 3. Első Mária.

DAYKA GÁBOR.

1768—1796.

Újhelyi Dayka Gábor 1768-ban [1]) Miskolcon született, hol régi nemes, de kevés értékű atyja szabómesterséget űzött, s korán elhalván, a gyermeket még alsóbb-iskolai esztendeiben ügyefogyott özvegyének gondjaira hagyta. Elvégezvén Dayka a miskolci minoritáknál a gymnásium alsó négy osztályát, humaniórákra 1782-ben Egerbe küldetett, hol a cisterciek a szép tehetségű, szorgalmas és jó erkölcsű ifjút házokba fogadván, ingyen táplálták. Gyenge esztendei óta már az egyházi rendbe vágyván, az újabb királyi rendeletek szerint pedig csak olyak vétetvén abba fel, kik a bölcsészeti folyamot már befejezték: ilyen Egerben akkor nem lévén, 1784-ben Kassára ment. Feszített szorgalma, melylyel különösen a lángelmű, de utóbb a Martinovics-ügybe bonyolodta által szerencsétlen Szolárcsek Sándor elibe vágtatni iparkodott, a gyenge

[1]) *Kazinczy* nyomozásai szerint, ki szinte egyetlen forrásunk. L. Dayka Életét (Versei első kiadása előtt).

testalkatású ifjút ágyba döntvén, a felejthetetlen emlékezetű Viczay nem csak orvosa, hanem jótevője is lett. Egy év azonban el volt veszve, s így a különben csak két éves tanfolyamot nem elébb mint 1787-ben végezhetvén be, ekkor sietett Egerbe, hol a kispapok sorába csakugyan bevétetett, s megyéje részéről, novemberben Pestre az egyetemes papnöveldébe küldetvén, a jó hírű újonc mind az előljárók, mind leendő társaitól örvendve fogadtatott. Társa, az utóbbi prof. Bodnár Antal, tanusága szerint kevés volt itt hozzá fogható, különb nálánál egy sem. Nyelvek tanulásában ritka könnyűséggel bírt, s azt szintoly kedvvel, mint szerencsével űzte. Pestre jöttekor jártas volt már a görögben annyira, hogy nem csak az újtestamentomot érté eredeti szövegében, hanem e nyelven verseket is irogata. Mennyire bírta legyen a latint, mutatják e nyelvbeli versei [2]), melyek közől egy szép idylliona (Phyllis) még 1784-ben, s így tizenhat éves korában, készült. Pesten mindenek előtt a német nyelvnek feküdt, melyet még nem tudott, s ebben az ismeretes Hannuliktól vevén Bodnárral együtt oktatást, ezt csakhamar maga megett hagyta, s utóbb, Lőcsén laktában, e nyelven is megpróbálta poetai tehetségét [3]).

---

[2]) Láthatók azok Versei első kiadásában a 110—136. ll.

[3]) Ezekre vonatkoznak Lőcséről írt e sorai a Vitézhez címzett epistolában:

„A tél már nékem is fagylalja eremet,
Már én is dallottam nem-honi verseket:
S mint a láncolt kerék vagy a bilincs csörgése,
Oly kellemetlen volt Daykádnak éneklése."

Különös ötlet tanultatá meg vele az olaszt. T. i. dalmát társai ezen beszéllgetvén egymás közt: „én — monda egykor barátjához — e fiúkat nagyon megtréfálom; tudják hogy olaszúl nem értek: de mához egy hónapra széltiben fogok velök beszéllni.“ Titkon neki állt a nyelvtannak, beszéllgetéseiket kettőzött figyelemmel hallgatá, s az önszabott idő elteltével meglepetten és csodálkozva tapasztalák dalmátjai, hogy a borsodi fi, ha nem folyvást is, de szabályszerűbben szól náloknál anyai nyelvökön. Franciául beszéllt, írt, s e nyelvből fordított; angolúl is valamit; a tót Kassán ragadt reá. Anyai nyelvét végre korához képest tudósan értette, s új és saját bájjal kezelte. Az irodalom figyelmes barátai ekkor már ismerték nevét. T. i. első kísérlete, Ovíd heroídje: *Penelope Ulysseshez*, már a Magyar Músa 1787-ki folyamában jelent meg [4]). Ez, talentomai, s azon tevékenység, melylyel az országos növeldében magyar és más ajkú társait a nemzeti nyelv és irodalom részére megnyerni igyekezett, kedvessé tették őt hazafi lelkű előljárója Wohlgemuth Fülöp előtt; s nehezen tévedünk, ha azon buzgóságot, melyet ez a főnök a növendékek magyarúl dolgoztatása körűl kifejtett, részben Dayka befolyásának tulajdonítjuk. Valami olyas mutatkozott már e falak

Három német verse dolgozatai közt még fenvan (*Kazinczy*, az életrajz XLVI. l.), köztök a gr. Teleki József „Barátság Oszlopának“ fordítása.

[4]) A 783. s köv. ll., s innen a M. Muzeum I. kötetébe átvéve a 385. s köv. ll.

között, mi negyven év múlva rendszeresítve létesült a „pesti növendék-papság magyar iskolájá"-nak neve alatt; mert Dayka, nem kímélve gyenge egészségét, tanórákat nyitott, melyeket nem csak paptársai, hanem némely törvénytanulók is látogattak; az ő felügyelete alatt folyt jeles külföldi munkák fordítása is, s őmaga ez időben Spaldingot *Az embernek rendeltetéséről* fordította, mely sajtó alá is volt rendelve [5]). Ekkor kereste fel Daykát Kazinczy Ferenc is a seminárium „muzeumában", s a két egymást értő szép lélek közt a leggyöngédebb barátság szövődött. Eloszlattatván még ez évben a pesti egyetemes papnövelde, Dayka az egri megyei seminárіumba tétetett által.

Itt kezdődtek szenvedései. Voltak kik a tüzes, vigyázatlan költőt félre értették, s a gyakor feddés mely majd szelídebb volt, majd durva is lett, ingerlette makacsságát. Látván hogy szemmel tartatik, elvesztette bizodalmát, kedvét, s már ekkor kilépendő vala, ha theologiai pályája negyedfél évét elveszteni nem restellé. Azonban történt, hogy egyik szentbeszédében, melyet 1791 júliusban a serviták német temp-

[5]) L. azon érdekes pesti levelet, mely Péczeli Mindenes Gyűjt. IV. köt. 86—90. ll. áll. E szerint egy más növendék magyar nyelvtant készített, egy harmadik Montesquieut fordította, ismét más színdarabon dolgozott. Miért múlt el Dayka Spaldingjának kiadatása, noha Wohlgemuth azt elrendelte volt, nem tudjuk. A munkásságukat ez együttlétkor megkezdettek közől való volt a nyelvész Kassai József is (l. *Irod. Beszédeimet*, Pozs., 1847. a 62., 63. ll., s *Munkáim*, V. köt.).

lomában mondott, ama vadságig buzgó magyar, de más tekintetben is vakbuzgó, P. Szájcz Leó megbotránkozott, s őt hibás tudományért feladta. Daykától tanításának visszahúzása kivántatott: ő kilépéssel felelt. Az árva fiút egyideig Vitéz Imre barátja tartotta házánál Szikszón [6]) ; innen az elébb kilépett, s akkor már lőcsei prof., Bodnár hívá magához, s szállással asztallal látta el. Itt ő Bodnár házi gazdájának fiatal szép leányával viszonyt szővén, a nemes barát, ki a közelítő veszélyt látta, kitagadta őt házából, de nem hűségéből. Virrasztott mellette tanácsával, de siker nélkül. Magyar nyelv tanszékei állíttatván gymnásiumaink mellett, Dayka a lőcseit kérte, és Bodnár javaslatára csak akkor sürgetett mással felváltatást, mikor már késő volt. 1792 martiusban bévezettetett hivatalába: a becsület kötelességévé tette a házasságot, s augustusban meglett a lakodalom. Esztendő múlva az első grammatikai osztály rendes tanárságára mozdíttatott elő, 1795 végével pedig a rhetorikáéra az ungvári gymnásiumban. Oda már végkép megromlott egészséggel érkezvén, ennek helyreállítása végett a következett évben Kassára ment, hol Viczaytól várt gyógyulást, de hasztalan. A sorvadás őt Ungvárt oct. 20. 1796. elragadta, mint Ányost és Szentjóbit élte huszonnyolcadik évében.

Dayka verseinek legkisebb része látott életében világot, azok t. i., melyek az említett heróidon

---

[6]) Kinek emlékezetét Daykának egy szép epistóliona tartja fenn.

kivül az Orpheusban [7]) és külön nyomtatva jelentek meg [8]). Hogy el nem vesztek, vagy legalább hogy a nemzet is bírja, Kazinczynak köszönjük, ki barátja munkáit öszvegyűjté, s ami közölök bármi tekintetből kiadásra méltó volt, több kéziratokból öszveszerkesztve, hibáiból kitisztogatva, latin verseivel megtoldva, egy szépen írt életrajz kiséretében kiadta ily cím alatt: *Újhelyi Dayka Gábor Versei.* Pest, 1813, s ez által a szeretetre méltó költőnek, kinek műveit lángoló érzemény lelkesíti, s az ő korában oly ritka kényes ízlés teszi kedvessé, emlékezetét örök feledségből kiragadta. E kiadás elfogytával, húsz évvel később jelentek meg általam: *Dayka Versei, öszveszedte Kazinczy Ferenc.* Második bővebb kiadás. Budán, 1833., melyben az első kiadásbeli életrajzot egy rövidebb váltja fel, a deák versek helyett két kiadatlan heroid: *Heloíz Abelárdhoz* és *Abelárd Heloízhez* franciából, áll, a szöveg az eredeti kéziratokkal újra összevettetett, s az első kiadónak némely anachronistikai javításai eltávolíttattak. Dayka kéziratbeli maradvá-

[7]) Név szerint: Szép Szemek II. 5. Győzedelemjövendölés 37. (e kettő Kazinczy Helikoni Virágai közt is), A szerető, 1787. (átdolgozva Versei közt „A bosszús szerelem" cím alatt), Phyllis Demophoonhoz 135. l. és Erzsébet neve napjára 367. l. (szinte átdolgozva: „Egy széphez" cím alatt Versei közt).

[8]) *Kazinczy* az életrajz XLI. l. „két Lőcsén nyomtatott versezetét" említ, miket Bárdosy Jánostól kapott; egyike ezeknek a Bárdosy Jánosné halálára írt szép elegia, Lőcse, 1792. (l. a Kazinczy kiadása mellé vetett variánsokat); másika hihetőleg Bárdosy örömversének „II. Leopoldhoz" fordítása 1790-ből.

nyai között vannak még egy bő *Magyar Grammatika*, melynek Kazinczy szerint kevés becse van (hihetőleg seminárium korából való); valami *Az Ízlés históriájából*, Batteuxből; *Életirások* németből; *Ekklézsiai történetek* töredékesen; három deák dolgozat: De religione; De animarum immortalitate; De phantasia, hihetőleg feladott munkák; *Az európai s ázsiai hunnok dolgaik* Bárdosyból; s néhány német vers.

BACSÁNYI JÁNOS.

1763—1845.

Bacsányi János Tapolcán, Szala vármegyében született 1763. martius 11. nem-nemes szüléktől [1]). A gymnásium nyelvtani osztályait Veszprémben, a humaniórákat Sopronban folytatta, a bölcsészetet a kegyesrendiek pesti lyceumában, a törvényt a Budáról épen akkor ide áttett egyetemen. Horányi ajánlására, ki őt különösen kedvelte, b. Orczy Lőrinc házához, ennek reménydús fia István mellé jutott 1784-ben correpetitornak a törvényben [2]). A ház patriarchális fejének, a hazafi és költő aggnak befolyása alatt lobbot vetett Bacsányi lelke, s mind első költői kísérletei ez időből valók, mind első megjelent munkája: „*A magyaroknak vitézsége, régiek példáival megvilágosítva.*“ Pest, 1785. egy, deák eredeti után, ifjúi tűzzel szaba-

[1]) L. erről *Kazinczy Ferenc*et Kazinczy Gábornál Új M. Muzeum 1852. I. 442. l.

[2]) Orczy, jótevője lett. „S nékem atyám helyett édes atyám vala“: így emlékezik róla Versei más. kiad. 64. l.

don írt historiai paraenesis. Ugyanez évben elhalván növendéke, az Orczy veje, báró Vécsey Miklós kassai kamarai administrátor, őt Kassára e kamarai osztályhoz vitte mint gyakornokot, s majdan cancellistának mozdította elő [3]). Itt élte Bacsányi életének leggyümölcsözőbb éveit. A pozsonyi Magyar Músában lépett fel mint szépész *A fordításokról* szóló értekezésével (1787. 559—77.), mely által az irodalomtudomány e fontos kérdése körül üdvös mozgalmat idézett elő. Még ezen évben nov. 13. köttetett meg Baróti Szabó Dávidnál, Bacsányi, Baróti és Kazinczy Ferenc közt az úgynevezett „*kassai magyar társaság*“ [4]), melyhez az ország más részeiből is több jeles írók szövetkezvén, negyedes füzetekben megindúlt tőle az úgynevezett kassai „*Magyar Muzeum*“, melyből 1788. és 89. esztendőben (Pest n8r.) négy negyed jelent meg, s négy 1790—2-re ily címmel: „Magyar Muzeum. Kiadta negyedenként a kassai magyar társaság. Második kötet.“ Kassán, 1792. Fő dolgozó, szerkesztő, kiadó eleitől fogva Bacsányi volt; s egészen független, mióta Kazinczy a hatalmaskodni szerető elől kitért: s így az új iskola ezen első közlönyének érdeme főleg a Bacsányié. *Versein* kivül fontosabb adalékai a *Bevezetés* maga, újabb értekezése a *fordításról,* mutatványai

[3]) 1787-ben l. *Kazinczy Ferenc*et a Bacsányi rövid életrajzában az Erd. Muzeum V. füzete 91, 92. ll.

[4]) Így nevezik ők magokat a M. Muzeum II. kötete címlapján. — V. ö. *Baróti* versezetét: *Társaságkötés* a M. Muzeum I. köt. vagy Munkái közt, 4-d. kiad. I. 26. s köv. ll.

*Oszián*ból, kit ő vezetett be, első, irodalmunkba, *Bessenyei György* kiadatlan munkái esmértetése, s főleg az első kötet harmadik negyedéhez toldott vitairata *Rájnis ellen;* itt ismertette meg *Ányos*t is, kinek munkái összeszedésében már ekkor fáradozott. Némi összekoccanás következtén főnökével és jótevőjével, ezt párbajra hívta ki. Vécsey megvetette a nem-nemest, ki egyszersmind lekötelezettje volt, s első alkalommal, t. i. miután Péchy József sárosi nemes, Bacsányit „*A franciaországi változásokra 1789.*“ írt költeményeért (Magyar Muzeum II. 56.) feladta, csakugyan elejtette őt 1793 [5]). Bacsányi elbocsáttatott hivatalából, a M. Muzeum illető füzetéből pedig ama versezet kivágatott. A következett évben menedéket talált gróf Forgách Miklós nyitrai főispánnál, ki az ügyefogyottat magán titoknokává tette, s vele nyitrai jószágán vala épen, midőn a grófné Bécsből azon hírt hozá, hogy Bacsányi kerestetik (1794). Ez ártatlannak mondván magát, Forgách Budára küldi őt, hogy Sándor nádornál jelentené magát. Bacsányi megyen, elfogatik, Bécsben egy faggató bizottmány elibe állíttatik gróf Saurau elnöklete alatt, december első napjaiban Budára hozatik [6]), mint részese a Martinovicsféle összeesküvésnek, vádtársaival a kir. tábla törvényszéke elibe állíttatik, de 1795. május 22. fel-

[5]) L. *Kazinczy*t az Új M. Muzeum id. h.

[6]) L. ezekről még részletesben *Kazinczy*t az imént id. helyen 443. l.

oldoztatik, ellenben másnap a hétszemélyes tábla által bizonyos tudomásaért a dolognak, melyet azonban feljelenteni elmúlasztott, s „önvédelmében elárult veszélyes elveiért“ [7]), Kazinczy szerint garázda viseletéért fogságában s a kir. jogigazgató irányában [8]), egy évi fogságra ítéltetett. Ettől fogva Bacsányi augustusig Budán vasban őriztetett, innen Szentjóbival s egyebekkel Kufsteinban, honnan 1796 május 23-dikán kiszabadúlván, Bécsbe ment, és gróf Sauraunál jelentvén magát, az ottani bankóhivatalnál napdíjnokúl alkalmaztatott [9]). E csekély állásban is, melyben kénytelen volt magánosok (mint a historiograph Müller János, deák jeles költőnk Somsich Lázár, s mások) jótéteményeit elfogadni, újra az irodalom felé fordúlt, s egy vegyes munkák tára kiadását tervezett, melynek létesítésére dunántuli barátjait hívta fel, s azt *Magyar Minerva* címen Bécsben 1798-ban „Ányos Pál Munkái“-val meg is nyitotta [10]). Más nyilatkozását az őrszemmel tartott, s

---

[7]) L. Sententiae tam Incl. Tab. Reg. stb. a P. íven.

[8]) Az Új M. M. id. h.

[9]) Sokan nagyon rossz néven vették a szerencsétlen Bacsányinak, hogy — nem halt éhen, s hivatalt keresett; innen azon gyanusítások, melyeket jó emberek is szívesen hittek, l. *Kazinczyt* az utóbb id. h.

[10]) A többi kötetek tartalma: II. Takács József Erkölcsi Oktatásai, Bécs, 1799. III. Virág Benedek Poetai Munkái, Pest, 1799. IV. Pápay Sámuel: A magyar Literatúra Esmérete, Veszprém, 1808. V. Ruszek József: A Philosophia előljáró Értekezései, Veszprém, 1812.

azért magyarországi társaival sürűbben közlekedni tartózkodó [11]), férfiu irodalmi munkásságának ez időből nem vettünk [12]). Mégis Ossziánján folyvást dolgozott, s most már versben, mint azt a még 1798-ban készült, s Kazinczy által az Erd. Muzeum V. füzetében (1816) kiadott *Iniszthónai Háboru* bizonyitani látszik. 1804-ben az akkori directoriumhoz (pénzügyi főhatósághoz) mint tiszteletbeli fogalmazó tétetett által, 1805-ben pedig ugyanott valóságos udvari fogalmazó lett [13]). Most nőül vette Baumberg Gabriéla bécsi költőnét, kivel húzamos idő óta szerelmi viszonyban élt [14]). 1809-ben Napóleon cs. Bécset megszállván, a Bassánói herceg, Maret státustitkár, egykori kufsteini rabtársát Bacsányit magához hivatta, s vele császárjának híres proclamátióját *a magyarokhoz* magyarra (és deákra ?) fordittatta [15]). Ez által a háboru végével Bacsányinak állása Bécsben tarthatatlanná levén, midőn azon évi oct. 14. a béke megkötteték, Bacsányi a francia sereg oltalma alatt eltűnt, s ezóta

[11]) L. Kazinczyval volt viszonyáról u. ezt az Új M. M. id. helyén.

[12]) Hacsak *Mantuára* irt deák elegiáját nem tudjuk ide (Bécs, 1799), melylyel, igen is, a kormánynak kedvét kereste.

[13]) „Concipista antehac aulicus"-nak nevezi József nádor egy 1810-ki körlevelében, l. az Új M. M. id. h. 446.

[14]) Ennek verseit férje 1806-ban adta ki Bécsben.

[15]) Miután Decsi Sámuel a M. Kurir írója, és Márton József magyar nyelvtanár e provinciát visszautasították, l. *Kazinczyt* az Új M. M. id. h.

Párisban, francia kegypénzen, éldegelt [16]), míg 1814-b. az oda diadalmasan bevonúló austriai seregnél magát jelentvén, fogolylyá lett, s először ugyan Bécsben, aztán Brünnben elzáratott, egy vagy két évvel utóbb azonban Linc városába beleztetett, hol francia évpénzen (2000 franc) egész haláláig rendőri vigyázat alatt élt.

A *keszthelyi kör*, mely gróf Festetics György szárnyai alatt az újiskola, s különösen ennek főnöke Kazinczy Ferenc, ellen magán és nyílt ellenzéket alkotott, Bacsányit is kebelébe vonta, kinek régi féltékenységét egykori muzeumi társa s legújabban Oszszián fordítója irányában jól ismerte. Bacsányi, ki hosszas távolléte után a hazától ennek haladásaitól elmaradt, s Kazinczy principátusát nehéz szívvel látta, kezet fogott, s az új kornak régi jeleseinket akarván ellenébe állítani, *A Magyar Tudósokhoz* (Pest, 1821) címzett iratában: „I. Faludi Ferenc s több magyar költők munkáinak kiadásáról; II. A nemzeti nyelvről s poézisról, és a mai nyelvrontók törekedésiről" értekezve, amazoknak leendő kiadását hirdette, a nyelvújítókat pedig epésen megtámadta. Követték ezt némely saját versei mutatványúl a Szépliteratúrai Ajándék első folyamában (1821) s majd *Faludi Ferenc*

---

[16]) Még 1810-nek tavaszán sem tudatott bizonnyal holléte. A nyomozó levelek láthatók *Kazinczy*nál az eml. h. Mit ott ez írónk, kétség kivül jóhiszemmel, de elfogúltan elmond Bacsányi viszonyáról Bécshez Párizsban lakta idejéből, csak bizonyos megszorításokkal fogadható el.

Versei (Pest, 1824) egy hosszas Toldalékkal „Faludi Ferenc életéről, és a magyar nyelvről s versszerzésről", szinte az új irodalom ellen intézettel: de mely, mint az elsőbbik, hidegen fogadtatva, hatás nélkül hangzott el; végre 1827-ben: *Bacsányi János Versei*, első kötet, u. ott; s a második kötet helyett, miután az első akkor csak több részeiben csonkítva jelenhetett meg, s azért általa visszavonatott: *Bacsányi János Poétai Munkái*, második megbővített kiadás a szerzőnek képével. Buda, 1835. Ezekkel elhallgatott az egykor oly szépen indúlt, viszontagságai által működéseiben sokképen megzavart, s a kor ellen elkeseredésből inkább, mint benső meggyőződésből, felkölt férfiu. Az akademia, csak érdemeire emlékezve, 1843-ban, midőn nyolcvanadik évét tölté be, tagúl választásával tisztelte meg őt: ő azt némán fogadta; s két évvel utóbb, 1845 május 11-én elfordúlt kedélylyel rekesztette be hosszas sanyarú életét. Tetemei a linci köztemetőben nyugszanak. Emlékezetét én üllöttem meg az akademiában tartott beszéddel [18]); utóbb pedig, sajátkezű javításai és (a censúra

[17]) Állt ez főleg Péteri Takács József, Ruszek József apát, Kisfaludy Sándor, Horváth János, Horvát Endre, Verseghy s némely kisebb jelentékű férfiakból; s innen ment ki az elhírhedt *Mondolat* Somogyi Gedeon által kiadva, s több névtelen cikk a Tud. Gyűjteményben Kazinczy ellen, ki Himfyre írt epigrammája (Töv. és Vir.) és recensiója (Erd. Muz. I.) által vonta magára a Kisfaludy tisztelői neheztelését.

[18]) L. a felette tartott akademiai gyászbeszédet *Toldy Ferenc Irodalmi Beszédei* (Pozsony, 1847) 291—302. ll. — Az idézette-

által megcsonkított költeményei) kiegészítéseinek használata mellett először jelentek meg általam épségökben: *Bacsányi János Költeményei*, válogatott Prózai Irásaival egyetemben. Pest, 1865 [19]).

---

ken kivül emlékezik róla Horányi a Memoria I. s a Nova Memoria szinte I. köteteiben.

[19]) Az ismertekhez igen becses, élet- és *kortörténeti* tekintetben tanulságos hozzáadás az Aranka Györgyhöz írt 13 levél.

VERSEGHY FERENC.

1757—1822.

Verseghy Ferenc született 1757. apríl 3-dikán Tisza-Szolnokon Heves vármegyében, hol atyja, nemes Verseghy János Ferenc, k. sóházi tiszt volt, kinek kora halála után anyjának gondviselésére maradott. Ez később az egri püspök, gróf Eszterházy Károly számtartójához férjhez menvén, fiát ezentúl is minden gonddal nevelhette. A deák iskolákat 1766-ban a pesti gymnásiumban kezdte járni, 1769-től 1771-ig pedig Egerben oly előmenetellel folytatta, hogy ez évi dec. 8-dikán a papnevendékek közé felvétetni érdemesíttetett. Mint ilyen hat évet a bölcsészeti és hittudományoknak szentelvén, 1777-ben májusban az egyházi köntöst levetkőztette, s bővebb kiképzése végett a budai egyetemben egy évet töltött, de ezután ismét változott tökélettel 1778-ban martiusban Jenő néven a sz. Pál szerzetébe lépvén, a maria-nostrai klastromban töltötte újonci évét, honnan 1779. apríl 6. a pestibe tétetvén által, octóberben Nagyszombatba a theologia befejezésére küldetett, s ez idő alatt

szerzetbeli növendéktársait a zsidó és görög nyelvekben oktatván, 1780. aug. 12. egy tractátust vítatott, 1781. martius 26. az egyházi törvényből, azon hó 31. pedig az öszves hittudományból választott tételeket védelmezett. Erre április 4. letevén professióját, 22-dikén áldorrá szenteltetett. Mint ilyen a nagyszombati kir. convictusban ügyelő, 1782-ben Budára ment a felsőbb mathesis gyakorlására, s 1783-ban bölcsészettudorrá, 1784-ben pedig a hittudomány borostyánosává lett. Ezek közt szerzete ifjabb tanulóit a bölcsészetben gyakorolván, velök 1784-ben júniusban mint ügyelő Pozsonyba költözött, hová az egyetemből kiszakasztott hittudományi kar áttétetett volt; de még ez évben előljárósága által hitszónokúl Pestre visszahivatván, eleinte ugyan a pálosok saját egyházában Kissel, Pestnek akkori nevezetes predikátorával együtt felváltva ünnepeken, miután pedig rendje 1785. áprilban a dömések klastromába tetetett által, Alexovicscsal szinte felváltva vasárnapokon, magyarúl szónokolt, mindig számos hallgatók előtt, kik távolabbról is gyülekeztek beszédei hallgatására. Ekkor kezdett Verseghy a zenével is bővebben foglalkodni; utóbb különösen a hárfán és éneklésben nevezetes tökéletességre emelkedett. Itt lepvén meg őt 1786. martius 20-án szerzetének eltöröltetése, katonai lelkészetre adta magát, s először ugyan mint tábori káplán az Óbuda fölötti kis-celli katona-lakban, 1788-ki február óta pedig a budai várban lakozó tábori papfőnök mellett mint titoknok szolgált, kit a török háború kiütése után még azon hónapban a főhadi-szállásba követett;

de kötelességeinek hű teljesítése közben súlyosan megbetegedvén, kénytelen volt hivataláról lemondani, s magát negyedfél évig Pesten Budán orvosoltatni, míg végre felgyógyult.

Verseghy már tábori káplán korában kezdett költeni, s első verses kísérletei „V. F. pap" aláírással 1787-ben a Magyar Músában jelentek meg; azonban kizárólag az irodalomnak húzamos betegsége alatt szentelte magát, figyelmet azonban csak 1790-ben vont magára két alkalmi versezetével, ú. m. 1. *A magyar hazának anyai szózatja az ország napjára készülő Magyarokhoz*, h. nélk. 1791. 2. *Emlékeztető Oszlop* azoknak a hazafiaknak tiszteletére, akik az ország előtt jún. 11. és 12. 1790. a hazanyelvnek bevétele mellett szólottanak, h. nélk. 1790. 4r. (az Orpheusban is, II. 219.), melyeket a hű hazafiúi érzés —, s egy dal: *A Nefelejts* (Orpheus II. 125.), melyet a gyöngéd gondolat szép kivitelén kivül a rhythmusos tiszta lebegés némileg időszakivá tett. Ezeket a következett évben követték: 3. *Egy jó szívből költ Szatira avagy Feddő-költemény a magyar literatúráról*, helyj. nélk. (Pest) 1791. és 4. *Rövid értekezések a Muzsikáról* hat énekekkel. Bécs, 1791. hangjegyekkel, mely, a technika részéről legalább, az új iskola programmjának tekintendő. Az énekek külön is megjelentek, s tudtomra önálló kótairodalmunk azokkal kezdődik. Ezekkel egykorúlag jelentek meg 5. *A Világnak közönséges Történetei*, Buda, 1790—1., Millot után, a régi nemzetek s a görögök dolgait foglalva magában, és némely felvilágositó értekezésekkel megtoldva. Következtek

6. több rendbeli költői és széptani dolgozatai a kassai *Magyar Muzeum* II-ik kötetében, ú. m. „*A Teremtés*“ című, hat énekre tervezett, tankölteményének első éneke, néhány apró vers, és Sulzer értekezései *A szépmesterségekről* általjában, és történeteik (165—87, és 403—13.), s *A muzsikáról* különösen (202—16. és 321—26). 7. „*A lebilincsezett Prometheus* Aeschylusból, egy régi görög dramatikus poetából; mythologiabéli jegyzésekkel.“ Buda, 1792. Az akkor újra keletkezett magyar játékszín részére Kotzebueból fordította e két darabot: 8. *A szerelem Gyermeke*, egy nézőjáték öt felv. Buda. 1792. és 9. *A formentérai Remete*, egy néző-, egyszersmind is énekesjáték három felv. (Endrődy Magyar Játékszíne IV. kötetének II. darabjában. Pest, 1793.). Ez időben érte Verseghyt az első keserűség, t. i. állapotjának könnyebbítésére — miután 300 ft. nyugdíjon kellett tengenie — könyvvizsgálói állomásért folyamodott, de Millotjához függesztett értekezései némely helyeiért 1796-ban Riethaller által feladatván, egykori szerzetes társa Alexovics által pedig „A könyvek szabados olvasásáról“ című könyvében megtámadtatván, ennek még reményétől is elejtetett. Ő azonban folytatta dicséretes munkásságát, s a következett évben két figyelemre méltó dolgozata következett: 10. „*Mi a Poézis, és ki az igaz Poéta?* Egy rövid elmélkedés, melyben a költésnek mivolta, eszközei, célja és tárgya, a magyar rhythmisták hangegyeztetésének helytelenségével együtt előállíttatnak. Megtoldva Horátiusnak Pisóhoz és ennek fiaihoz írt levelével, mely Költőmesterségnek is

neveztetik, és egynéhány költeményes enyelgésekkel." Buda, 1793. és 11. *Proludium in Institutiones Linguae Hungaricae*, ad systema Adelungianum, genium item linguarum orientalium ac dialectum tibiscanam et transilvanam exactas. Pest, 1793., mely Verseghy tanulmányainak egy új phásisba léptére mutatott.

Ezen igyekvések közt érte őt is a csapás. 1794. dec. 10. és 11. közti éjjel elfogatván, a királyi ügyész ellene, mint a Martinovicsféle összeesküvés részese ellen, főbenjáró pört indított, s Verseghy, ki ama szerencsétlen kátékat olvasta s másokkal közölte volt, a Marseillaiset magyarra fordította, s némi horvát izgató dalt muzsikára tett, május 2. 1795. a királyi tábla, 4-dikén a hétszemélyes tábla által halálra ítéltetett [1]), jún. 1. azonban megkegyelmeztetvén, közel kilenc év fogságot szenvedett, elébb ugyan Kufstein, aztán Grác és Brünnben, melynek szenvedéseit tanulással és jegyezgetésekkel enyhítette. 1804-ben visszanyervén szabadságát, az ügyefogyott szerencsés volt a nemes érzésű gróf Szapáry János nádori főudvarmesterben védőt és pártfogót találni, ki őt először is saját leánya Leopoldina mellé házi tanítóvá fogadván, majd közbenjárása által nyugdíját, melyet mint eltörlött szerzetbeli bírt volt, visszaszerezvén, őt utóbb a nádorhoz magyar nyelvgyakorló mesterül is beajánlván [2]),

---

[1]) L. Sententiae stb. az F. íven.

[2]) L. gróf Széchényi Ferenchez írt levelét Sághy Sándor által írt életrajza 153. l., hol dec. 21. 1806. többi közt írja

valódi jótevőjévé lett. Az olvasó közönségnek a következő (névtelen) mulattató munkák kiadásával jelentette be kiszabadulását: 12. *Rikóti Mátyás,* egy nyájas költemény, melylyel e híres magyar versszerzőnek pompás koszorúzása négysorú rhythmusokban előadatik. Pest, 1804. 13. „Nagynevezetű és nagy tekintetű *Kolomposi Szarvas Gergely úrnak,* mostoha ükömről kedves uram bátyámnak, *Víg Élete* és nevetséges Vélekedései, melyeket részént saját szájából vagy hiteles emberektűl hallottam, részént pedig szórúl szóra közlendő írásibúl tanultam." Két kötetke. Pest, 1804—5. 15. *Eduárd Skóciában,* avagy egy szökevénynek az éjszakája, valóságos történetből csinált nézőjáték három felv., melyet francia nyelven írt Düval, . . németre fordított szabadon Kotzebue. . . Pest, 1805. 15. *Magyar Aglája,* avvagy kellemetesen mulató nyájaskodások külömbféle versnemekben, Buda, 1806. (1805) számos dalkóták hozzáadásával. Következtek némely nyelvészetiek, ú. m. 16. Neuverfasste *Ungarische Sprachlehre,* worin die verschiedenen Mund- und Schreibarten der ungr. Sprache kurz angezeigt, die Regeln aus dem morgenländischen Bau der Sprache selbst hergeleitet . . werden. Pest, 1805. József nádornak ajánlva. Már e nyelvtanban elhintvék némely megtá-

---

„. . . . Felséges cs. és k. főhgségének József nádorispányunknak hazafiúi buzgóságát értem, melylyel a most folyó karácsony havának 15. napján az én vezérlésem alatt a magyar nyelvnek, melyben eddig sem volt járatlan, bővebb gyakorlásához fogni méltóztatott."

madások Révai ellen; ellenben egyenesen ennek iskolája ellen intéztetett: 17. „*A Tiszta Magyarság*, avagy a csínos magyar beszédre és helyes írásra vezérlő értekezések. Követi ezeket a cadentiák lajstroma, melynek hasznát a philologusok és a poeták egyaránt vehetik.“ Pest, 1805., mely Révai és tanítványai részéről heves elleniratokat vont maga után (l. Révai Életét). Versegyhy ez ízben elhallgatott, hanem, több alkalmi költeményeken kivül a nádorhoz és Marczibányi Istvánhoz [3]), ismét egy csoport költői, mulattató és históriai írásokat adott, ú. m. 18. *A Magyar Hárfásnak Énekei* fortepiánóra. Két szakasz. Pest, 1807. (kótakiadás). 19. *Báró Külneki Gilméta kisasszony és Aranypataki György.* Egy érzékeny történet a legújabb üdőkből. Pest, 1808. 20. *Gróf Kaczajfalvi László*, avvagy a természetes ember. Egy igen mulatságos, tanuságokkal bővelkedő történet. A Magyar Aglájának szerzője által. Pest, 1808. 21. *A Magyaroknak Hűsége és Nemzeti Lelke.* Énekesjáték két felv., mely a budai és pesti theátrumban előadatott. Sorz obester német verseiből fordítva. Pest, 1809. 22. *Hiteles előadása a Spanyol Történeteknek* az aranjuezi nyughatatlanságoknak fellobbanásától fogva a bayonni juntának befejezéséig, írta Cevallos Pedro. 1809. 23. *Az Emberi Nemzetnek Történetei.* 1—3. köt. Buda, 1810—1811. 24. *Vak Béla, a magyarok királya.* A történetírásból vont románs rajzolat. Pest, 1812.

---

[3]) *Sághy* az id. h. 179. 180. l.

Ez időn túl Verseghy kirekesztőleg nyelvészi munkálkodásainak élt, miután József nádor a királyi helytartó tanácsnál intézkedett, hogy az alsóbb, közép és felső magyar nyelvtanításra szolgálandó tankönyvek megírása reá bízassék. E fáradozásainak gyümölcsei lettek: 25. *Epitome Institutionum* Grammaticarum linguae Hung. Öt kötetke, (a gymnásiumok 2—6. osztályaira). Buda, 1816. 26. *Exercitationes Idiomatis Hung.* secundum regulas Epitomes concinnatae. Buda, 1816. 27. *Analyticae Institutionum linguae Hung.* Pars I.: Etymologia, P. II. Syntaxis, P. III. Vsus aestheticus linguae hung. 2 kötetben (a tanárok számára). Buda, 1816—17. 28. *Magyar Orthographia*, avagy Irástudomány . . a nemzeti oskolák számára, először Buda, 1817. s azontúl többször. 29. *Ungarische Rechtschreibung* als Einleitung in die ungr. Sprachlehre. Buda, 1817. 30. *Ungarische Sprachlehre*, zum Gebrauche der ersten latein. und Nationalschulen. Buda, 1817. (s többször). 31. *Magyar Grammatika* avagy Nyelvtudomány, melyben a hazai nyelvnek sükeres okokra épített regulái napkeleti nyelvhez illő tanításrenddel mind és pontosan előterjesztetnek, a magyar nemzeti oskolák számára. Buda, 1817. (és többször). 32. *A philosophiának talpigazságira épített Felelet* a nemz. muzeum nevében a magyar nyelv iránt tett, s az 1818. eszt. bőjtelő hav. 7. a Hazai Tudósításokba iktatott kérdésekre, mely értekezés gyanánt is szolgál egyszersmind a nyelvmüvelésnek mivoltáról és akadályairól. Buda, 1818. Ezen munkával zárta be Verseghy nagy munkásságú nyelvészi pályáját,

melyen számos használható anyagot, sőt méltánylandó nézeteket is közlött; de hol gyakorlatiatlan elvei-, hol makacs empirismusánál fogva pusztai szózatként elhangzottakat; még a tanodák emberei is, hívei az uralkodóvá lett Révai-rendszerének, inkább cáfolva őt, mint követve, használtatták e minden illetékes bírálat nélkül reájok kötött könyveket.

Ez időben hangosabban kezdett országszerte a katholikus biblia revisiója óhajtatni, s a kilátásban volt nemzeti zsinat egyik tárgyául tekintetni. Verseghy, Rudnay főérsek által is serkentve, tudományos készülettel dolgozott ily című munkával lépett a pozsonyi zsinat elibe: 33. *Dissertatio de versione hungarica Scripturae Sacrae*, cui specimina correctae atque ad Vulgatam exactae versionis, una cum momentis exegetico-philologicis emendationum, in traductione Káldiana instituendarum, subiunguntur. Budae. 1822. 4rét, melyben a bibliának az eredeti nyelvekből újra lefordíttatását ajánlotta. Ez volt Verseghy hattyúszava. Mellőzve egykori barátjai és társaitól — ily élesen nyilatkoztak akkor még a doctrinális felekezetek! — elszigetelve az irodalmi világtól, majdnem egyedül Sághy Ferenc egyetemi nyomdai gondár mívelt társalkodására szorúlva; viszontagságos, eleinte nélkülözésekkel s részben kenyérkereső munkákra fecsélt [4]), majd irodalmi harcoktól, s végre

[4]) Ilyen néhányat találni feljegyezve *Sághy*nál az id. h. a 228. l. Csupa Lóorvos, Marhadög, Száz eszt. kalendár stb.; ide tartoznak még a kir. nyílt és körlevelek fordításai, az egye-

betegségektől látogatott életét azon évi december 15. zárta be a budai vár keleti hegyoldalában fekvő csínos házacskájában, hol évek óta valóságos szerzetesi elvonúltságban élt. Hűlt tetemei mögött néhány ismerősén és két fiatal írón kivül [5]) senki sem volt észrevehető. Azok a budakeszii út melletti temetőben egy márvány kereszt alatt nyugszanak. Ennél díszesb emléket állított neki Sághy Ferenc a következő könyv kiadása által: 34. *Verseghy Ferenc Maradványai és Élete.* Buda, 1825. Emezt nagy gonddal és melegséggel a kiadónak fia Sághy Sándor írta meg [6]); amazok közt leg-figyelemre-méltóbbak *Ovíd Formaváltozásai* I-ső könyve s a II. könyv 1—12. szakaszai, tudós magyarázatokkal ellátva, s *A teremtésnek képe* című költői töredék, mely először Kisfaludy Károly Aurórájában 1823. látott világot. Nyelvészeti hagyományai közt egy készületlen *Nagy Magyar Szótár* találtatott, s az „Egyházi Értekezések" társasága által tervezett műszótár, melyet Horváth János apát befejeztetvén, ily cím alatt adatott ki: 35. *Tudományos Mesterszókönyv,* próbaképen készítették némely magyar nyelvszeretők. Buda, 1826. Végre szorgalmas munkatársa volt a veszprémi „Egyházi Értekezéseknek", melyekben mind életében 1820—22, mind halála után

---

temi nyomda miséskönyve, breviárja, Wagner-féle Phraseologiája, s egy sereg oskolakönyv javítása. U. ott.

[5]) Csak Bajza és én tettük meg neki az írók közöl a vég tiszteletet!

[6]) Ezt használtam itt is hálával s szinte kirekesztőleg.

1823. és 24-ben számos becses darabjai jelentek meg. Közölök *egyházi énekein* kivül *Az egyházi énekről* s *Az egyházi magyar ékesenszólásról* szóló bővebb értekezéseit emelem ki [7]). — Megújította emlékezetét a következő kiadás: 36. *Verseghy Ferenc Költeményei.* Összeszedte Toldy Ferenc. Pest, 1865, mely poetai dolgozatai javát három rovat alá gyűjti, három könyvben, ily külön címek alatt: Dalok és Ódák; Elegyes Költemények; Költői Elbeszéllések. — Jeles zenetudósunk Bartalus István pedig, melegséggel méltatva Verseghy dalzenészetünk körüli érdemeit, harminc darabját hívott új életre Magyar Orpheusában (Pest, 1869).

---

[7]) Részletes sorozatát ebbeli adalékainak láthatni *Sághy*-nál a 226. l.

VIRÁG BENEDEK.

1752—1830.

Virág Benedek 1752-ben Nagy-Bajomban született, Somogy vármegyében. Első oktatását Kanizsán és Pécsett nyerte, 1775-ben Pesten a pálosok rendébe lépett, hol a bölcsészetet, s ismét Pécsett a hittudományt hallgatta. Felszenteltetése után 1781-ben Székesfejérváratt kezdett tanítani a gymnásiumi osztályokban, hol szerzetének eltöröltetése után is (1786) folytatta hivatalát, melyben ritka buzgósággal járt el, s a deák költészet mellett a magyart is igyekezett megkedveltetni az ifjú nemzedékkel. De elbetegesedése miatt 1794-ben Pestre tette át lakását, hol rövid ideig nevelősködött, mi azonban szinte terhelvén gyengélkedő egészségét, 1795-ben az olcsóbb Budán vonúlt meg, s ott élte végeig nemes szegénységben egyedűl az irodalomnak élt. Mert egyedűli biztos jövedelme azon háromszáz papirforint volt, melyet mint eltörlött szerzet tagja a vallási alapból vont, s melyet koronként azon csekély pénz nevelt, mi a

Pyber Benedek és Kondé Benedek által költségeiken nyomtatott könyveiből csepegett. Segedelmet soha nem kért, s azon apró ajándékok, mik szükségét néha enyhítették, vagy hozzá lopattak, vagy mint baráti kedveskedések fogadtattak el: mégis az 1810-ki budai égés után, mely könyveit, írásait, némely munkái példányait, köztök a Magyar Századok első kiadása szinte minden példányait, szóval mindenét elhamvasztotta, soha többé össze nem szedhette magát.

Virág főleg Ányostól kapott lángot, s ennek nyomain először 1789-ben a Magyar Muzeumban lépett fel alexandrines költeményeivel, majd itt és Kazinczy Orpheusában néhány ódával s hexameteres darabjával, valamint több külön nyomtatott ódáival [1]); míg azok egy tized alatt egy kötetre szaporodván, mértékes verseit, a rímesek teljes mellőzésével, összegyűjtve kiadta a Bacsányi által megindított Magyar Minerva harmadik kötetéül: 1. *Virág Benedek Poetai Munkái* címmel Pesten, 1799. Ezt követték egymás után: 2. *Horátius Poetikája*, Pest, 1801; melyben a deák szövegen kivül e nevezetes tanlevelet prózai fordításban, magyarázó jegyzésekkel s bevezetéssel

---

[1]) Közölök verses gyűjteményeibe fel nem vétettek: 1. *A Székesfejérvár megyebeli Nemességhez*, mikor a magyar korona őrizesére Budára menne apríl 14. Buda, 1790. 2. *Magyar Óda* (az 1790—92-ki idők megfordúlásáról). Hely és évjegy nélkül. 3. *Ének a Hazafiakhoz*. Pest, 1797. 4. *Örömének* a (fels. hercegek, József és Alexandra eljövetelére). Pest, 1801.

adja; ez utóbbiban a classicai formákat mint a költészet egyik lényegét tünteti fel; a rímeseket pedig keményen megtámadja. 3. *Laelius*, vagy M. T. Cicerónak beszéllgetése a Barátságról. Pest, 1802. 4. *Az üdősb Cátó*, vagy M. T. Cicerónak beszéllgetése az Öregségről. Pest, 1803, mindkettő magyarázó jegyzésekkel. 5. *Négy Predikáció* az anyaszentegyház négy evangelistáinak ünnepeire, és a Salue Regina magyarázatja. Pest, 1803. (Telegdi Miklós munkáiból kiadva.) 6. *Különös lecke a szűz Mária képéről a magyar aranyon*, Miller J. F. után. Ott, 1804. 7. *Második András király Arany Bullája*, mely 1222-ben költ. Ott, 1805. 8. *Magyar Poéták*, kik romai mértékre írtak 1540-től 1780-ig. Ott, 1804. 9. *Két Elmélkedés Fleury* Claudius apátúr Egyházi Históriájából, Buda, 1806. 10. *A Hetedik Elmélkedés Fleury* Claudius úrnak Egyh. Históriájából az egyházi törvényhatóságról. Pest, 1808. 11. *Magyar Századok* IX—XIII. (század). Buda, 1808. (újra u. ott 1811.). 12. *Jegyzetek a Magyar Beszédnek részeire.* Buda, 1810. 13. *Poemák*, Buda, 1811. (eredetiek és Horác-félék.) 14. *Thalia* Pest, 1813. (szinte; s emezek közt a pisói tanlevél versekben). 15. *Eurydice.* Pest, 1814. (epistolák, eredetiek és horáciak). 16. *Horátius Levelei.* Buda, 1815. 17. *Magyar Századok* MCCCI—MCDXXXVII. Buda 1816. 18. *Költemények*, Buda, 1816. (kilenc mese s némely horáci ódák). 19. *Hunyadi László*, tragédia (Bessenyei György után). Buda, 1817. (Hozzá járul „Poesia" címen egy deák-magyar verstan; „Költemények Phaedrusként" cím alatt harminc mese, s még né-

néhány vers). 20. *Epodusok Horátiusból.* Ott, 1817. 21. *Költemények Phaedrusként*, két szerzelékkel. Ott, 1819. (mesék, gnómák, satirai s egyéb darabokkal). 22. *Satirák Horátiusból.* Ott, 1820. 23. *Magyar Prosodia* és magyar írás. Buda, 1821. Ugyan ekkor jöttek ki némely *Észrevételei a magyar Szókötésre* a Tud. Gyűjt. 1821-ki XI-dik kötetében, s egy régi rímes verse (Mulandóság) a Széplit. Ajándék 1821-ki folyama 37. lapján. Következtek 24. *Poetai Munkák*, két könyv (második, sokkal bővebb, kiadás). Pest, 1822. 25. *Q. F. Horátius Ódái.* Buda, 1824. 26. *Magyar Lant.* Ott, 1825. (zsoltárok). Munkássága nagyobb részét ez időben újra a Magyar Századok foglalták el, melyeket a mohácsi vészig folytatott is, sőt az ausztriai korszakot is megkezdette volt, midőn 1830. jan. 30-dikán éjjel, magányos szállásán segély és tanu nélkül, gutaütésben halt meg, élete hetvennyolcadik évében. Komjáti Anna Ürményi József státusminister özvegye, temettette el; s ki élte végeig valódi remeteéletet élt, lelketlen tetemeit roppant kesergő sokaság követte a krisztinavárosi sírkertig, hol hű tanítványa s barátja Reseta János kőkereszttel jegyzette meg nyughelyét [2]). — Új életre költötték főbb munkáit a következő kiadások: 27. *Virág Benedek Magyar Századai* Toldy Ferenc által. I. II. k. harmadik kiadás.

[2]) Ez életrajz-adatoknak egyetlen forrása, az elhúnytnak önközlése nyomán, a *Handbuch der ungr. Poesie* I. 258. Vesd össze szinte általam szerzett „arcképét" Virágnak az 1853-ki Pesti Napló utolsó számában (s *Munkáim* VII. kötetében).

III. IV. második kiad. V. k. a magyar nemz. muzeum kéziratairól (Alberttől János királyig, de hézagosan). Pest 1861—3. — 28. *Virág B. Poetai Munkái*, harmadik, teljesb, kiadás Toldy F. által [3]). Pest 1863. — Fejérmárvány emléke Ferenczy Istvántól a pesti belvárosi főegyház egyik éjszaki kápolnájában áll.

---

[3]) Tartalma: Ódák 2 k. Vegyes költemények 2 k. Epistolák 2 k. Epigrammák és Gnómák. Fabulák. Jegyzések a szerzőtől és a kiadótól.

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY.

1773—1805.

Csokonai Vitéz Mihály [1]) nov. 17. 1773 Debrecenben született, hol atyja József köz kedvességű seborvos volt. Első nevelését gondos anyja, Diószegi Sára vezette, egy a magyar olvasást buzgón s értelmesen gyakorló nő, kinek művelő környületében gerjedt fel a kis Csokonai olvasó kedve, mely első ifjuságában már szenvedélylyé erősödött. Ehez járult a két Budainak, Ferenc és Ézsajásnak, magán oktatásuk, melyeknek ő főleg tudományos irányát köszönte; a verselésbe id. Kovács József vezette bé. A gymnásiumi osztályokat 1788-ban a debreceni collegiumban végezvén, az akademiai folyamra ment által, s mint togátus a bölcsészeti, történelmi és hittudományokat ugyanott hallgatta. Mendicátiói alkalmával megismerkedvén Föl-

[1]) Ezúttal kirekesztőleg azon életrajzot használtam, melyet Csokonai Minden Munkái egykötetes kiadása elibe tűztem, s így e rövid vázlat minden részleteire nézve oda utasítom a bővebb kifejtést vagy bizonyítást kívánó olvasót. (Itt a Munkák II. kötetében.)

divel, ennek hatása alatt nagy kedvvel űzte a természeti tudományokat is, s különösen a növénytanban némi jártasságra vergődött; a régi és új nyelvek és irodalmakban pedig nappali és éjjeli szorgalma által korán terjedelmes és összefüggő tudományos ismereteket szerzett magának, úgy, hogy collegiumi éveiben már, a bibliai, a latin, úgy az olasz, francia, német nyelvekben jelesül kiképezte magát, sőt angolúl is olvasott. Ezek mellett korán verselgetett is, eleinte Kovács befolyása alatt a leonínus Gyöngyössi János módja szerint, melyet azonban nem sokára elhagyott, miután Földi és Kazinczy példáira egész lélekkel az új irányhoz csatlakozott. Ezen első időszakából számos leíró s alkalmi költeményeken kivül, melyek írására főleg az iskola s iskolai viszonyok által gerjesztetett, a satirai költészetben tett néhány, ebbeli talentomát tanusító, kísérleteket, mikhez többi közt az akkori politikai eseményekre vonatkozó *Békaegérharc* (1791) a Blumauer-Szalkay módjában, s *Tempefői* című első vígjátéka (1793) tartoznak; ezek mellett több rendbeli fordításokat is készítgetett a classicusok, de főleg Metastásióból, kinek dallamos nyelve technikájának kifejlődésére nem csekély befolyással volt. Mind ezek még kéziratban forogtak a debreceniek közt; a közönség 1793-ban olvasta nevét először a Magyar Hírmondóban, mely utóbb gyakran hozogatta verseit (különösen 1801—3.); a Kármán Urániája is 1794-ben hét darabját közölt, de névtelenül. T. i. a szerény ifju Kazinczy sürgetései ellenére is, kivel 1792 óta levelezett, késett még ekkor a nagy közönsége elébe

lépni. 1794 tavaszán „publicus praeceptorrá“ (segédtanítóvá) tétetett, s itt kezdődik szerencsétlensége. Becsének érzése, tanítványai lelkesült szeretete elbizottá kezdvén őt tenni, rendetlenségeket engede magának, mik az intézet fenyítékével összeférhetlenek, kivált tanítói állásban; s az érdemlett szigornak makacsságot, tiszteletlenséget szegezvén ellent, iskolai perbe fogatott. De elvett büntetése dacára is új panaszra adott nem sokára okot, midőn 1795-ben a husvéti jótétemények elvételére Halasra küldetvén, Pestre is felrándult, hol a klastromi nyűgtől szabadnak érezve magát, időn túl múlatott, s tökéletlen számolásai miatt új pert vont magára, mely elől kitérvén, a collegiumból kizáratott. Elkeseredett kedélylyel, melyet a Magyar Hírmondóban megjelent előfizetési jelentése után tapasztalt hidegség még nevelt, s azért lemondva az írói pályáról, Patakra ment, s ott Kövy alatt a törvény tanulására adta magát. De a költészet szeretete nem sokára hatalmasan visszakövetelvén jogait, s ráúnván a jogászi pályára, be sem várva az 1796-ki tanév végét, e várost elhagyta, s egy ideig Kovács Sámuel bicskei rectornál tartózkodott. Az őszre Pozsonyba hirdetett nádorválasztó országgyűlés őt e városba vonta, hol alkalmat reménylt magát bővebben megismertetni, s igyekezeteinek pártfogókat szerezni. E végre egy költői hetilapot indított meg *Diétai Magyar Múzsa* cím alatt, melyet részint kész, részint az akkori események által előidézett irányköltemények egymaga állított ki, s ez országgyűlés végéig, a XI. számig, folytatott. Olvasták, dicsér-

ték, de a Maecen elmaradt. Az országgyűlés befejezésével Komáromba intézte vándor lépteit, hol 1797 apríl 26. tartatván a felkelést elintéző gyűlés, Csokonai ez alkalmat két tüzes költeménynyel üdvözölte: *A nemes Magyarságnak felülésére,* Kom., 1797. Itt ő Fábián Juliána akkor ismeretes magyar költőné házánál Vajda Juliánával ismerkedett meg, kivel szőtt szerelmi viszonya, miután Csokonainak semminemű jövendője a polgári életben nem volt, kilenc havi tartam után, a leánynak férjhez adatásával megszakasztatott. Míg e viszony tartott, Csokonai hol Bicskén Kovácsnál, hol a városban tartózkodott, s ekkor készült jó része szerelemdalainak, mikben kedvesét Lillának nevezte. Elmúlván e dolog, ez év végén vagy a következőnek elején a Festetics György által állított csurgói ref. gymnásiumnál talált alkalmaztatást, melyben először ugyan az alsó, a második tanévben már a felső osztályokat látta el. De ez állásában is 1800. februárban már utódot kapott a községgeli ízetlenségek következtén, miknek egyedűli oka, úgy látszik, gyakori mulasztásai voltak: miután a környék urainál nagy kedvességben állván, majd egyhez, majd máshoz kirándult. Csurgói lakása idejében készültek *Virgil Georgicái* [2]), „*Dorottya*“ című satirai eposa, továbbá három vigjáték: *Gerson du Malheureux* 2 felv., *Az*

[2]) Csokonai maga állítja ennek befejeztetését; Festetics Györgynek meg is küldte a második könyvet; de az egész nyom nélkül elveszett — hacsak a keszthelyi könyvtárban nem rejlik.

özvegy Karnyóné s két Szeleburdiak 3 felv., és *A Cultúra* 3 felv. [3]), miket tanítványai által el is játszatott, továbbá több alkalmi költeményeken kivül azon szép *népdalok*, mik „Ódái“ közt állnak, a „Lilla“ sok dala, anákreoni dalai egy része, és egyebek. Így megrakodva kész munkákkal, öt évi távollét után haza tért, hol 1800 májusban érkezett meg, s anyja házának kis kerti szobájában ütötte fel magányos tanyáját. Itt némelykori, de most ritkább ki-kirándulásait egy vagy más barátja- vagy tisztelőjéhez kivevén, egy évig elvonúltan, s kirekesztőleg irodalmi foglalatosságainak élt. Mindenek előtt öszves munkáit kivánta szárnyra bocsátani [4]), hogy mindenkorra letevén gondjokat, s adósságait kifizetvén, azon túl „halála napjáig azon az heroica epopoeián dolgozhassék — mint maga írja — melyet *Árpád*-ról, vagy is a magyarok kijöveteléről kivánt a maradék számára Homerus és Tassó nyomdokin készíteni“. Gyűltek is váratlanúl szép számmal az előfizetők, minek folytán, hol ezek nevelése, hol a munkák censeáltatása és kinyomatása végett majd Váradon, Patakon, majd Komáromban, Pesten találjuk őt, de különösen a censúrával annyi akadályai és késedelmei támadtak, hogy *Kleist*ján, Dorotytyán s néhány alkalmi darabjain kivül semmi sem volt

---

[3]) Ennek kevéssel ezelőtt jutottam birtokába Körmendy Sándor úr jóvoltából. Ezen darab az, melyet Cs. „Pofók“ címen említ írásai közt, s eddig végkép elveszettnek tartottam.

[4]) Ez általa szándékolt öszves kiadás előrajzát l. az id. bővebb életrajz XV. fejezetében.

a közönség kezében, midőn gondok, füstbe ment tervek, s gyengélkedés által elkeseritett pár év után, tüdősorvadásból 1805. január 20-d. anyja karjai közt meghalálozott, élte harminckettődik évében.

Egy tagban adom itt éltében külön megjelent[5]) valamennyi munkái sorát: 1. *Serkentés a nemes magyarokhoz a mostani országgyűléskor.* Cantáta (Weber német eredetiével együtt). Pozsony, 1796. 2. *Diétai Magyar Músa.* Pozsony, 1796. 3. *A Haza Templomának örömnapja.* Nagym. gr. Széchényi Ferenc ő exjának a ns Somogy vármegye főispáni székébe júl. 4. 1798. lett beiktatására. Pécs, 1798. 4. *A szépség ereje a bajnoki szíven.* Borbély Gábor kapitány úr és Vay Zsanetta kisasszony menyegzőjek alkalmatosságával. Debrecen, 1800. 5. *A Tavasz.* Irta Kleist, fordította Cs. V. M. Hozzájárulnak Kleistnak némely apróbb darabjai. Komárom, 1802. (másodszor Várad, 1806). 6. *Amaryllis.* Idyllium Schraud kir. tanácsosné halálára. Pest, 1803. 7. *A Pillangóhoz* egy óda, muzsikáját készítette Hayden úr; A szemrehányás, egy dal, a muzsikáját készítette Stipa úr. Bécs, 1803. háránt ivréten. 8. *Dorottya,* vagy is a dámák diadalma a fársángon. Furcsa vitézi versezet IV könyvben. Várad és Vác, 1804. (másodszor Várad, 1808). 9. *Halotti Versek,* melyeket néh. mélt. Kohányi Kacsándy Terézia asszony . . . eltemetésekor tartatott tisztességtételre készített és el is mondott . . . apr. 13. 1804.

---

[5]) A más, könyvek és folyóiratokba iktatott, egyes darabok lajstroma az id. bővebb életrajz XXIII. fejezetében áll.

Várad, 1804. — Halála után jelentek meg: 10. *Lilla*, érzékeny dalok III könyvben. Várad, 1805. (második kiadás, 1808.). 11. *Ódák* két könyvben. Várad, 1805. (másodszor u. ott 1809). 12. *Alkalmatosságra írt Versek.* Várad, 1805. 13. *A Pásztorkirály.* Énekes pásztorját. 3 felv. Szerz. Metastasio Péter. Ott, 1806. 14. *Galatea*, sz. Metastasio Péter. Ott, 1806. 15. *Amintas.* Tassónak eredeti meséje. Olaszb. Ott, 1806. 16. *Anakreoni Dalok.* Bécs, 1803. (megjel. 1806.). 17. Csokonai Vitéz Mihály Élete s *némely még eddig ki nem adott Munkái*, Domby Márton által [6]). Pest, 1817. Legnagyobb érdemet Csokonai körül azon időben Márton József tett két rendbeli ízléses kiadásai által, ú. m.: 18. *Csokonai Vitéz Mihály Poetai Munkái*, négy kötet. Bécs, 1813. 16rétb. [7]). 19. *Nevezetesebb Poetai Munkái* két kötetben. Bécs, 1816. 12rétb. [8]). — Húsz esztendei szünet után a kassai „Zsebkönyvtár, magyar írók remekei" első és második kötetében jelent meg: 20. *Anthologia Csokonai Vitéz Mihály Munkáiból.* 2 kötetb. Kassa, 1836. 16rétb. [9]). Ezeknél teljesb az én kiadá-

[6]) Ilyek: A Szeretet, töredék; A Csókok, negyedfél énekben; némely Versek — mind igen hibásan.

[7]) Tartalma: I. Békaegérharc; Dorottya. II. Anákreoni Dalok; A Tavasz. III. Lilla; Ódák. IV. Diétai Múzsa; Alkalmatosságokra írt Versek.

[8]) Tartalma: I. Életrajzi adatok az Előszóban; A Tavasz; Lilla; Ódák. II. Dorottya; Békaegérharc; Alkalmatosságra írt nevezetesebb Versek; Anákreoni Dalok (a jegyzések nélkül).

[9]) Tartalma: Dalok Lilla, Ódák, Anákreoniak s a vegyesek közől; Békaegérharc; Dorottya.

som, mely a „Nemzeti Könyvtár“ részeként ily címmel jelent meg: 21. *Csokonai Mihály Minden Munkái.* A szerző saját kéziratai- s az első kiadásokhoz gondosan egyengetve, számos kiadatlanokkal bővítve, jegyzésekkel világosítva s életrajzzal bévezetve kiadta Dr. Schedel Ferenc. Pest, 1844. (megjelenve 1843—46.), 4rétb. [10]). Részben egykorú ezzel: 22. *Csokonai Vitéz Mihály Munkái.* Három kötet. Közli Kelemföldy, Lipcse, 1843—48. 16rétb. [11]). S ismét: 23. *Csokonai Válogatott Versei,* Toldy Fer. által, gyémánt-kiad. Pest, 1862. 32r. [12]). 24. *Csokonai Válogatott Munkái*, kéziratok s eredeti kiadások alapján

---

[10]) Tartalma: Életrajz; Elegyes Költemények 3 könyvben (a Diétai Músa és Alkalm. Versek időrendben); Dorottya; Lilla; Anákreoni Dalok; A Tavasz; Ódák; Színjátékok (Angelica, Galatea, Pásztorkirály, Amintas); *Csokonai Hátrahagyott Irásai:* Békaegérharc; A Csókok; A Szeretet; Állatok beszéllgetése; eredeti Színjátékok (Tempefői; Gerson du Malheureux; Az özvegy Karnyóné); Elegyes Versek 3 könyvben; Aesthetikai Töredékek; Válogatott Levelek; Pótlékok; Jegyzések.

[11]) Tartalma: I. Tavasz; Lilla; Ódák; Anákreoni Dalok; Békaegérharc. II. Dorottya; Alkalmi Versek; Diétai Músa. III. Versmaradványok részint kéziratok nyomán, részint nyomtatványok után a Domby által közlötteken kivül Blumauer ódája a kloákához, s a scurrilis: Európa elragadtatása; Az istenek osztozása; Militat omnis amans *); Prózai Töredékek (a Dombynál kijöttek); Pásztori játékok (Pásztorkirály, Galatea, Angelika).

[12]) Tartalma: Lilla; Anákr. Dalok; Ódák; Vegyes énekek; Philosophiai Költemények (válogatva).

*) A két utóbbinak valódiságát *Kelemföldy* kétségbe vonja: én Csokonai saját kezeírásából másoltam azokat.

Toldy Ferenc által. 3 köt. Pest, 1864. 8r. [13]). Kiadatlan, részben elveszett vagy lappangó, nagyobb-kisebb dolgozásai hosszú (191 számból álló) lajstroma a bő életrajz XXIII. fejezetében (Munkáim II. köt. [14]).

---

[13]) Tartalma: I. Lilla; Anákr. Dalok; Ódák. II. Dorottya; Gerson; Az özvegy Karnyóné. III. Békaegérharc; Az állatok beszéllgetése; Elegyes Versek; A lélek halhatatlansága; Prózai darabok.

[14]) Nálam egy *pótkötet*, melyben eddig a „Cultúra" című vígjáték, Árpádjának töredéke, s több rendbeli levelei állanak.

KIS JÁNOS.

1770—1846.

Kis János 1770 septemb. 22. született Sopron vármegyének Szent-András nevű helységében, hol tisztes erkölcsű szülei a Festetics család egyik ágának közép sorsú jobbágyai voltak. Tizedik éveig az inkább ismereteket mint társas mulatságokat kedvelő gyermek szülői házánál neveltetett, hol anyjától a vallás elemeit s olvasást, atyjától egy kis írást is tanult. Ezután a szomszéd falusi iskolában két telet töltvén, már is a gazdaság mellé volt fogatandó, midőn a malomsoki pap s a vadosfai mester javaslatokra, kik a gyermek tanulási kedvét és tehetségét korán felismerték, szülei 1782-ben csakugyan beadták a soproni ev. collegiumba, hol kilenc év alatt a szokott tanfolyamot szerencsésen bevégezte. Tanítói közől különösen a buzgó Nagy-Mesterházy János, az őt könyvekkel segítő Vietorisz Jonatán, a classica literatúrát lelkesedéssel magyarázó és ajánló Schwartner Márton voltak reá utánható befolyással; azon kivül Németh

MTA KÖNYVTÁR

László iskolatársával való barátkozása [1]), kivel együtt magánlag a görög, francia, olasz, spanyol és angol nyelveket gyakorlotta, míg Gamaufnál, Sopron nagy érdemű predikátoránál, a hébert tanulta. 1789 óta a Jénából haza tért Raics Péter könyvtára nyitott alkalmat a buzgó barátok előtt az új irodalmakkali bővebb megismerkedésre: de nehezebb volt Magyarországban a *magyar* irodalomról értesülni, noha Kis és társai, együtt, több lapokat, milyek a Mindenes Gyűjtemény, Hadi Történetek, Kurir, járattak. E végre Péczeli Józsefhez, a kor egyik vezér írójához fordúlt; s e levelében (1790. febr. 2.) olvashatók ezen, Kis életére nézve nevezetes, sorok: „Minden igyekezetem arra céloz, hogy édes hazánknak boldogságának előbbvitelében valaha mennél hathatósabban munkálkodhassam.“ Péczeli tanácsa szerint folyt most éjjel nappal a magyar irodalom régi s új termékei olvasása, s az öndolgozás; s martius 20-dikán megalakítá Kis a *Soproni Magyar Társaságot*, mely sok más ily tanodai egyesületek szülő anyja lett, s egész a forradalomig, tehát közel hatvan évig, virágzott. Néhány alkalmi darabon kivül, mik ki is nyomattak, első, köz figyelemre méltatott, s már e társaság kebelében készült,

[1]) Utóbb soproni, majd győri ev. gymn. tanár, több korszerű munka (Világtörténet Schlözer ut. Sopr. 1795. — Az európai országok leírása. Sopron, 1795. — Deák Grammat. Győr, 1799.) s folyóírati cikkek (Schedius Zeitschr. 1802—1803.) szerzője, megh. 1806. Érzékeny emlékezete Kazinczy Leveleiben Kishez, több helyen.

munkája volt: 1. *Hercules Választása*, allegoriás költemény, anglusból fordíttatott Lowth szerint; mely őt egy szókéssel a nyelv akkori magasságán, sőt azon felül, láttatja, s neki rövid idő alatt nem csak jó hírt, de gróf Széchényi Ferenc pártolását is megszerezte. Így jelenhetett meg e darab Bécsben 1791. A rajta fordúlt öszveget épen akkor vette Kis Görög Demeter kezéből, midőn a hazát több irányban bejárván, hogy annak jelesb írói és tudósaival személyesen megismerkedjék, további tudományos kiképzésére egy németországi egyetem meglátogatását tervezte. E segedelemmel indúlt ki 1791 septemberben a külföldre, s Göttingában Planck és Eichhorn, Gatterer, Schlözer, Spittler és Heeren, Kaestner és Heyne, Blumenbach és Lichtenberg, Feder, Bürger, Bouterwek, 1792-ki ősz óta Jénában Paulus, Schütz, Reinhold és Schiller alatt az öszves tudománykör minden elmeképző osztályait, több érdekkel mint beható önmunkássággal, elvégezte; s 1793-nak őszén haza tért. Ez időben készűlt akkori lelki állapotját híven festő hymnusa *a Bölcseséghez;* ekkor, s épen a bajor Duna hátán, azon nagy szépségű éneke: „*Szerettim édes honja*", mely dalköltészetünknek mind maig egyik fő dísze.

A haza jött Kisnek jövendője iránti aggodalmait csakhamar eloszlatta a győri evang. iskolához meghívatása, hol harmadfél évig tanárkodván, az oktató és nevelő tisztét szerencsésen egyesítette; s költői dol-

[2]) Címeiket l. *Kisnek* általam írt *Életében* a XXII. fejezetben 1789–91. évek alatt. (Munk. II.)

gozatai, egyebeken kivül, szép elegiájával „*Ősz utóljában*“ s Wieland Muzárionával szaporodtak. Saját tűzhely örömei után vágyódván, mire a fiatal tanár jövedelme elégséges nem volt; azonkivül a tanítás, sok óráival, testi- és lelkileg elfárasztván őt, örömmel fogadta el a nagybarátii község választását; s 1796, martiusban pappá szenteltetvén, virágvasárnapján szent hivatalába első beszédével be is köszönt. Nemsokára megházasodván, s így a házi ügyek lemaradván vállairól, ezóta nagyobb és folytonos gonddal látott az irodalom míveléséhez, miután eddig néhány folyóirati cikkeken kivül egyebet még közzé nem tett[3]). Következtek most: 2. *A vallászcsúfolók ellen*, Nagy István úrnak a Dunántúl levő evangelikusok superintendensévé lett választatásának alkalmatosságával. Sopron, 1796. 3. *Zsebbe való könyv* azoknak, akik az olvasásban hasznos gyönyörködtetést keresnek. Pozsony, 1797. 12r., mely első formaszerinti almanach foglalatát erkölcsi elmélkedések, beszélyek és versek tették, mik, a „Búcsúvétel az ifjuságtól“ cimű éneken kivül, mind fordítások, de tartalmat és formát tekintve költészetünknek valóságos gazdagításai voltak[4]). Ezt nyomban három más közhasznú munka követte, ú. m. 4. *Meiners Kristóf Oktatása*, miképen kellessék az ifjaknak haszonnal dolgozni stb.; az ifjaknak legszükségesebb könyvek esméretével megbővítve. Győr, 1798. 5. *Az emberekkel való Társalkodásról*, b. Knigge

[3]) L. *Kis Életében* a XXII. fejez.
[4]) L. *u. ott* a XII. fejezet 2. jegyzését.

Adolf munkájából szabadon fordítva. Győr, 1798. 3 kötet; és 6. *Erkölcsi Oktatás*, az ifjabb asszonyságok számára írta egy angliai dáma. Győr, 1798. Ez idő óta Schedius lapjába (Literarischer Anzeiger) s a Cotta Allg. Zeitung-jába is dolgozott magyar irodalmi cikkeket; és második folyamát adta almanachjának: 7. Kalendáriom és *Zsebbe való Könyv* 1799-re. Pozs., 16r., mely erkölcsi és költői műveken kivül irodalomtörténetieket is hozott[5]), előpostáját több ilynemű gyűjteményes munkáinak, melyek koronként a külföldi irodalmakból annyi gyöngyöt, annyi ösmeretet és eszmét ültetének át honi földünkre. Írói és predikátori ekép terjedő hírének köszöné, hogy a kővágóörsiek még ez évben meghivták, több teherrel járó, de jövedelmesebb fárájokba. A hely pompás fekvése, számos nemes lakói, több főurakkal gyakori érintkezései, adott és vett látogatások, mik közől a Berzsenyiét kell kiemelnem, élte szebbjeivé tették azon három évet, miket itt hivatala mellett főleg a társas életnek s ez által is előmozdított felsőbb míveltségének szánhatott. De nem egészen üresek azok irodalmi termékektől is; ez időből maradván fenn: 8. *Lakos József... eltemettetésekor tartott halotti Elmélkedés.* Veszprém, 1801. 9. *Halotti Elmélkedés Hajas Tamás úrnak utolsó tisztességére.* Sopron, 1802. 10. *Protestáns közemberek Olvasókönyve* Seiler szerint. Pozsony, 1802. Költői dolgozatai mintegy negyven darabbal szaporodtak, mik közt a *Muzárion* befejezése és némely

[5]) L. *u. ott* a XII. fej. 4. jegyzését.

schilleri fordítások. Már 1802-ben Nemes-Dömölk, a kerület egyik legnépesebb gyülekezete, tette őt, hívei szerető tartóztatásai ellenére magáévá, hol az élet mindennemű örömei s egyszersmind a legélénkebb írói munkásság között hat évet élt le. E korbeli költői darabjainak koronája: 11. *Kazinczy Ferenc öszvekelésére* Szendrei gr. Török Sophia-Antóniával. Bécs, 1805. Egyéb tudományos, mulattató és közhasznú munkái: 12. *Levelezőkönyv,* vagy oktatás levélírásra magyar és német nyelven. Pest, 1803. (a szerző neve nélkül, s tudtán kivül utóbb többször, változtatva, átdolgozva); 13. *Zaíd,* vagy IV. Muhammed török császárnak szerencsétlen szerelme. Kotzebue ut. Pest, 1803. 14. *Emberi indúlatok Tűköre,* részszerint igaz, részszerint költött történetekben. Nagy részint Lafontaine ut. Pozsony, 1803. 15. *A papi hivatal méltósága,* midőn Nagy István superintendens predikátorságának ötvenedik eszt. jubilaeumát inneplette (tankölt. Cramer ut.). Szombathely, 1803. 16. *Görög és római Mythologia* ford. 44 képpel. Pozsony, 1805. 17. *Gyermekek és Ifjak Tárháza.* 2 rész. Pest, 1805. 18. *A Világnak Közöns. Históriája,* melyet némely jeles és hiteles írókból szedegetett gróf Gvadányi József, s annak halála után tovább folytatott Kis János. Hetedik kötet. Pozsony, 1805. 19. *A jövendő élet felől való esméretünknek hijános voltáról* és annak okairól. Néhai Barcza János úrnak . . . utolsó tisztességet tevő halotti elmélkedés. Veszprém, 1805. 20. *Kellemetes időtöltésre való elmés Nyájasságok,* úgymint egynehány regék Mátyás királyról, válogatott anekdoták stb. Sopr., 1806.

21. *Flóra*, vagy szívreható apró románok, erkölcsi mesék, versek és egyéb hasznosan gyönyörködtető darabok a szépnemnek és a szépnem barátjainak. Pest, 1807. 3 kötet. 22. Egy egész eszt. vasárnapi és innepnapi evangeliumokra való *Predikációs Könyv*, melyet az ev. ker. feleiknek lelki épületekre külömbféle jeles német munkákból fordítottak némely Duna-tulsómellyéki predikátorok, kiadta Kis J. Pozsony, 1807. n4r. De az egész haza figyelmét reá ez idétt egy szerencsés pályázása fordította. T. i. a magyar lapokban 1804-ben egy névtelen hazafi által hirdetett következő jutalomkérdésre: „Mennyire ment már a magyar nyelvnek kimíveltetése? micsoda módok és eszközök által kellene azt nagyobbra vinni? mikép lehetne ezeket foganatosabbá tenni?“ versenyezvén, húsz pályatárs közől, a bírálók majdnem egyetértő itélete szerint, neki itéltetett 1805. septemberben a koszorú, s munkája (a cím ellenére, 1807-ben) meg is jelent: 23. *A Magyar Nyelvnek mostani állapotjáról*, kimíveltethetése módjairól, eszközeiről. Pest, 1806. Ezt a győri evang. gyülekezet felszólítása követte egy új Énekeskönyv készítésére, melyhez szent lelkesedéssel fogott; de e mellett is folytak a közhasznú dolgozatok, mik közől legközelebb megjelentek: 24. *Természet Csudái*, országok nevezetességei és nemzetek szokásai, melyek külömbféle munkákból összeszedegettettek, és rész szerint az efféle dolgokban gyönyörködőknek, rész szerint a hasznos és kellemetes olvasást megkedvelleni s figyelmetességeket gyakorlani kívánóknak számokra kibocsáttattak. Pozsony 1808.

Ez élénk munkásság közepett, 1808 kezdetén, lepte meg Kist a soproni gyülekezet meghívása predikátoráúl; kevéssel utóbb pedig a már köz tiszteletben álló férfiu, erényei és fáradozásai legédesb jutalmát gróf Festetics Ignác szép tettében vette el, ki, iránta becsülésből, a Szent-Andráson tartott kerületi egyházgyülés alkalmával, éltes atyját asztalához ültetvén, vendégei gyülekezetében jobbágyi szolgálatai alól felszabadította. Ez évben adta ki, több ügyfeleivel egyesülve 25. a *Nemzeteket és országokat esmértető Gyűjteményt,* 3 kötetben. Pest, 1808., 09., 10., melyek másodikában tőle foglaltatik: Spanyolországba és Portugalliába való Útazás, németb.; melyre 26. a Gvadányi *Világhistóriája* újabb folytatása következett VIII-dik kötetűl. Pozsony, 1809., 27. *A régi Görögök erkölcseinek és szokásainak,* v. vallásbéli, polgári, hadi és házi rendtartásainak leírása Eschenburg szerint. Pozsony, 1809., 28. Kazinczy Rochefoucauldjának kiadása, melynek előbeszédében a szerző életéről és munkáiról értekezett; 29. *Keresztyén földmívelő ember Imádságos könyve.* Pozsony, 1810.; 30. *Keresztyén új Énekeskönyv,* melyet szerzett, és egynehány magános áhitatosságra tartozó imádságokkal együtt kiadott a nagygyőri aug. conf. tartó ev. gyülekezet. Győr, 1811. (másodszor M. Óvár 1839.); továbbá a Knigge (I. felj. 5.) második kiadásán kivül 31. *Horátius Levelei* Wielandnak magyarázó jegyzéseivel. Első kötet. Sopron, 1811., a második Kazinczy sürgetéseire 1813-ban elkészült ugyan, de még meg nem jelenhetett; 32. *Lelki Áldozatok* imádságokban és énekekben. Sop-

ron, 1812. (s még többször, legújabban Pesten, 1865). Ez időben (1810—12.) segítette Kis a bécsi Annálokat is a magyar irodalmat ismertető cikkekkel. Mindezeknél fogva az ember, az író s a pap iránt méltán növekedő tisztelet következése volt, hogy Ráth halálával (1810) Győr lelkipásztoráúl hívta meg, mely meghívást azonban el nem fogadta; hogy egyházmegyéje superintendentiai jegyzővé tette, Nagy István superintendens halálával pedig ennek utódává választotta június 23. 1812.

Ekkép megtorlódott hivatalos foglalatosságai következtében egy ideig gyérebben folyt Kisnek irodalmi munkássága, úgy hogy 1813-ban semmie sem jelent meg, a következett évben pedig csak néhány, bár becses, aprósága, mint: 33. hálaéneke *Mélt. gróf Festetics Ignác úrhoz.* Sopron, 1814. *A Dicsőség* a magyar nemességhez (1809-ben készülve; Erdélyi Muz. I. füz. 1814.) s egy német egyházi beszéde a szövetséges seregeknek Párisba bemenetelök ünnepén; de végre napvilágot látott verseinek már 1805-ben tervezett gyűjteménye, Kazinczy gondjai alatt: 34. *Kis János Versei*, kiadta Kazinczy Ferenc. 3 kötet. Pest, 1814,5. a szerző képével; melyek által a magyar nemzet jeles költői sorába lépett. Ekkor vette munkába *Ciceró Leveleit* is, de a felszólító könyvárus (Geistinger Bécsben) visszalépvén, újra a serdülő nemzedék szükségei pótlásához látott; minek folytán jelentek meg: 35. *Luther Márton kis Katechismusának Magyarázatja.* Herder után. Sopron, 1815. 36. *Verses és Imádságos-könyvecske* az apróbb oskolabeli gyermekek szá-

mára. Sopron, 1815.; 37. *Ifjuság Barátja,* 2 kötet. Pest, 1816. 38. Evangelikus fiú- és leánygyermekeknek való *Képes Ábécéskönyv.* Sopron, 1816. (s többször); 39. *Diktomos Versek* és Imádságos-könyvecske az apróbb oskolabeli gyermekek számára. Sopron, 1816. Ezeken kivül 40. *A Vallástalanságról* s a vallási buzgóság meghidegedésének okairól, különösen a protestánsok között. Egy német munka után szükséges változtatásokkal. Sopron, 1815.; 41. Vegyes prózai és verses dolgozatok az Erdélyi Muzeum II., III., V., VII. és VIII. füzeteiben 1815—17-ig; továbbá 42. *Béköszöntő Beszéd,* melyet az iharos-berényi ev. gyülekezetben lett másodszori bémenetelekor mondott. Győr, 1815.; 43. *Nevezetes Útazások Tárháza,* több tudósokkal együtt készítette és kiadta. Nyolc kötet. Pest, 1816—19.; 44. Vegyes cikkek a *Tudományos Gyüjteményben* 1817—37-ig [6]); 45. *Helikoni Kedvtöltés* a magyar literatúrának némely barátjai által. Négy kötet. Pest, 1819—20.; 46. *Halotti Beszéd Ócsai Balogh Péter* . . . gyászünnepén Pesten. Pest, 1819. s Meiners második és Knigge harmadik kiadása (l. felj. 4., 5. 1820., 21.). Kis superintendensi ez első évtizedét megnemesíttetése rekeszté be, melyre a haza több legérdemesb főurai által ajánlva volt, bár, ahol állásánál fogva a közigazgatással ellenkezésbe jött, kötelmeit erélyes függetlenséggel teljesítette. Új köre leginkább ez első tizedben vevén nagyobb igénybe idejét, most

---

[6]), [7]), [8]), [9]), [10]) L. elsorolva a cikkeket *u. ott* a XXII. fejezetben.

ismét több üressége jutott az irodalom számára, melyben 1822 óta ifjúi erővel működött. Névszerint 47. a szépirodalom új közlönyei, az *Auróra*, *Hébe*, *Széplit. Ajándék* és *Koszorú verseit* hozták (1822—28.); külön következtek egymásra: 48. *Halotti Beszéd Matkovich Pál* tisztess. Győr, 1824.; 49. *D. Jun. Juvenális Satirái*, részsz. folyó, részsz. kötött beszédben . . . szükséges jegyzetekkel világosítva. Pest, 1825.; 50. *A Falusi Élet*, Delille francia munkája után versekben szabadon fordítva. Sopr. és Pozs., 1825.; 51. *Klió*, vagy léleknemesítő, részint eredeti, részint fordított darabok, kötött és kötetlen beszédben. Győr, 1825.; 52. *Halotti predikáció . . . Káldy János* . . utolsó megtiszteltet. Sopr., 1825. Ez évben kezdett a „Felső-Magyarországi *Minerva*" évnegyedes írás is megjelenni Kassán, melyet 53. fennállása utolsó éveig (1825—36.) folytonos munkássággal támogatott [7]). E mellett külön jelentek meg: 54. *Eudaimonia*, vagy boldogúl élés mesterségére tanító közhasznú Philosophia. Írta francia nyelven Droz József, Blumröder német kidolgozása után szabadon. Sopron, 1827.; 55. *Az Andrószi Leány*, P. Terentius Áfer vígjátéka 5 felv. Kassa, 1828.; 56. *Aulius Persius Flaccus Satirái*, magyarúl és deákúl, szükséges jegyzetekkel. Sopr., 1829.; 57. *Sokrates Nevezetességei*. Xenophon munkája görögből. Hozzá járul Sokrates élete néhány jegyzetekkel s magyarázatokkal együtt. Kassa, 1831. Támogatta 58. a *Közhasznú Esmeretek Tárát* s a *Sast* [8]) is (1831.).

Következett Kis életének utolsó, de nem kevésbbé hasznos, sőt fényes, t. i. akademiai időszaka.

Tagja volt már azon küldöttségnek, mely a nádor által a felállítandó magyar akademia rendszabásai készítésével bízatott meg; s midőn ez intézet 1830. nov. 17. megalakíttatott, Kis a történettudományi osztályban vidéki rendes taggá neveztetett az igazgatóság által. Ez állása szerint ő az akademia nagy gyűléseit szorgalmasan járta s munkáiban élénk részt vett. Az akademia által kiadott munkái: 53. *Horátius Levelei*, Wieland magyarázó jegyzeteivel Kazinczy Ferenc által. Pest, 1833., mely munka öszves díját ezen elhúnyt barátja családjának adatta ki, kivel 1793 óta ennek haláláig szakadatlan kedélyes barátságot és levelezést folytatott; 60. *Iphigenia Taurisban*, dráma Goethétől. Pest, 1833. (az akademia Külföldi Játékszíne I. kötetéül); 61. *Emlékbeszéd gr. Széchényi Ferenc* és *gr. Festetics György* felett (az akad. Évkönyvek I. köt.); 62. Történeti és irodalmi közlemények az akademia *Tudománytár*ában (1834—40.[9]); 63. *Blair Húgó Rhetorikai és Aesthetikai Leckéi*, némely kihagyásokkal és rövidítésekkel, angolból. Két kötet. Buda, 1838. Ezek mellett tőle van 64. a *Muzárion* című gyűjteményben „A tanító költemények" című értekezés. Segítette az „*Athenaeum*ot és *Figyelmeztetőt* is 1839—1840-ben [10]). Ez időben jelent meg alkalmi beszéde: 65. *Idvezlés*, melylyel m. Matkovich István úr . . . főinspectori hivatalába ünnepélyesen beiktattaték. Szombathely, 1835. és 66. *Halotti Beszéd . . b. Prónay Sándor* úrnak . . gyászünnepén. Pest, 1839., meg egy német egyházi beszéd is Schwartner Imrének soproni predikátorságába beiktatásakor. Ez időben (1840) érte őt azon

megtiszteltetés is, mely a magyarországi prot. püspökök közől előtte senkit, hogy kerülete folyamodására, s a helytartó-tanács, cancellaria s nádor egyező ajánlatára V. Ferdinánd őt kir. tanácsosai közé sorozta. Ekkor teremtett ő magának munkássága egy új közlönyét is e vegyes tárgyú munkájában: 67. *Soproni Estvék*, Literatúrai egyveleg, melyből öt kötetet adott Sopron, 1839, 40, 41, 44. A második és harmadikban *Ovid Elváltozásai* foglaltatnak kötetlen áttételben. Még egyszer, és utolszor, vett a kifogyhatatlan munkásságú férfiu, újabb és vidorabb lendületet, midőn a Kisfaludy-Társaság őt 1842. január 22. tagjai közzé felvette. T. i. ennek kebelében adta beköszöntő munkáúl 68. *Longinus Könyvét a Fenségesről* görögből, jegyzetekkel (a Kisf.-Társaság Évlapjai III. és Széptani Remekírói I. kötetében, ott 1842. itt 1846.); s bár 1844-ben Bécsben egy cholerarohamon esvén át, testi ereje tetemesen megfogyott, s egy szép elegiában írótársaitól a Kisfaludy-Társaság 1845. febr. 6-kai köz ülésében már búcsút is vett, melyet képében agg kortársa Schedius Lajos olvasott fel [11]); alig üdülvén fel ismét, szemei folytonos és szerfeletti elgyengültsége dacára, ez intézet kérésére lefordította a következő classicai műveket: 69. *Pythagoras Aranymondatai* (a Kisf.-Társ. Hellen Könyvtára II. kötetében 1846.); 70. *Cátó Verspárjai* (a Kisf.-Társ. Évlapjai VI. köt. 1846.); sőt újabb megbízatás következtén: 71. *Anaximenes Rheto-*

[11]) L. a *Kisfaludy-Társaság Évlapjai* VI. köt. és *Poetai Munkái* 446. s köv. ll.

rikája hellenből (a Kisf.-Társ. Évl. VII. 1849. és Széptani Remekírói I. köt. 1846.) és: 72. *Aristoteles Rhetorikája* hellenből (a Kisf.-Társ. VII. köt. és Széptani Remekírói II. köt.), mikkel e társaságtól 1845. dec. 30. néhány kedélyes sorban vég búcsút vett. Még ez évben jelentek meg: 73. *Kis János superintendens Emlékezései* életéből. Maga által feljegyezve. Első közlemény: nevendékségét, professorságát és predikátorságát tárgyazó. Sopron, 1845. Második közlemény: Írói pályáját tárgyazó. Sopron, 1846. A harmadik közlemény, mely superintendensi életét beszélli el, kéziratban s befejezetlenül maradt; mert 1846. év kezdetével életereje szinte rögtön ijesztő mértékben elesett, s miután több hétig szinte öntudatlan állapotban feküdt, mely idő közben Sopron városa őt tiszteletbeli polgárrá nevezte, még egyszer lobot vetett élte világa, gyermekeit, unokáit megáldotta, s febr. 19. nemes lelkét kilehelte. Még életében és Kis hozzájárultával szerkeszté s indítá meg „Nemzeti Könyvtárá"-ban e sorok írója, költői munkáit, de az csak halála után készült el végkép, ily címmel: 74. *Kis János Poetai Munkái.* A szerző saját kéziratai- s az első kiadásokhoz gondosan egyengetve, kiadatlanokkal bővítve, jegyzésekkel s életrajzzal, kiadta D. Schedel Ferenc, Pest, 1846. kis. 4rétb. a költő 1842-ki arcképével. E kiadás osztályai: Ódák és Dalok, Elegiák és rokon, Költői levelek, Tanköltemények, Leíró Költemények, Balladák s rokon, Goethe Iphigeniája és Vegyes költemények; a fordított v. utánzott darabok forrásai kijegyzésével. Kéziratban maradtak: 75. *Polyklet Úta-*

zása levelekben, de Theis után. Két kötet (az I—XLV. levv. a Minervában 1826—36.); 76. *Eutrópius Római Történetei* (kezdete a Minerva 1832-ki folyamában); 77. *Suetonius Életrajzai.* — Az irodalom közel hatvan évig támaszát bírta Kisben; alig volt szüksége, melyről, habár néha csak átmenőleg is, ne tett volna. Sok munkája még soká élend; példája örökké. A Kisfaludy-Társaság 1848. febr. 6. fényes gyülekezet előtt üllötte jeles tagja emlékezetét [12]).

---

[12]) *Emlékbeszéd Kis János felett.* A Kisfaludy-Társaság XI. köz ülésében febr. 6. 1848. tartotta *Toldy Ferenc.* Pest, 1848.

KISFALUDY SÁNDOR.

1772—1844.

Kisfaludi Kisfaludy Sándor, a Csák törzsökös nemzetségből, Sümegen Szala vmegyében született sept. 27. 1772., hol akkor atyja, egy a köz dolgokban mint megyei s többször országgyűlési szónok résztvevő férfiu, lakott. Az alsó és közép iskolákat Győrött, a bölcsészetet s a törvény első évfolyamát Pozsonyban hallgatta. Az iskolai tárgyaknál inkább vonzotta őt jókorán már az akkor hatalmasan megindúlt magyar irodalom, s a német írók közől a szokatlan fényben feltűnt Schiller Friderik. Szűnóráit a pozsonyi várban székelt egyetemes papnövelde lelkes ifjai közt töltötte legszivesebben, kiknek társasága hazafiúi érzéseit nagy mértékben gerjesztette, a II. Leopoldnak Pozsonyba áttett 1790—1-ki országgyűlése pedig, melynek üléseit szorgalmasan járta, épen lángra lobbantották. Ez időből való első irodalmi kísérlete már *Seneca tragédiája* 3 felv. (Kleist után). Pozsony, 1790 (kiadva általam Hátrahagyott Munkái II. kötetében) páros alexandrinekben. A tizenkilenc éves ifju a

nemes testőrseregbe vágyott, melyből a hazai irodalom feltámasztói léptek elő; de atyja őt még gyengének tartván, a szükséges lépéseket megtenni szántszándékkal elmulasztotta, különben pedig tapasztalván, hogy Sándor a kenyértudományok helyett inkább a szépmüvészetekre hajlik (a hegedűt már ekkor kitünőleg játszotta, s utóbb apróbb zenedarabokat szerzett is), 1792 telén haza hozta, s maga mellett törvénygyakorlatra fogta. Sándor nappal a rá erőltetett Verbőcit forgatta ugyan, éjjel azonban mohón olvasgatta a magyar könyveket, s ekkor készült második kísérlete: *Ulysses és Penelope*, szomorújáték, (melynek azonban csak töredékét bírom). Végre is restellvén a szabad lelkű ifju e kényszerített életet, következett tavaszszal bátran kijelentette kemény atyjának, hogy ügyvédségre semmi kedve, hanem katona kiván lenni. E kivánságnak atyja örömest engedvén, Sándor még azon évben mint kadét a Sándor-Leopold-ezredbe lépett, melyet különösen azért választott, mivel Erdélyben állt, mely kis haza, mint a régibb magyar történetekben oly érdekesen szereplő, különösen vonzotta. Érdekes egy kolosvári levele ez időből [1]), melyben a két hazának nem-magyar elemekkel elborittatásán, mit ez útjában tapasztalt leginkább, fájdalmas meglepetését fejezvén ki, s a nemzetiség erősítését magyar nyelv, érzés és irás által ismervén fel minden magyar fő teendőjéül, már ekkor felfogadta magában,

---

[1]) L. a *Közhasznú Esmeretek Tára* VII. köt. 233—8. ll., s innen az utolsó öszves kiadásba átment életrajzát.

hogy hazáját ez úton is szolgálandja. Erdélyben töltött nyolc hónap után, 1793. január 5. hadnagygyá neveztetett, egyszerre mind az ezredhez, mind a magyar kir. testőrsereghez Szala részéről; ő azonban bővebb önmívelhetése tekintetéből az utóbbit választotta, és Bécsbe ment. Itt mindenek előtt teljes szorgalommal a francia és olasz nyelvek tanulásának feküdt, s üres ideje legnagyobb részét otthon tölté a külföldi irodalmak remekei tanulásával. Egykor egy délelőtti órában, mielőtt udvari szolgálatra mene, Tassó fordítgatásával foglalkodván, Esterházy Miklós herceg testőrségi főhadnagy az akkor Bécsben volt két rendkivüli angol követtel, Spencer és Granville lordokkal, kik az intézet külseje és belsejével meg kivántak ismerkedni, szobájába lépvén, meg voltak lepve, midőn a magyar testőrhadnagyot, a nagy világ zaja között, Tassóval elfoglalva lelték. Az ekkor (prózában) készült töredék: *Rinaldo és Armída* szinte a Hátrahagyott Munkák II. kötetében látható, s a költői prózában, az időt tekintve, az ifjunak meglepő erejét mutatja. Ezek mellett a festészet és zene műveit a legnagyobb figyelemmel éldelte, maga is rajzolt és zenélt, a színházat szorgalmasan járta, Bécsnek legtöbb írói és müvészi nevezetességeivel, valamint az akkor ott összecsoportosodva működött magyar írókkal, milyek különösen Görög Demeter, akkor Esterházy Pál herceg nevelője, Kerekes, a M. Hírmondó szerkesztője, Sándor István, Péteri Takács József, gr. Festetics László nevelője, s az ott rövid ideig mulatott Bacsányi voltak, folyton társalkodott. A sors

ekkor nagy csapástól őrizte meg. Martinovics apát mindent elkövetett, hogy őt társaságába vonhassa, de Kisfaludy a feslett életű férfiútól idegenkedvén, egyre vonakodott, míg végre engedvén a sokszori kérésnek, zenés estvélyei egyikére csakugyan megigérkezett: de Martinovics ugyanaz nap délben elfogatott. Esterházy Antal herceg halálával a testőrsereg kormánya a másod kapitányra maradván, az a szíves viszony, mely azelőtt e testület tagjait vezérökkel összefonta, meglazúlt; ízetlenségek támadtak, s az elhalt gárdakapitány kedvencei, köztök Kisfaludy is, garnizonezredhez tétettek által, mi ennek kebelében mély fájdalmat gerjesztett.

Nevelte Kisfaludy búját egy más körülmény is. 1794-ben őszszel szabadságon otthon levén, s a badacsonyi szüreten Szegedy Ignác kir. tanácsos és szalai alispán leányaRozáliával (ki Himfyében „Líza" nevet visel) megismerkedvén, szíve egész hevével szerelemre lobbant iránta, s a leányi szívben is érdekletet vélt találni. De Olaszországba indúlása előtt, búcsúlátogatást tevén Szalában, a különben is sértett kedélyű ifju némi idegenséget sejtett az imádottban, melyet vagy hajlama elhidegűltének, vagy saját helyzete változásának, t. i. a testőrseregtől, megérdemlettnek vélt elmozdíttatásának tulajdonított. Többszörösen fájt most neki a bal eset, dúlt-fúlt magában az emberek eddig nem tapasztalt rosszlelkűsége miatt, s eltökéllé magát a véres harcokban halált keresni. E kedélyállapot tette őt költővé: ebből fakadtak első Himfydalai. Rendeltetése Milánóba vezette, hová a több

ízben megveretett austriai had visszatolatván, Bonaparte ott termett, s azt bekerítette. A hét hét múlva ostromoltatni kezdett fellegvár őrizete az ostrom harmadik napján megadván magát (jún. 29. 1796.), vele Kisfaludy is hadi fogolylyá lett, s Franciaországba küldetett. Jó csillaga a Provenceba vezette, hol több hónapot töltvén, Avignon s Vaucluse közelében Petrarca szelleme által ihletve, többjeit írta azon gyönyörű daloknak, mik mind addig élni fognak, míg a szív egyszerű, mesterkéletlen, való és mély hangjának hatása leszen a kedélyekre. Becsületszavára, még kiváltatása előtt, visszabocsáttatván, St. Raffeaunál, Fréjus mellett, tengerre szállt, Génua felé vitorlázandó, hova egy hajótöréssel fenyegető veszélyes vihart kiállván, végre is szerencsésen megérkezett, s mint ki nem váltott hadi fogoly Klagenfurtban állíttatott meg. Itt először az ottani hadi kórház felvigyázata, midőn pedig a franciák oda is előnyomúltak (mart. 1797.), több száz, katonaöltözettel töltött, hordó megmentése reá bízatott, s e tisztének ő oly jelesűl felelt meg, hogy a fő hadi tanács dicsérő parancsa mellett Wallis Olivér gyalog sorezredéhez teteték által, melyhez Würtembergbe menvén, 1798-ban főhadnagygyá lett. Időközben megköttetvén a campo-formiói béke, ettől fogva Kisfaludy, egyetlenegy magyar az egész ezredben, hazájától távol, egészen a költészetnek élt. Szabad óráit magányos lovaglással, sétálással, a sok várromok látogatásával tölté, s itt támadt nagy része Himfy első kötetének, itt fogantattak meg lelkében

azon regék csirái is, melyek utóbb oly nagy kedvességet találtak. A béke felbomlásával 1799-ben, mint a rajnai hadtest tagja, az osterachi (mart. 20-ki), a stockachi (mart. 25., 26-ki), Schweizban pedig a winterthuri (máj. 27.) és zürichi (jún. 4-ki) nagy és véres, de szerencsés, ütközetekben harcolva vett részt. Végre ez év elején erőszakkal fakadt ki költőnk kebléből egy szózat ahoz, kit szíve feledni nem tudott; mire sűrű levelezés következvén, 1800-ban a hadseregből kilépett, haza jött, imádott kedvesét nőül vette, s vele boldog házassága első öt évét Kámban Vas vármegyében töltötte, innen pedig 1805-ben Sümegre telepedvén által azon házba, hol született, e birtokosztályában a mezei gazdaságnak s az irodalomnak élt.

Ez idő alatt lépett fel Kisfaludy az olvasó közönség előtt is. T. i. barátjai ösztönzésére, miután egy éneke (a Kesergő Szerelem III-dika) a bécsi Hírmondóban 1801-ben (778. l.) köz tetszést aratott, Szerelemdalait Takács József által kiadatta ily cím alatt: 1. *Himfy Szerelmei* (első rész): *A Kesergő Szerelem*. Buda, 1801., a szerző neve nélk. Áll az huszonegy ének s kétszáz dalból. Sem előbb, sem utóbb magyar könyv ily általános és mély hatást nem tett. A Himfy név berepülte az egész országot s a nagy ismeretlen valódi bálványa lett az ifjúi és női közönségnek, sőt a komoly arcú urak is, kik soha magyar könyv forgatásához le nem ereszkedtek, részvéttel olvasták azt, s a magyar költészetben hinni kezdtek. Gyűltek azalatt boldogságának

dalai is, s első regéi; s miután Himfy első kiadása kapva elkapatott, ismét Takács József gondjai alatt megjelent: 2. *Himfy Szerelmei* I. része másodszor és a II. rész, vagy is a *Boldog Szerelem*. Buda, 1807., emez hét ének s ismét kétszáz dalban; valamint 3. *Regék a Magyar Előidőből*. Buda, 1807. ebben: Csobánc, Tátika, Somló, (másodszor: ott 1818.). Mind ezekben az előszók alatt a szerző már megnevezte magát, s az iránta lelkesedés a legmagasabb fokra hágott.

Az 1809. év egy időre kivette Kisfaludyt házi nyugalmából. A szalai felkölt nemesség őt lovasságához őrnagynak, a nádor pedig maga mellé szárnysegédnek választván, a felkelés naplóját ő vezette, s a nádornak oly bizodalmával élt, hogy mindenbe beavattatott. Ezt megelőzve jelent meg tőle 4. *Hazafiúi Szózat a Magyar Nemességhez*. Buda, 1809. — Egy, Napóleonnak a magyar nemzethez intézett kiáltványára adandó válaszirat szerkesztésével is ő volt megbízva, de a körülmények majd ellenkezőt parancsolván, az elmaradt. A békekötés után Ferenc király, jövendő haszonvétel végett, a nemesi felkelésnek, mely 1740 óta ellenséggel nem szállt szembe, okmányos történetét kívánván a nádortól, ez Kisfaludy Sándort bízta meg e munkával, ki azt közel két évi terhes munkával, német nyelven, el is készítette, s az a titkos cabinet levéltárába tétetett. Ezek után az ifjuságában már megkisérlett drámai pályára lépvén vissza, következő munkái következtek: 5. *Hunyadi János*, historiai dráma. Buda, 1816. 6. *Ere-*

deti Magyar Játékszín, két kötet. Ott 1825—1826; tartalmok: a) *Az emberszívnek örvényei*, szomorújáték 5 felv. b) *A Dárday-ház*, magyar nemesházi rajzolat 5 felv. c) *Kún László*, historiai dráma 5 felv. d) *A lelkes magyar leány*, magyar nemesházi rajzolat 4 felv. az 1809-ki magyar nemes insurrectiónak idejéből. Időközben (1820) a Marczibányi-Intézet a lefolyt években megjelent legjobb magyar könyvek jutalmazásáról tanácskozván, s 1818-ról az elsőség jutalmát (400 vft) Kisfaludy Regéinek itélvén oda, a nádor elnöklete alatt az egyetemi nagy teremben tartott jutalomosztásra meghitt költő személyesen nem jelent meg, hanem a nádorhoz intézett hálairatában jutalmát egy magyar zsebkönyv megalapítására ajánlotta fel [2]), melynek következtén indúlt meg aztán öcscse Károly szerkesztése alatt az *Auróra* 1822-re, s abban Sándornak némely újabb művei is, ú. m. 1822-ben: *Dobozi Mihály és hitvese*, rege, s néhány apróbb versezeteken kivül egy *Magyar nemzeti ének*; 1823-ban: *Szentmihályhegyi Remete*, rege, s egy pár apró db.; 1824-ben: *A megbosszúlt hitszegő*, és *Antiochus;* regék; külön pedig: 7. *Gyula Szerelme*, rege tíz énekben. Buda, 1825.

Bekövetkezvén végre az 1825—7-ki országgyűlés, ennek rendeléséből a felállítandó magyar akademia szabályai megalapítása egy tudósok és írók-

---

[2]) L. A dicső Marczibányi familia tudományos jutalomtételének fényes kiosztatása. Tud. Gy. 1820. VI. 29—32. ll.

ból alkotandó bizottmánynak hagyatott meg. Ebben a nádor meghívására Kisfaludy is részt vett az 1828-ki év telén; 1830. pedig nov. 17-dikén az akademiai igazgatóság által a nyelv és széptudományok osztályába vidéki első (s így fizetéses) rendes taggá neveztetett (300 ft. évdíjjal), s mint ilyen az 1831-ki első nagy gyűlésen meg is jelent. Ez idő óta készültek némely újabb regéi, ú. m.: *Kemend* 10 énekb., mely az akademia köz ülésében sept. 8. 1832-ben olvastatott fel; *Döbrönte* 5 énekb., *Szigliget* 3 énekb. olvasva nov. 10. 1833., melyeket aztán 1833-ban, régibb munkáival együtt sajtó alá adott ily címmel: 8. *Kisfaludy Sándor Munkái*, 1—4. kötet. Pest, 1833. Ekkor vette az ősz költő először észre, hogy az ifjabb nemzedék által a közönség véleményében túlszárnyaltatott; s e vélemény az akademia ötödik nagy gyűlésében is kifejezését nyerte, midőn az 1833-ki nagy jutalom tárgyalásakor a bírálók s maga az akademia közte és a már akkor teljes nagyságában ragyogó Vörösmarty közt megoszolván, ifjabb versenytársával jutalmát a dicsőséggel együtt meg kellett osztania. Ez, s még inkább némely barátjainak sugarlásai annyira elkedvetleníték Kisfaludy Sándort, hogy az 1835-ben bekövetkezett hatodik nagy gyűlésre, meggyűlt házi és peres dolgai ürűgye alatt, lemondó levelet küldött be [3]); tiszteleti taggá válasz-

[3]) L. azt a Magyar Tudományos Társaság Évkönyvei III. 34. l.

tatását azonban (sept. 14.) elégtételül kedvesen fogadta. Ez alkalommal hallott a közönség utolszor olvastatni munkáját, ú. m.: *A somlói vérszüret* 2 énekb., melynek megírásával avatta fel új és legkedvesb szerzeményét, a somlai hegy vásárhelyi oldalán regényesen fekvő szőllei Tusculánumát, hol az ősz költő ezentúl az év szebb ideit szokta tölteni, s irogatta utolsó regéit: ú. m. *Eseghvár* 4 énekben, *Mic bán* 3 énekben, *Frangyepán Erzsébet* 1 énekb., *Balassa Bálint* 3 énekben, mik „Munkái" V—VIII. köteteiben, Pest, 1835—8. jelentek meg; *apróbb versei* a „Részvét Könnyei"-ben 1838., az „Árvízkönyv" második kötetében 1839., s az „Aradi Vészlapok"-ban 1844. Első hitvese halála (1835) után néhány évvel második nejétől is özvegyen, mindkettőtől gyermek nélkül maradva, rideg vég éveit váltva Sümeg és somlai magányában megvonúlva töltötte, melyet egyedűl a füredi nyárszak vidított fel évenként, hol még 1830-ban, hazafiúi adakozásokból indítványozott és építtetett egy csínos színházat, melyre Szala vármegye megbízásából folyton ügyelt is, s hol mind végig a köz figyelem tárgya volt; szorgalmasan látogatta a megye gyűléseit is, melyeken nem annyira ritka, s mindig olvasva mondott, beszédeivel, mint inkább személyességével, s magán úton gyakorlott befolyást mind addig, mígnem az új eszmék hatalma a conservativ elem felett határozott diadalt vívott ki. Annál kedvesben hatottak kedélyére azon nem csökkenő tisztelet jelei, melyeket koronként az irodalom középpontjából vett. Így az elhúnyt öcscse

tiszteletére összeállott, s 1842-ben körét kitágított Kisfaludy-Társaság jan. 22. tagsággal tisztelte meg, az ifjabb írói nemzedék pedig 1843. martius 18. a vármegyeház teremében, fényes irodalmi ünneppel üllötte meg neve napját. Ezek voltak egyszersmind hosszú és érdemteljes életének utolsó fénypontjai. Nem sokára egy tárgy merült fel lelkében, mely ezt nem kis mértékben keserítette el. A „Pesti Hírlap" 270. számának (1843) vezércikke szégyenpolcra állítván az utolsó nemesi felkelést. Kisfaludy, teljes ismeretében az ügynek minden mások felett, a méltatlanságot is mélyebben érezvén, egy felvilágosító védcikket küldött be, mely azonban meg nem jelenhetvén, „*Az 1809-ki insurrectió történeteit*, tetteit, diplomatiai okmányokkal, úgymint fejedelmi kéziratokkal, parancsolatokkal, vezéri jelentésekkel stb. tanusítva, 4 kötetb." kivánta a jövendőség számára megírni; de mielőtt a megnehezült idő nyomása alatt gondokkal szorongatott élte könnyebbítésére s a szükséges üresség kivívására tett léptei sikert arathattak volna, egy szerencsétlen elesésből vett sérelem következtében, élte hetvenharmadik évében, oct. 28. 1844., meghalt, s így utolsó munkáját, költői alakba öntött emlékiratait 16 énekben, mely *hattyúdala* lett s e címet viseli is, teljesen be nem fejezhette.

Halála után egymás után jelentek meg: 9. *Kisfaludi Kisfaludy Sándor Minden Munkái*, kiadta Toldy Ferenc. Hat kötet. Pest, 1847. és 10. a „Nemzeti Könyvtár"-hoz csatlakozva ugyanazok egy kötetben. Pest, 1848. 4rétb. Továbbá szinte általam: *A Kesergő*

Szerelem, *A Boldog Szerelem*, *Gyula Szerelme* Heckenast gyémántkiadásaiban. Pest, 1858. s azóta többször; legújabban pedig: 10. *Kisfaludy Sándor Hátrahagyott Munkái* négy kötetben. Pest, 1870, ily tartalommal: I. köt. *Regeköltőnek Hattyúdala* 16 énekb.[4]); *Antiochus*, óvilági rege. II. köt. *Elegyes Versei; Az elmés özvegy*, vígj. 1 felv.; Irodalmi Zsengék: *Seneca tragédiája*, és: *Rinaldó és Armída*. III. köt. Kisfaludy *Önéletrajza*, *Naplója* 1796-ból, és *Francia Fogsága*. IV. *Levelei*. — Füreden a hazafi kegyelet Kisfaludynak 1860-ban emlékszobrot emelt; a nemzeti muzeum teremei egyikében pedig a magyar hölgyektől állított emléke szemlélhető[5]); míg somlai szőllejét Eszterházy Pál herceg[6]), utóbb Ranolder János veszprémi püspök vá-

---

[4]) Eddig csak a IX. Éneknek egy pár töredéke jelent meg belőle az 1843-ki *Honderü*ben. Megismertetve általam a Magyar Szépirodalmi Szemle 1847-ki I. 381—3. ll.

[5]) Az úgy nevezett „Himfy-Lant", egy, gondolatban bizarr, kivitelben minden monumentális jellemet nélkülöző, diszítmény-szerkezetű, mű.

[6]) Maga a herceg is utolsó birtokosa iránti kegyeletből tette azt magáévá. S helyesen jósolt a költő: „Halálom után, midőn már porhadni fogok, ez oly hely leend Magyarországban, melyet megnézni el nem mulasztand az útas; hová az utóbbi magyar fiatal nemzedék, mint már most is a regeimben megéneklett váromladékokhoz, zarándokolni fog, hogy lássa azon helyet, hol egy tántoríthatatlan hazafinak szívvéréből azon érzelmek forrának fel, hol egy hazafi kebelből azon szózatok hangzának ki, melyek a magyart hazaszeretetre gerjedni, nemzetiségét és ezzel nemzeti életét visszavívni, szóval a magyart önma-

sárlotta meg, s tartja fenn az abban álló kis házat, mely sok lelkes utazó kegyeletes látogatásainak tárgya.

---

gának visszaadni segítették.“ Így fogta fel hivatását Kisfaludy Sándor. — Egyébiránt életrajza fő forrásai mindeddig az [1]) jegyzet alatt idézett, részben Kisf. S. saját közlésein alapvó, cikk, s „Az 1809-diki insurrectiót illető levelek“ *Bajza* Ellenőrében, 293—336. ll., honnan az imént kiemelt hely is vétetett.

Nyomatott Bécsben, Holzhausen Adolfnál.

M. T. AKADÉMIA KÖNYV-TÁRA